# EOS

## CZASOPISMO FILOLOGICZNE

ORGAN POLSKIEGO TOW. FILOLOGICZNEGO.

WYDAWCY

TADEUSZ SINKO (KRAKÓW) ZA CZĘŚĆ GRECKĄ.

JAN SAJDAK (POZNAŃ) ZA CZĘŚĆ ŁACIŃSKĄ.

ROCZNIK XXIII. 1918.

WE LWOWIE 1920 — NAKŁADEM POL. TOW. FILOLOG.
Z DRUKARNI ZJEDNOCZENIA MŁODZIEŻY W POZNANIU. POCZTOWA 14
GŁÓWNY SKŁAD WE LWOWIE W KSIĘGARNI GUBRYNOWICZA I SYNA
W LIPSKU W KSIĘGARNI KAROLA W. HIERSEMANNA.

---

# EOS

## COMMENTARII POLONORUM SOCIETATIS PHILOLOGAE.

EDITORES

PARTIS GRAECAE
THADDAEUS SINKO
(CRACOVIAE).

PARTIS LATINAE
IOANNES SAJDAK
(POSNANIAE).

VOLUMEN XXIII. 1918.

LEOPOLI 1920 – SUMPTIBUS POLON. SOCIET. PHILOLOGAE.
PROSTAT LEOPOLI APUD BIBLIOPOLAS GUBRYNOWICZ ET FILIUM
LIPSIAE APUD BIBLIOPOLAM CAROLUM W. HIERSEMANN.

**Redaktorowie** „Eos“ (część grecka i humanistyczna)

Prof. Dr. Tadeusz Sinko, Kraków XIII, ulica Ks. Józefa, 13.

(część łacińska)

Prof. Dr. Jan Sajdak, Poznań, Uniwersytet.

Do nich uprasza się zwracać z rękopisami artykułów i recenzji i z egzemplarzami recenzyjnymi.

**Skarbnik** Pol. Tow. filol.

Prof. Marjan Golias, Lwów, ul. św. Zofji, 22.

Do niego należy się zwracać z wkładkami (20 mk. rocznie) i w sprawie ekspedycji roczników.

## Od Redakcji.

Wobec niesłychanych kosztów druku (30,000 mk. rocznik ostatni) następujący rocznik „Eos“ (1919) wyjdzie także w jednym tomie na początku r. 1921.

# Ad Sapphus et Catulli carmina nuptialia notulae.

Scripsit

**Severinus Hammer.**

Sappho, seu femineo tenero tactu seu naturali quodam instinctu ducta, in poëseos suae reliquiis tam veteribus quam nuper repertis[1]) adeo familiariter saepenumero nos adludit, ut illa egregiae artis specimina popularium carminum suavitatem vigoremque redolere videantur. Quam dictionis simplicitatem iam antiqui animadverterunt grammatici; inde Demetrius (de elocut. 167) cantilenam, qua continetur σκωπτικὸν in ianitorem thalami (= fr. 98 [38.110] B.[2]), ἐν πεζοῖς ὀνόμασι μᾶλλον ἢ ἐν ποιητικοῖς compositam esse putat. Sicut in hoc carmine humi repentem dictionem ad pristinam causam revocare nesciebat, ita parum intellexit pulcherrimum illum et iam in forma ipsa populari colore adspersum dialogum, qui est inter puellam eiusque virginitatem fr. 109 [51][3]); in quo scilicet rhetoricam exercet in ἀναδιπλώσεως figura recte explicanda, χάριν dumtaxat quandam versibus adscribere non neglegit (de el. 140).

Iam F. C. Welcker[4]) et Gustavus Meyer[5]) rectissime observaverunt notam illam strophen, fr. 52 [54]: Δέδυκε μὲν ἀ σελάννα | καὶ Πληΐαδες, μέσαι δὲ | νύκτες, παρὰ δ'ἔρχετ' ὤρα, | ἔγω δὲ μόνα κατεύδω, in quolibet recenti carmine populari apte adhiberi potuisse. Hic enim laudat simile tetrastichon (cuius species[6]) respondet germanicis schediis «Schnaderhüpfeln», neograecis distichis, italianis «stornelli» etc.), quod cantilenam quandam popularem Syriacam efficit et in versione germ. ita sonat: «Schon sind die Plejaden aufgegangen, | Stehen längst schon über unser'm Dach; | aber ungestillt ist mein Verlangen— | Kommt er nicht, so treff' ihn Schand und Schmach».—Constat versus illos sine auctoris

[1]) cf. Blass, Hermes 37,472.

[2]) Sapphus fragmenta secundum Bergkii editionem maiorem[4] affero. Ubi Crusium (Anthol. lyr.[4]) secutus sum, ibi adnotare non supersedi.

[3]) = fr. * 100 (34) Cr.: παρθενία, παρθενία, ποῖ με λίποισ' οἴχη; | οὐκέτι εἴξω πρός σε, < πρός σ' > οὐκέτι εἴξω.

[4]) Kleine Schriften I p. 118.

[5]) Essays und Studien zur Sprachgeschichte und Volkskunde (Berol. 1885) p. 310.

[6]) cf. ibid. p. 365 (Vierzeile und mehrstrophiges Lied): „Allenthalben, wo wir erotischer Volkspoësie begegnen, hat sich diese mit Vorliebe der vierzeiligen Strophe bedient".

nomine ab Hephaestione et Apostolio traditos, a Stephano Sapphoni assignatos esse. Contra receptam ab editoribus consuetudinem Wilamowitzius[1]) affirmat eiusmodi cantilenam popularem a Sapphus auctoritate abiudicandam esse. Equidem putaverim excepta modo ex parte traditionis ratione nihil in hoc fragmento inesse, quod a Sapphus natura atque indole abhorreat. Nam verisimile mihi videtur Sapphonem talem fere cantilenam popularem audire potuisse aliquando ab una ex suis alumnis cantari; deinde postquam dilecta alumna e gremio magistrae quodammodo rapta viro nupsit in eiusque patriam migravit, iam facile animo concipias poëtriam, acri dolore commotam noctuque exsomnem, lunae pallentem orbem stellasque micantes intueri et in eo temporis momento olim perceptam, simplicem, cantilenam memoria refovere, qua sinceris verbis consimiles affectus elusae puellae significarentur. Quid mirum, si tum maxime cantilena illa aptissima ei visa est, qua proprios animi motus enuntiaret? Itaque Wilamowitzii argumentum quominus premamus, et ea, quae supra attuli, obstant, et mox prorsus ab eo absistemus, postquam in aliis quoque frgtis aperta carminum popularium[2]) vestigia deprehenderimus.

Velut in fr. 90 [32] puella matri denuntiat se posthac telam non texturam esse, quandoquidem amore iuvenis depereat: Γλύκεια μᾶτερ, οὔτοι δύναμαι κρέκην τὸν ἵστον, | πόθῳ δάμεισα παῖδος βραδίναν δι' Ἀφρόδιταν. Nonne hoc frustulum in memoriam revocat notum illud recens carmen populare, cuius argumentum «Mägdlein spann, die Thräne rann» exstat e. g. in carm. popul. neograeco, quod vertit Lübke (Neugr. Volks- und Liebeslieder, Berl. 1895) p. 99, aut immutata nonnihil specie apud A. N. Jannarakis, Ἄισματα Κρητικά, Lips. 1876, n. 199?

Porro in fr. 75 [20] manifesto repulsam fert non inurbanam a pertinaci puella nimis iuvenilis amator: Ἀλλ' ἔων φίλος ἄμμιν (ἄλλο) | λέχος ἄρνυσο νεώτερον· | οὐ γὰρ τλάσομ' ἔγω ξυνοίκην | νέῳ γ' ἔσσα γεραιτέρα. In comparationem vocari potest carmen gr. medii aevi, ἀλφάβητος τῆς ἀγάπης[3]), quod popul. cantilenis innititur. In illo respondet puella brevis staturae nimisque iuvenili

---

[1]) Gött. gel. Anz. 1896, p. 634, Sappho und Simonides 1913, p. 75 not.

[2]) De variis carm. popul. apud antiquos generibus disputat Athenaeum maxime (l. 14 p. 618 sqq.) et Pollucem (IV, 53 — 56) secutus Fridericus Ritschl, opusc. philol. (Lips. 1867) vol. I p. 245 sqq. Praecipue Lydios et Aeolios carmina popularia coluisse testimonio est praeter Sapphus frgta etiam Alcaei fr. 56 [40]: Δέξαι με κωμάζοντα, δέξαι, λίσσομαί σε, λίσσομαι, quod recte affert F. C. Welcker ut popularis epanalepseos exemplum, nec non notum illud σκόλιον aeolium: ἄλει μύλα ἄλει· | καὶ γὰρ Πιττακὸς ἄλει, μεγάλας | Μυτιλάνας βασιλεύων (Hiller-Crus. in Anthol. p. 325, n. 46).

[3]) „Les cent mots" in Ἐρωτοπαίγνια edd. D. C. Hesseling et H. Pernot (Paris. 1913), p. 16 sqq.

proco: Tu parvus es et ἀνήλικος, amorem nondum intellegis ..... si haec audiverint vicini, omnes me vituperaverint (v. 172, p. 18). Similia leguntur apud Hesselingium-Pernotium v. 358 sq. (in quarta serie), apud Lübke' um l. l. p. 173, apud C. Nigra, Canti popol. del Piemonte p. 575 (strambotti n. 31), nec non in Serviae carm. popul. (vers. polona Brodzińskii, pisma t. I. p. 287).

Et hoc carmen amoebaeum fuisse satis liquet, et aliud, cuius frgtum itidem reoulsam continet, quam amator a puella accipit. Vide sis fr. 28 [61]: Αἰ δ' ἦχες ἔσλων ἵμερον ἢ κάλων, | καὶ μή τι Fείπην γλῶσσ' ἐκύκα κάκον, | αἴδως κέ σ' οὐ κίχανεν ὄππατ', | ἀλλ' ἔλεγες περὶ τῶ δικαίως. Nam si hoc loco puella pudoris causam apud iuvenem parum intellegit, perspicuum est versibus his antecessisse verecunda confessionis indicia, quae iuvenis ad puellam direxisset. Quam ob causam procul dubio Sapphoni tribuendum est fr. 55. [41.42.], quod vulgo inter Alcaei reliquias legitur: θέλω τι Fείπην, ἀλλά με κωλύει αἴδως. Ut Sapphus carmen amoebaeum frgta haec una copulaverunt iam Byzantini, vel. Anna Comnena in Alexiadis II 299,1 (Reifferscheid ap. Teubn., aut sec. ed. Bonn. XV 486): ἀλλά με κωλύει καὶ αἰδώς, ὥς πού φησιν ἡ καλὴ Σαπφὼ et scholiasta in Crameri An. Par. I 266.25: εἴτε ὁ Ἀλκαῖος ὁ ποιητὴς ἦρα κόρης τινός, ἢ ἄλλος τις ἦρα, παράγει οὖν ὅμως ἡ Σαπφὼ διάλογον· καὶ λέγει ὁ ἐρῶν πρὸς τὴν ἐρωμένην· „θέλω τι εἰπεῖν πρὸς σέ, ἀλλ' ἐντρέπομαι, αἰδοῦμαι, αἰσχύνομαι. εἶτ' αὖθις ἀμοιβαδὶς ἡ κόρη λέγει πρὸς ἐκεῖνον· „ἀλλ' ἐὰν ἦς ἀγαθός, καὶ ὃ ἔμελλες πρός με εἰπεῖν, ἦν ἀγαθόν, οὐκ ἂν ἠδοῦ καὶ ἠσχύνου οὕτως· ἀλλὰ μετὰ παρρησίας ἔλεγες ἄν, βλέπων πρός με ἀνερυθριάστως. Num Byzantini etiamtum hoc carmine amoebaeo usi sint, valde dubitari potest[1]). Utique istorum fragmentorum[2]) rationem mutuam recte interpretati sunt. Nam re ipsa e carmine amoebaeo manaverunt, in quo Sappho carmina popularia respexerat: conferas velim in supra laudata Hesselingii-Pernotii editione ser. prim. v. 9 sqq., ubi amator, qui desiderio absumitur, sic dilectam puellam compellat: Βουλὴν ἐπῆρα ταπεινός, κυρά, νὰ σὲ συντύχω[3]), | καὶ ἐντρέπομαι,

---

[1]) Crusius, Anthol. lyr. p. LIII.

[2]) Utrumque fragmentum iuxta compositum apud Aristotelem legere potuerunt. Ille enim, cum in rhet. I, 9 haec scriberet: τὰ γὰρ αἰσχρὰ αἰσχύνονται καὶ λέγοντες καὶ ποιοῦντες καὶ μέλλοντες, ὥσπερ καὶ Σαπφὼ πεποίηκεν, εἰπόντος τοῦ Ἀλκαίου· θέλω etc., αἰ δ' εἶχες etc., sine dubio tantummodo fabellam antiquam de mutuo Sapphus et Alcaei commercio excutere conatus est, cui ansam dedisse Alcaei fr. 55 [41]: Ἰόπλοκ' ἄγνα μελλιχόμειδε Σάπφοι probabile est. Inde etiam Bergkius perperam hoc fr. una coniungit cum θέλω τι Fείπην etc. Ceterum iam Overbeckius, Gesch. der griech. Plast. I 136 ed. 1, tum Blassius, Philol. IV 30, denique Wilamowitzius, Sappho u. Simonides p. 41 isti fabellae, ut par est, fidem abrogant. Cf. etiam Crusii Anthol. p. L et LII, Bergkii PLG[4] vol III p. 98 et 171 (adnot.)

[3]) colloquor.

κυράτσα μου, πολλὰ τὴν εὐγενειάν[1]) σου, | διατὶ εἶσαι ἀκατάδεκτη, τὰ λόγια δὲν αὐκρᾶσαι[2]), | καὶ εἶμαι, κυρά, ξενούτσικον, δειλιῶ νὰ σὲ συντύχω. Etiam ea, quae fastidiose et superbe modesta puella amatori respondet, aliquatenus illustrantur eis, quae exstant in carm. popul. medii aevi, quod inscribitur Ῥήματα κόρης καὶ νέου[3]) v. 53 sq. et 120 sqq.

Utraque haec repulsa[4]) ad carmina nuptialia proxime accedit, nam utrobique virginitatis dignitas effertur, qua superbiens puella viri servitium recusat[5]). Hoc fere modo ἀγὼν[6]) ille praeparabatur, qui ipsam domum deductionem praecedebat[7]). Talem ἀγῶνα lepide Catullus depinxit (carm. 62), vel potius e graeco Sapphus carmine imitando expressit. In eo cantat virginum chorus haec v. 39 sqq.: Ut flos in saeptis secretus nascitur hortis... Multi illum pueri, multae optavere puellae | Idem cum tenui carptus defloruit ungui, | Nulli illum pueri, nullae optavere puellae | Sic virgo, al.—Similem sententiam et sensum nec non membrorum parallelismum exhibet quaedam cantilena popul. apud Const. Nigra, Canti popol. del Piemonte, Torino 1888, p. 394: Quando che 'l pomo l' è su la rama, da tutti quanti l' è rimirà; | Quando che l' pomo lii casca in terra, da tutti quanti l' è rifiudà.—

Catullus eo loco, quem modo laudavi, de flore locutus est, in cantilena itala mali fit mentio. Cui non haeret in memoria pulcherrimum illud Sapphus fragmentum 93 [35.133], quod eiusdem epithalamiis debetur: Οἷον τὸ γλυκύμαλον ἐρεύθεται ἄκρῳ ἐπ' ὔσδῳ | ἄκρον ἐπ' ἀκροτάτῳ· λελάθοντο δὲ μαλοδρόπηες, | οὐ μὰν ἐκλελάθοντ', ἀλλ' οὐκ ἐδύναντ' ἐπίκεσθαι? Sententiam de malo[8]), sive de virgine, quam nulli adhuc obtinere contigit, Himerius explicat or. I, 16, de epanalepsi, quae ex vulgari consuetudine fluxit, infra dicam, hoc loco tantum ad metaphoram de malo, quod summa in arbore dependens decerpi nequit, adnotabo neogr. distichon apud A. Passow (Carmina popul. Lips. 1860, p. 564): Σ' ἕνα ψηλότατο δεντρὸ μὠβάρτηκε[9]) ν' ἁπλώσω[10]), | τόσο ψηλὸ 'ναι

---

[1]) ta seigneurie (Hess. Pern.)

[2]) exaudire.

[3]) ed. E. Legrand in Bibl. gr. vulg. t. II, Paris. 1881, p. 51—57.

[4]) Priori (= fr. 75) recte adnumerat Wilamowitzius l. l. p. 41 not. 3. frgtum 73: αὐτὰ ὡραία στεφανοπλόκην et fr. 96: ἀϊπάρθενος ἔσσομαι.

[5]) cf. virginum apologiam ap. Catullum in c. 62, v. 39—58 et ea, quae infra adnoto de virginitatis desiderio ut loco communi in carm. nupt.

[6]) Quem commemorat Himerius or. I, 4, describit poëtice Catullus c. 62.

[7]) cf. E. Mangelsdorff: Das lyrische Hochzeitsgedicht bei den Griechen u. Römern, Diss. Hamb. 1913, p. 22.

[8]) De malo, quod amoris signum deputatur, cf. Theocr. II 120, V 88, VI 7, XI 10; Anthol. Palat. 5, 78, 1; Catull. 65, 19 sqq.; Verg. ecl. 3, 71; Dilthey, de Callim. Cydippa p. 114 sq.; Rohde, Der griech. Roman² p. 49 not. 3; E. Samter, Die Religion der Griech. p. 24 et 26.

[9]) memet fatigavi.

[10]) manus porrigere.

τὸ δεντρὸ καὶ δὲν μπορῶ[1]) νὰ σώσω[2]). Cf. etiam ap. H. Lübke l. l. p. 49. Sensum hoc neogr. carmen eundem exhibet, quem Sapphus frgto inesse cognovimus. Itaque in hoc quoque frgto usum et consuetudinem vulgarium carminum statuamus necesse est.

Auctor libelli de sublimitate, qui cap. 10 servavit pervenustum Sapphus carmen, in latinum sermonem postea a Catullo versum, φαίνεταί μοι κῆνος ἴσος θέοισιν al., dignis laudibus effert affectuum sinceritatem veritatemque, quam eximia haec poëtria pectore suo exprompsit: οἷον ἡ Σαπφὼ τὰ συμβαίνοντα ταῖς ἐρωτικαῖς μανίαις παθήματα ἐκ τῶν παρεπομένων καὶ ἐκ τῆς ἀληθείας αὐτῆς ἑκάστοτε λαμβάνει. Et re vera perlegentibus versus hos (2 [2] v. 5 sqq.): ...τό μοι μὰν | καρδίαν ἐν στήθεσιν ἐπτόασεν· | ὡς γὰρ εὔιδον βροχέως σε, φώνας | οὐδὲν ἔτ' εἴκει· | ἀλλὰ καμ μὲν γλῶσσα ἔαγε, λέπτον δ' | αὔτικα χρῷ πῦρ ὐπαδεδρόμακεν, | ὀππάτεσσι δ' οὐδὲν ὄρημ', ἐπιρρόμ | βεισι δ' ἄκουαι.— prorsus admirabilis videtur singularis quaedam ratio, qua affectuum vis pristina ac vigor aperte et nude exprimitur. Itaque non absurdum apparet e Plauti Curc. act. II sc. 1 repetere verba haec: lien necat, renes dolent | Pulmones distrahuntur, cruciatur iecur | Radices cordis pereunt, hirae omnes dolent — vel etiam cantilenam neograecam (Passow l. l. p. 411) afferre: νὰ σὲ κυττάζω, ἀγαπῶ, | κι' ὅταν σὲ διῶ, καρδιοχτυπῶ, | λιγώνεται καρδιά μου, | χάνω τὰ λογικά μου. | ἔχω πολλὰ νὰ σοῦ εἰπῶ, | κι' ὅταν σὲ βλέπω, σιωπῶ, | βουβαίνεται καὶ μένει | ἡ γλῶσσά μου δεμένη. Inde etiam Goethe'i praeclaros illos versus: «Natur und Kunst, sie scheinen sich zu fliehen—Und haben sich, eh' man es denkt, gefunden» siquidem recte intellegemus, facile concedemus sicut ad omnium, quae nunc sunt, nationum poësin, ita etiam ad antiquam iure referri posse, qua et Goethius et alii eximii vates sua conformaverint ingenia.

## II.

Iam si quaesiverimus, unde haec affectuum nuda simplicitas apud Sapphonem nec non poëseos tenor popularibus modis accommodatus fluxerit, a vero non deflectemus in praecipuo carminum S. argumento pristinam suspicantes causam. Nam ea frgta, quae supra tractavi, maximam partem deprompta sunt ex eiusdem epithalamiis, quibus poëtriam singulariter et unice operam navasse inter omnes constat[3]). Etiam E. Mangelsdorff in sua dissertatione de carm. nupt. apud Graecos et Romanos, quam modo laudavi, p. 23 haec scribit: Sappho selbst schlug in ihren

[1]) οὐκ εὐπορέω, non possum.

[2]) adire, nancisci.

[3]) Quaedam de S. epithalamiis Himerius refert in or. connubiali in Severum (or. I, 4). Secundum eum Sappho princeps quasi nuptialium carminum putabatur.

Epithalamien, soweit erkennbar, durchaus den Ton des Volksliedes an, ohne sich dabei vor volkstümlicher Sprache zu fürchten... Im engen Anschluss an die formelhaften und stetig wiederkehrenden Wendungen der volkstümlichen Hochzeitslieder belebte sie diese durch die Kraft und Frische ihrer Bilder und Gedanken, die sie mit Vorliebe der Natur entnahm.» Ad haec equidem addiderim colorem illum popularem, a Sapphus ipso ingenio videlicet haud absonum, ex epithalamiis in alia quoque poëtriae carmina redundasse. In epithalamiis vero, quae specie sua et argumento arctiore vinculo cum plebeculae consuetudine et moribus cohaereant, fixas quasdam figuras et verba carminum reapse nuptialium (quae nuptias comitabantur) usque recurrere, non est quod miremur. Satis enim liquet in certis caerimoniis, quae ad summas vitae humanae sive actiones sive eventus pertineant, mira quadam tenacitate priscas formas conservari, quae persaepe simul apud diversas nationes observari possint. In his religiosis et popularibus festis sunt caerimoniae, quae nuptias[1]), natales, feralia comitantur et plerumque cum certis carminibus coniunctae sunt. In nuptialibus vero carminibus omnium gentium festivitatis plenae et plane poëticae amoris resonant voces. Haud alium etiam apud antiquos usum fuisse pro certo affirmare possumus[2]).

Antiqua quidem epithalamia, ut Sapphus, Catulli, Theocriti[3]) id. XVIII, artificis manus nusquam denegant, ad pristinam speciem carmina nuptialia apud Aristophanem (Pax 1338—1350) et Euripidem (Phaët. fr. 781, 14—31 Nauck et Troad. v. 307—340) propius accedunt[4]). At dubitari non potest, quin epithalamia

---

[1]) In hisce libris tractantur: Leopold v. Schröder, Die Hochzeitsgebräuche der Esten u. einiger anderer finnisch-ungarischer Völkerschaften in Vergl. mit denen der indogerm Völker, Berol. 1888; F. S. Krauss, Sitte u. Brauch der Südslaven, Vindob. 1885. Imprimis tamen: E. Samter, Familienfeste der Griechen u. Römer, Berol. 1901, idem in Arch. Rel. I sqq. et in libello Die Religion der Griechen, Lips. et Berol. 1914, p. 58 sqq. Cf. etiam E. Pernice, Privatleben (in: Einleitung in d. Altertumswissenschaft vol. II) p. 48 sqq.

[2]) cf. etiam E. Mangelsdorff l. l. p. 11. Quamquam peculiaria carm. nupt. apud antiquos nomina, ut ὑμέναιοι, ἐπιθαλάμια, ἁρμάτεια, κατακοιμητικά, διεγερτικὰ nimis artificiosa sunt (cf. V. Koerber p. 6 sqq. et E. Mangelsdorff p. 12 sq.), attamen ex verbis Himerii, qui Sapphus poësin nuptialem describit (or. I, 4), sequitur carmina nupt., quae singulos caerimoniae actus comitarentur, varia fuisse. Rhetor sane Sapphoni ex parte quaedam tribuit, quae posteriorum poëtarum propria videntur (cf. Reitzenstein, Hermes 1900 p. 97,2).

[3]) Theocritus sine dubio Sapphonem imitatus est, quod e S. frgtis aperte patet; cf. G. Friedrich in com. ad Cat. 62, V. Koerber, De Gr. hymenaeis et epithalamiis, diss. Vratisl. 1877, p. 48 et 53, Kaibel, Hermes 27 (1892) p. 254. Ceterum scholiasta ad carm. Theocr. haec. adnotat: τοῦτο τὸ εἰδύλλιον ἐπιγράφεται Ἑλένης ἐπιθαλάμιος καὶ ἐν αὐτῷ τινα εἴληπται ἐκ τοῦ πρώτου Στησιχόρου Ἑλένης (Ἐπιθαλαμίου). Cf. Koerber p. 51 sqq.

[4]) cf. E. Mangelsdorff p. 25, Reitzenstein l. l. p. 96,3.

antiqua[1]) in universum specie sua prodant cantilenas illas populares, quae in nuptiis olim ut nunc etiam cantabantur, nec non earum habitum et argumenta. Itaque si Graecorum epithalamia inter se et cum carm. nuptialibus ceterarum, quae nunc sunt, gentium comparaveris, iam cognosces in his sicut in illis et pristinum morem duos choros inducendi[2]) exstare, quibus puellae et pueri se invicem carmine excipiant[3]), et communia quaedam prodire argumenta[4]), quibus omnium paene nationum similes cantilenae contextae sint. Sunt autem isti loci quasi communes hi: virginitatis desiderium (Sapph. fr. 96, 102 [71], 109 [51][5]); Catull. 61,3 sq. 62, 39—47; Theocr. XVIII, 38) et triste illud vale, quod virgo obstinata[6]) dilectae matri dicit[7]) (Theocr. XVIII 13 sqq.; Catull. 61,56 sqq. 62,21 sq.), lacrimae, quae virginis pudorem arguunt (Catull. 61,82 et 84 sqq. 66,17; Claudian. epith. Pal. 124), eximiae sponsae pulchritudinis collaudatio[8])

---

[1]) Posteriores scilicet rhetorum praecepta sectati sunt, vel. Seneca in Medea (56—115). Reitzenstein l. l. p. 94 hosce fontes rhet. affert: Ps. Dionys., Menandrum, Himerium, duas or. Choricii, θέσεις εἰ γαμητέον Aphthonii et Libanii variasque in carm. Gregorii Naz. συγκρίσεις.

[2]) Idem mos etiam nunc apud Estos obtinet; puellarum chorus sponsam laudibus effert, iuvenum chorus sponsum collaudat aut cavillationibus vellicat, cf. Schroeder l. l. p. 186.

[3]) Sic apud Catullum c. 61 (cf. v. 36 et 121) et 62 (v. 1 et 6). Apud Aristoph. et Theocr. chori ἀνὰ μέρος cantabant; cf. schol. ad Ar. Pac. 1333. Legas velim Himer. or. I. 21, Aristaenet. epist. I, 10, Longi Pastoral. IV p. 148.

[4]) Rhetores posteriores peculiarem partitionem in orationibus connubialibus induxerunt. Cf. Himerii or. I c. 19—21, Mangelsdorff p. 47.

[5]) Fr. hoc manifesta cantilenae popul. vestigia exhibet. Nempe puella cum sua virginitate sic colloquitur fr. 103 (51) Cr.: 'παρθενία, παρθενία, ποῖ με λίποισ' οἴχῃ'; 'οὐκέτι εἴξω πρός σε, < πρός σ' > οὐκέτι εἴξω'. Velim teneas tenorem istorum versuum et decursum plane rhythmicum et cantui accommodatum. Ex Useneri (Rhein. Mus. 1900, 288) sententia una ex virginibus chori nuptialis παρθενίαν repraesentabat ad eamque sponsae verba dirigebantur. Simili modo in Russiae carm. pop. sponsa suam venustatem deplorat, quae soli virgini propria est; cf. Böckel, Psychol. der Volksdichtung (Lips. 1912) p. 376.

[6]) Apud Catullum (61,3; 56 et 62,21) exstant vestigia obsoletae consuetudinis, qua nupta a sponso rapiebatur; cf. Festum 289 M. et Rossbach, Röm. Ehe p. 328 sqq.

[7]) cf. Theocr. 18,13: φιλοστόργῳ παρὰ ματρὶ, Sapph. fr. 38 [75]: ὡς δὲ παῖς πεδά μάτερα πεπτερύγωμαι et Catull. 65,22: dum adventu matris prosilit.

[8]) Ista nuptae venustas beatum reddit sponsum. Inde legimus apud Sapph. fr. 99[63]: ὄλβιε γάμβρε σοὶ μὲν δὴ γάμος, ὡς ἄραο..., Aristoph. Pac. 1332: ὦ τρισμάκαρ, ὡς δικαίως τἀγαθὰ νῦν ἔχεις, Eurip. Phaëton. fr. 781,27 (Nauck), quod ex Wilamowitzii (Sappho u. Sim. p. 38) emendatione ita sonat: ὦ μακάρων βασιλεὺς μείζων ἔτ' ὄλβον. Theocr. 18,16 sq.: ὄλβιε γάμβρ' ... ὡς ἀνύσαιο, Catull. 61, 202: bona te Venus iuverit. Cf. etiam Hesiodi fr. 81 (Rzach): τρὶς μάκαρ Αἰακίδη καὶ τετράκις, ὄλβιε Πηλεῦ...., quod primum in litteris gr. epithalamium exhibet; cf. Reitzenstein, Hermes 35 p. 78. — Etiam sponsi laudes in epithal. non deerant; cf. Sapph. fr. 91[73], 92[69], 104, Himer. or. I, 16.

[Sapph. fr. 61, 82 [72], 97 (64) Cr., 102 (65) Cr. et Himer. or. I 19 et 20 — Aristoph. Pac. 1330 — Theocr. XVIII 20; 25; 26—31; 38[1])—Catull. 61,21 sqq.; 88 sqq.; 91 sqq.; 194 sq.], cui saepissime inservit comparatio cum floribus[2]), vel. cum hyacintho (Sapph. fr. 94, Theocr. XVIII 2, Catull. 61,93), cupresso (Theocr. XVIII 30, ad quem loc. cf. Catull. 62,39), myrto (Catull. 61,22), parthenice et papavere (Catull. 61, 194 sq.).

Etiam carmen officii (Pflichtlied), quod dicitur, huc spectat. Cuius prima vestigia fortasse apud Aristoph. Pac. 1344 sqq. exstant: οἰκήσετε γοῦν καλῶς | οὐ πράγματ' ἔχοντες, ἀλλὰ συκολογοῦντες. Haec verba, quae in editionibus plerumque Trygaeo tribuuntur, si choro assignabis, hunc fere habebis sensum: vivetis (sc. chorus comice sollemni modo pro imperativo futuro utitur) feliciter, sine rixis[3]), sed munus coniugum exercentes[4]). Sententiam similem exhibent Catulli 61, vv. 232 sqq.: at boni | coniuges, bene vivite et | munere assiduo valentem | exercete iuventam. In vestigia istius «carminis officii» incidimus etiam in Catulli 62,59 sqq.: at tu ne pugna cum tali coniuge, virgo. | Non aequom est pugnare, pater cui tradidit ipse. | Ipse pater cum matre, quibus parere necesse est, nec non 61, 146 sqq., ubi sponso, qui iam caelibatum exuit[5]), in memoriam haec inculcantur: sed marito | ista non eadem licent.— Denique inter locos communes numerandae sunt congratulationes; imprimis exoptantur copiae rei familiaris (Aristoph. Pac. 1321 sqq., Theocr. XVIII 52, Catull. 61, 156 sq.), mutuus coniugum amor (Theocr. XVIII 51 et 54 sq., Catull. 61,33 sqq.; 101 — 109; 201 — 205. 64,330 sq. et 334; 372 sqq.) et progenies (Aristoph. Pac. 1325, Theocr. XVIII 50 sq. et 53, Catull. 61, 211—215. 64, 379. Cf. etiam Catull. 61, 66 sq. et 71 sq. nec non Menandri π. ἐπιδεικτ. Spengel III p. 404, 25).

Omnes hae variae argumentorum species occurrunt in cantilenis nuptialibus apud diversas, quae nunc sunt, gentes. Ne longus essem, parallelos locos adsciscere supersedi, praesertim cum praeter Schroederi librum, quem supra attuli, commode consuli potuerit quod huc pertinet caput egregii libri Ottonis Böckel:

---

[1]) In hoc versu Sapphonem imitatus est Theocr.; cf. Himer. or. I, 19.

[2]) Certi flores in carm. popul. rec. gentium stabilem obtinent locum, vel. apud Graecos rec. comparatur puella cum basilico, cupresso, cum flore mali citrei aut aurei. Apud Serviae gentes basilicum easdem, quas apud Neograecos, partes agit, apud Polonos ruta, apud Ruthenos viburnum et pervinca.

[3]) πράγματ' ἔχοντες intellegendum est non πολεμικὰ cum scholiasta, sed hoc sensu: iurgia, rixae. Cf. Catull. 64, 335 et 64, 87: Sed magis o nuptae, semper concordia vostras, | semper amor sedes incolat assiduos.

[4]) In συκολογοῦντες inest annominatio cum σῦκον = membrum muliebre aut virile; cf. v. 1349.

[5]) cf. iocationem fescenninam in carm. 61 vv.: 129 sq., 134 sq., 141 sqq.

Psychologie der Volksdichtung[2] Lips. 1913, p. 371 — 386 («Hochzeitslieder»).

Sicut cavillationes — quae apud Romanos in fescennina iocatione[1]) expressam sibi induunt formam, minus mordacem carpendi modum apud Graecos[2]) ostendunt—apud ceteras quoque gentes passim prodeunt, ita imprimis versus intercalaris (refrain) saepiuscule recurrit, cuius pristinae partes exclamatione nuptiali circumscribebantur. Nam viri harum rerum periti[3]) in laeta acclamatione cuiusvis dei, qui nuptiarum praeses putabatur, aut in exclamatione mera, qua mentis laetitia prodebatur, originem carminum nuptialium vulgo quaerunt. Graeci antiqui clamabant: Ὑμήν[4]), Romani fortasse primum: io! io![5]), quod indicari videtur apud Catullum mutata exclamationis specie eo loco, ubi primum fescennina iocatio, solis Romanis propria, incipit[6]), sc. carm. 61, 124: Io Hymen Hymenaee io. Postea Graecorum fortasse exemplum secuti «Talassio» clamitare coeperunt[7]). Iam ex Aristophanis et Theocriti epithalamiis facile mente effinxeris, quomodo ex illis exclamationibus primum versus, post carmina, exoriri potuerint. Namque ad Hymenis acclamationem accedebant preces, ut propitius laetusque hisce nuptiis interesset: Theocr. XVIII 58: Ὑμάν, ὦ Ὑμέναιε, γάμῳ ἐπὶ τῷδε χαρείης, Catull.

---

[1]) cf. Catull. 61, 126—155.

[2]) cf. Sapph. fr. 58 [38. 110], Aristoph. Pac. 1318, Theocr. XVIII 9 sqq. et 55, Catull. 64, 376 sqq. et Mangelsdorff p. 7 sq.

[3]) cf. O. Böckel l. l. p. 373.

[4]) cf. Arist Pac. 1335 et Aves 1736: Ὑμήν, Ὑμέναι' ὦ, Theocr. 18,58: Ὑμάν, ὦ Ὑμέναιε; cf. Eurip. Troad. 310, Catull. 61,4 sq.; 62,5, Ovid. Heroid. XII 143. Apud Sapphonem legimus solum: Ὑμήναον in fr. 91 [73]. Nota est apud nostros rusticos Lublinienses exclam.: Łado! Łado!, in qua primitus viri docti nomen deae (amoris aut veris) inesse suspicabantur, nunc autem hoc nomine sponsum aut sponsam vocari putant. (cf. Brückner, Mitol. slow.). — Quod unico Iliadis loco (18,493), ubi legimus: πολὺς δ' ὑμέναιος ὀρώρει (= Hes. Scut. Herc. 274) persona Hymenaei nondum commemorata est, inde non sequitur, ut et Homeri temporibus et iam ante Homerum hanc exclamationem, quam primum apud Sapphonem deprehendimus (fr. 91 [73] et 107.108), in usu fuisse negemus Koerberum secuti (l. l. p. 5). Nimirum ars poësis epicae lyrica additamenta respuebat, indeque in lyrica demum poësi haec exclam. prodit. Atqui et apud Homerum (Hesiodum) et ap. Pindarum (Pyth. III 31: οὐδὲ παμφώνων ἰαχὰν ὑμεναίων) de clara et magna vociferatione sermo fit. Itaque antiquissimam exclam. Ὑμήν fuisse statuamus necesse est, quae exclam. postea duplicata et amplificata sit; cf. Maas, Philol. 1907, 590 sqq. et Mangelsdorff p. 4, 11, 21.

[5]) „Das Juchen und laute Jauchzen ist denn auch da, wo wenig gesungen wird, wie z. B. bei den friesischen Marschbewohnern, die einzige echte Freudenkundgebung bei festlichen Ereignissen, wie Hochzeiten", Böckel p. 373.

[6]) Hucusque semper forma exclamationis graeca Cat. usus est: O Hymenaee Hymen | O Hymen Hymenaee.

[7]) cf. Plut. Rom. 15: ἀφ' οὗ δὴ τὸν Ταλάσιον ἄχρι νῦν, ὡς οἱ Ἕλληνες τὸν Ὑμέναιον, ἐπάδουσι τοῖς γάμοις.

61,8 sq : Flammeum cape laetus, huc | huc veni. Postquam vero ex exclamatione una sententia efficta est, iam facile erat ceteras ad deum conversas preces, nuptorum exhortationes, alia annectere. Exclamatio tamen persaepe posthac versus intercalaris vices obibat[1]). Hac dei assidua acclamatione[2]) quendam sollemnem et sacrarum actionum proprium charactera istis carminibus (imprimis epithalamiis) impressum[3]), nec non alia vocabula aut versuum partes ad ipsius instar repetitas esse, documento sunt Theocriti versus id. XVIII 49 sqq.[4]): Χαίροις, ὦ νύμφα, χαίροις εὐπένθερε γαμβρέ.[5]) | Λατὼ μὲν δοίη Λατὼ κουροτρόφος ὔμμιν | εὐτεκνίαν, Κύπρις δὲ θεὰ Κύπρις ἶσον ἔρασθαι | ἀλλάλων, Ζεὺς δὲ Κρονίδας Ζεὺς ἄρθιτον ὄλβον, | ὡς ἐξ εὐπατριδᾶν εἰς εὐπατρίδας πάλιν ἔνθῃ. Ut in hisce carminis Theocritei repetitionibus merito aliquis severam quandam notam hymnisque Callimachi[6])

---

[1]) Scilicet non demum in epithalamiis, quae ad artis praecepta revocata erant (Mangelsdorff p. 5), veluti apud Catullum, c. 61 et 62, sed iam in ipsis cantilenis nuptialibus.

[2]) Praeter Hymenem alios quoque deos invocatos esse, documento sunt verba Himerii, qui in sua or. connubiali in Sev. partim Sapphone, partim Theocrito diligenter usus est. Ille commemorat Venerem et Iunonem.

[3]) Koerber l. l. p. 6 sq. Schömannum (Griech. Alt. III p. 533) secutus nullam religionem tempore Homeri nuptiali carmini infuisse censet, cum ipsi nequaquam verisimile videatur iuvenes modo ab epulis nupt. profectos sive cum pietate sive cum religione quadam cecinisse, praesertim cum fistula et phorminx toti pompae aliquid hilaritatis et petulantiae darent. Contendit igitur nullam deorum vel dei invocationem hisce hymenaeis homericis adfuisse. Equidem eius argumentis adstipulari non possum. Notum est enim non solum apud recentes nationes duas species carm. nupt. exsistere, sc. severam et petulantem, quae saepius inter se confundantur, sed etiam apud antiquos epithalamia ab hymenaeis distincta esse. Sine dubio in his et in illis invocatio Hymenis occurrebat; cf. Sapphonem et Theocrit. id. XVIII

[4]) His versibus allocutio sponsalis continetur; cf. Mangelsdorff p. 20.

[5]) cf Sapph. fr. *103 [78]: χαίροισα νύμφα, χαιρέτω δ' ὁ γάμβρος. fr. 105. [49]: χαῖρε, νύμφα, | χαῖρε, τίμιε γάμβρε, πόλλα. Hanc apostrophen fortasse comice detorsit Aristophanes, qui eam non ad nuptos, sed ad spectatores direxit Pac. 1354: ὦ χαίρετε, χαίρετ', ἄνδρες. Cf. Himerii ad maritos ficta vota or. I 21 (sub finem declam.): Τύχῃ καὶ Ἔρωτι καὶ Γενεθλίοις, προσεύξομαι· τῷ μὲν τοξεύειν εἰς τέλος· τῇ δὲ διδόναι βίον· τοῖς δὲ παίδων γνησίων γένεσιν, ἵνα τῷ γαμηλίῳ κρατῆρί ποτε καὶ τὴν γενεθλίων σπονδὴν συνάψωμεν. Similiter apud Catull., c. 61 v. 44 et 198 sq., vota oblata respiciunt Hymenaeum „ducem bonae Veneris" et ipsam Venerem Cypriam. Haec orationis formula stabilem obtinet locum in λόγῳ ἐπιθαλαμίῳ; cf. Dionys. μεθ. ἐπ. 238 et 250, Menandr. περὶ ἐπιδ. 272 et 279, Choric. or. II p. 24 Foerst. et Mangelsdorff p. 20. Sollemnium precum specimen etiam ap. Catullum exstat, c. 61 v. 216 sqq.

[6]) Idem grandis or. tenor in Callim. hymn. I (in Iovem) v. 90 sq.: χαῖρε μέγα Κρονίδη πανυπέρτατε, δῶτορ ἐάων | δῶτορ ἀπημονίης, v. 94 sqq.: χαῖρε, πάτερ, χαῖρ' αὖθι· δίδου δ' ἀρετήν τ' ἄφενός τε. | οὔτ' ἀρετῆς ἄτερ ὄλβος ἐπίσταται ἄνδρας ἀέξειν | οὔτ' ἀρετὴ ἀφένοιο· δίδου δ' ἀρετήν τε καὶ ὄλβον. [Cf. hoc loco Sapph. fr. 79 (45) Cr.: ὁ πλοῦτος ἄνευ < τᾶς > ἀρέτας οὐκ ἀσίνης πάροικος.] Callimachus

proximum dicendi genus statuerit, ita versa vice in ioculari geminatione versuum apud Aristophanem, Pac. 1337 sqq.: τί δράσομεν αὐτήν; | τί δράσομεν αὐτήν; | τρυγήσομεν αὐτήν, | τρυγήσομεν αὐτήν, perspicitur illa ποιητικῆς αὐτονομίας ἄδεια (Himer. or I. 1) et θωτασμός, quae in libere et sine lege adhibitis ephymniis p o p u l a r i b u s constant. Ad eundem etiam carminum popularium fontem revocandae sunt anaphorae, homoeoteleuta et epanalepses, quibus saepissime Sappho utitur. En hisce exemplis res illustrabitur:

fr. 95. [68]: Ἕσπερε, πάντα φέρων, ὅσα φαίνολις ἐσκέδασ' αὔως, | φέρεις οἶν, φέρες αἶγα, φέρεις ἄπυ ματέρι παῖδα[1])

fr. 104. [34.]: τίφ σ', ὦ φίλε γάμβρε, κάλως ἐϊκάσδω; | ὄρπακι βραδίνῳ σε κάλιστ' ἐϊκάσδω

fr. 99. [63.]: ὄλβιε γάμβρε, σοὶ μὲν δὴ γάμος, ὡς ἄραο, | ἐκτετέλεστ', ἔχης δὲ πάρθενον, ἣν ἄραο.

De epanalepseos in carm. popul. usu[2]) edocemur Sapphus frgto *100 (34) Cr.: Παρθενία, παρθενία, ποῖ με λίποισ' οἴχῃ';

---

omnino persaepe in hymnis, ut gravitatem quandam assequatur, vocabula repetit; cf. ex. c. hymn. II 10 sq. Wil.: ὅς μιν ἴδῃ, μέγας οὗτος, ὃς οὐκ ἴδε, λιτὸς ἐκεῖνος. | ὀψόμεθ', ὦ Ἑκάεργε, καὶ ἐσσόμεθ' οὔποτε λιτοί. Cf. I 6 sq., 8 sq., 87 sq; II 1 sq., 6 sq., 17 sq., 26 sq.; III 33 sq., 44; IV 84 sq., 150 sq.; V 1 sq., 4, 13–15, 41 sq., 72 sq., 135. Haud raro tamen rhetoricam meram in iis exercet, similiter atque Ovidius; cf. Met. I 33, 121, 141, 325 sq., 361 al. Etiam in Catulliano hymno in Dianam sollemnes repetitiones voc. occurrunt, 34,2 sqq.: P u e l l a e et p u e r i i n t e g r i | Dianam p u e r i i n t e g r i | P u e l l a e q u e canamus. Eandem notam prae se fert carm. 61 versus intercalaris: p r o d e a s n o v a n u p t a v. 95, 96, 100, 110, 120, quem Cat. a Sapphone excepisse videtur; nam si Himerius re vera in sua ὠδῇ Sapphonem imitatus est (Bergk PLG III p. 132, Koerber p. 31), credamus necesse est eam usam esse ephymnio ἴθι πρὸς εὐνὴν vel ἴθι πρὸς λέχος. Ceterum adnoto etiam apud Callimachum (hymn. in Pal. V 33, 46, 55) usque recurrere ephymnion: ἔξιθ' Ἀθαναία. Prorsus sollemniter sonant apud Cat. 61, 60–75: nil p o t e s t sine te (61) at p o t e s t | te volente (63 sq.). Nulla q u i t sine te (66) at p o t e s t te volente (68 sq.). Non q u e a t dare (72) at q u e a t te volente (73 sq.). Praeterea ter sub strophes finem repetitur versus: quis huic deo compararier possit (64 sq., 69 sq., 74 sq.).

[1]) cf. velim similes repetitiones in χελιδονίσματι apud Athenaeum, VIII 360 C v. 14 sqq. (=Kaibel II p. 288): ἦ τὰν θύραν φέρωμες ἢ θοὐπέρθυρον (14), μικρὰ μέν ἐστι, ῥᾴδιως νιν οἴσομες (16), ἂν δὴ φέρῃς τι | μέγα δή τι φέροις.

[2]) Homeri carmina aptissime in comparationem vocari possunt. Epanalepseis κατὰ λέξιν leguntur Il. II 671–673: Νιρεὺς.. Νιρεὺς Νιρεύς; 837 sq.: τῶν αὖθ' Ὑρτακίδης ἦρχ' Ἄσιος, ὄρχαμος ἀνδρῶν, | Ἄσιος Ὑρτακίδης, ὃν Ἀρίσβηθεν φέρον ἵπποι; 849 sq.: τηλόθεν ἐξ Ἀμυδῶνος, ἀπ' Ἀξιοῦ εὐρὺ ῥέοντος, | Ἀξιοῦ, οὗ κάλλιστον ὕδωρ ἐπικίδναται αἶαν; 870: τῶν μὲν ἄρ' Ἀμφίμαχος καὶ Νάστης ἡγησάσθην, Νάστης Ἀμφίμαχός τε, Νομίονος ἀγλαὰ τέκνα. Cf. Il. VI 153 sq., 395 sq. VII 137 sq. XII 95 sq. XVIII 398 sq. XXI 85 sq., 157 sq. In Odyssea unicum exemplum, quod animadvertit iam Aristarchus (Aristonic. ed. Carnuth p. 5), exstat I 22 sq.

οὐκέτι εἴξω πρός σε, <πρός σ'> οὐκέτι εἴξω'. Et quidem Sappho has populares epanalepseis imprimis κατὰ κῶλον[1]) excepit eisque speciem gratiae plenam et venustatis indidit; cf. fr. 93 [35. 133]: Οἷον τὸ γλυκύμαλον[2]) ἐρεύθεται ἄκρῳ ἐπ' ὔσδῳ | ἄκρον ἐπ' ἀκροτάτῳ· λελάθοντο δὲ μαλοδρόπηες, | οὐ μὰν ἐκλελάθοντ', ἀλλ' οὐκ ἐδύναντ' ἐπίκεσθαι.

Quam consuetudinem vulgarem, Sapphonem fortasse secutus[3]), Catullus quoque amplectitur. Itaque carmine 62, in quo deperditum Sapphus epithalamium latine retractavit, haec leguntur v. 8: viden ut perniciter exiluere? | Non temere exiluere; v. 12: aspicite, innuptae secum ut meditata requirunt. | Non frustra meditantur; v. 21: qui natam possis complexu avellere matris, | complexu matris retinentem avellere natam; v. 60: pater cui tradidit ipse | ipse pater cum matre.— Simili modo etiam carm. 61, in quo patrius mos ac consuetudo hymenaei celebrantur, in ipsa fescennina iocatione, v. 131 occurrunt haec: da nuces pueris, iners | concubine, 134: concubine, nuces da (hic versus, ut intercalaris, recurrit 140); cf. v. 200: perge, ne remorare. | Non diu remoratus es.

Istas epanalepses et ephymnia originem suam popul. cantilenis debere, carmen 64 testatur, cui, etsi graves poësis epicae modos sonat[4]), pulcherrimum immortalium lanificarum carmen nuptiale[5]) innexum est, quod ephymnio concluditur: currite

---

[1]) cf. Hom. Il. XX 371 sq.: τοῦ δ' ἐγὼ ἀντίος εἶμι, καὶ εἰ πυρὶ χεῖρας ἔοικεν, | εἰ πυρὶ χεῖρας ἔοικε, μένος δ' αἴθωνι σιδήρῳ. XXII 127 sq.: τῷ ὁαριζέμεναι, ἅτε παρθένος ἠΐθεός τε | παρθένος ἠΐθεός τ' ὁαρίζετον ἀλλήλοιιν; cf. Il. XXIII 641 sq. et Theocr. IX 1 sq.: Βωκολιάσδεο Δάφνι, τύ δ' ᾠδᾶς ἄρχεο πρᾶτος | ᾠδᾶς ἄρχεο πρᾶτος, ἐφαφάσθω δὲ Μενάλκας. De epanalepsi Homerica cf. Lehrs, De Arist.[2] p. 474, Nutzhorn, Die Entstehungsweise der hom. Gedichte, p 129, Gerlach, Philol. XXX p. 52, Zander, De epanalepsi Homerica et Herodotea, Lund. 1871.

[2]) In Theocr. XI 39 Galateam nominat Polyphemus τὸ φίλον γλυκύμαλον, VII 117 legimus: ὦ μάλοισιν Ἔρωτες ἐρευθομένοισιν ὁμοῖοι.

[3]) cf. Friedrichii com. ad Cat. p. 280.

[4]) Atqui grandis, nonnunquam etiam rhetoricus, huius epyllii tenor mire concinit cum sonis, quos iam carm. 61 et 62 cognovimus. Velim conferas lepide depictam Ariadnae imaginem 64,86 sqq.: ‚virgo, quam suavis exspirans castus odores | lectulus in molli complexu matris alebat' cum 61,58 sq.; 62, 21; 63, 118. ‚Quales Eurotae progignunt flumina myrtus (cf. 61,22) | Aurave distinctos educit verna colores' (62,41 quem mulcent aurae).

[5]) Mangelsdorff p. 27 sq. merito agnoscit in carmine, quod Parcae cantant (323 — 381), epithalamium ad Sapphus exemplar compositum, imprimis vv. 328 — 336 et 372 usque ad finem. Ephymnio ipso carmen nuptiale, quod ad cantum destinatum sit, indicari putat. Etiam Friedrich in com. ad v. 353 (p. 387) et ad v. 287 (p. 377) adnotat allitterationis figuram, quae saepissime in hoc carmine adhibita sit, e vulgi usu fluxisse (unwillkürrlich ist er doch bei der Wahl der Worte durch die volkstümliche Alliteration beeinflusst worden).

ducentes subtegmina, currite fusi (v. 327). Iam quicunque diligentius animum intenderit, quacum pietate descripserit vates grandaevas deas, quae celerem fusum manibus torquent (64, 311 sqq.), is vel invitus suspicabitur Catullum nequaquam evitasse talem conspectum, immo libentissime audire solitum esse cantilenas illas, quas ad fusum[1]) tremula voce cantabant vetulae, «in quarum aridulis labellis lanea haerebant morsa».

Sapphonem igitur in deliciis habuisse usum et consuetudinem vulgarem, non est quod negemus. Quid vero? Nonne Servii (ad Verg. Georg. 1, 31) testimonio edocemur totum epithalamiorum librum ab ea compositum esse?[2]) Et quidem Sappho, quae popularia carmina amplexa est, nativam eorum gratiam auxit, numerum et formae venustatem eis addidit eaque in litteris quodammodo propagavit. Namque cum dilectis suis alumnis in omne tempus valediceret, et sinceros affectus, quos in pectore fovebat, in hisce carminibus nude expressos agnovit et iam propter argumentum ipsum ad hanc vulgarem musam descendere necesse habuit. At Catullus, cuius vita tamquam in tabula patet votiva, qui pectoris sensus intimos cum eximio animi candore lectori aperit — magnam illam Lesbiam ut Clodiam suam adamavit eiusque poësin exemplar sibi proposuit, quod imitari non dedignatus est. Sed ipse quoque Catullus haud sprevit robustam vulgi dictionem, sicubi res suis certis ac propriis vocabulis nominare iustum putavit. Ille qui se ipsum reperiebat, quando Sirmionis invisebat lares, qui ridebat ruri[3]) quidquid erat domi cachinnorum, iam integra affectuum descriptione mirum in modum simplicem et quasi popularem colorem adspersit suis carminibus, in hac quoque re Sapphus haud dissimilis. Nam illius poësin ante oculos habuit tum, cum amoris sui primitias celebrans pervenustum carmen latine reddidit: Ille mi par esse deo videtur (c. 51.). Deinde in nugis, ut Sappho, inaffectata iucunditate et dicendi genere candido et recto omne tulit punctum in poësi, sive eam antiquorum sive recentiorum aestimaveris iudicio. Rursus in

---

[1]) Velim conferas ea, quae Tiresias Alcmenae in Theocr. XXIV 75 sqq. praedicit: πολλαὶ Ἀχαιιάδων μαλακὸν περὶ γούνατι νᾶμα | χειρὶ κατατρίψοντι, ἀκρέσπερον ἀείδοισα | Ἀλκμήναν ὀνομαστί, σέβας δ' ἔσῃ Ἀργείαισιν.

[2]) Etiam Himerii testimonium huc facit, qui tradit (or. I 4) huic potissimum carminum generi poëtriam, qua fuerit elegantia atque industria, operam navasse: τὰ δὲ Ἀφροδίτης ὄργια παρῆκαν τῇ Λεσβίᾳ Σαπφοῖ ᾄδειν πρὸς λύραν καὶ ποιεῖν τὸν θάλαμον.

[3]) Memoria teneamus necesse est Catullum natum esse in Gallia transpadana, de Brixia autem, Veronae vicina, haec tradere Plinium ep. 1, 14, 4. patria est ei Brixia, ex illa nostra Italia, quae multum adhuc verecundiae, frugalitatis atque etiam rusticitatis antiquae retinet ac servat.

epithalamiis, ut alii[1]), Sapphus exemplum secutus est. Primum exercitii vice carmen 62 e graeco Sapphus exemplari retractavit, tum in c. 61 gentis suae morem atque consuetudinem nitidis expressit coloribus. Hoc quidem carmen non ita specie quam spiritu Sapphus musam redolet. Nam patrii moduli[2]) in eo non aliter resonant, atque Graecorum carmina popularia in Sapphus epithalamiis haud obscure perspici possunt. Post longum quoque tempus, cum summo dolore fractus amicis suis mandaret, ut Clodiae nuntiarent non bene dicta: «nec meum respectet, ut ante, amorem, | Qui illius culpa cecidit velut prati | ultimi flos, praetereunte postquam tactus aratro est» (11, 21 sqq.)—lepidam hanc comparationem (ut rectissime Friedrichius[3]) observavit) e proverbio vulgari effinxit. Nam apud Festum p. 363 M. haec legimus: tam perit quam extrema faba in proverbio est, quod ea plerumque aut proteritur aut decerpitur a praetereuntibus. Ad eandem imaginem redit c. 62, 39 sqq.: ut flos[4]) in saeptis secretus nascitur hortis | ignotus pecori, nullo convolsus aratro, | quem mulcent aurae, firmat sol, educat imber... Idem cum tenui carptus defloruit ungui, | nulli illum pueri, nullae optavere puellae. Quemadmodum haec imago inde a Catulli[5]) temporibus divulgata sit, vel ex hoc conicere licet, quod XVI etiamtum saeculo poëta Graecus, gente itala, Vincentius Cornaro, ea usus est in suo carmine heroico, quo vulgi mores conformare conatus erat. Cf. «Erotocriti« v. 8293 sq.: ὡσὰν ἄνθος, λούλουδον, πὄχει ὠμορφιὰ καὶ κάλλη | κ' εἶναι στὸν κάμπον δροσερὸν μὲ μυρωδιὰ μεγάλη, | κ' ἔλθῃ τ' ἀλέτρι, ἀλύπητα βαθυὰ τὸ ξεριζώσῃ, | ψυχῇ ζημιὸ καὶ μαρασθῇ κ' ἡ ὠμορφιά του λυώσῃ, al.

---

[1]) Reitzenstein, Hermes 35 p. 96 argumentis probat carmina nupt. Sapphus ab Alexandrinis imitando expressa esse. Tum adicit haec: Nicht im Gegensatz zu den Alexandrinern, sondern im engsten Anschluss an sie und zum Teil wohl durch sie haben Catull, Calvus und Ticidas für ihre Epithalamien Sappho benutzt.

[2]) Iocatio fescennina v. 131—155; cf. F. Jacoby, Rhein. Mus. 1910,50. De versu intercalari: concubine, nuces da, cuius origo sollemni consuetudini debetur, cf. E. Mangelsdorff p. 8.

[3]) Com. ad Cat. p. 131.

[4]) Ex parte simile quoddam Sappho exhibet fr. 94: οἷον τὰν ὐάκινθον ἐν οὔρεσι ποίμενες ἄνδρες | πόσσι καταστείβοισι, χάμαι δ' ἐπιπορφύρει ἄνθος. Cf. ad hoc fr. Koerber p. 38.

[5]) Mirum in modum Catulliani carm. memoriam excitat Ariosto, I 42: La verginella è simile alla rosa, | Ch' in bel giardin su la nativa spina | mentre sola e sicura si riposa, | né gregge né pastor se le avvicina; | l' aura soave e l' alba rugiadosa, | l' acqua, la terra al suo favor s' inchina: gioveni vaghi e donne innamorate | amano averne e seni e tempie ornate; 43: Ma non si tosto dal materno stelo | rimossa viene, e dal suo ceppo verde, | Che quanto avea dagli uomini e dal cielo | favor, grazia e bellezza, tutto perde.

Neque aliter 65, 19 sqq. lepidissima imago per comparationem inducitur: Sc. puella in gremio sustinet malum, quod ei iuvenis clam obtulit. Subito matris ingressu dom oblita celeriter consurgit, quo facto malum decidit et humi volvitur, puella autem erubescit. — Hoc quoque loco poëta populare proverbium nova induit veste. Nam apud Festum 165 M. haec exstant: Nec mulieri nec gremio credi oportere: proverbium est, quod et illa incerti et levis animi est, et plerumque in gremio posita, cum in oblivionem venerunt propere exurgentium, procidunt[1]).

Denique Catullus e vita res et imagines derivabat; propterea etiam in eius sermone et in elocutione, sicut apud Lucretium, plurimum inest patrii roboris[2]) et Romanorum proprii ingenii, qui pristinam suam rusticitatem nunquam plane abstergere seu potuerunt seu voluerunt. In propatulo est tamen illum, qui docti poëtae nomen sectatus esset, ab Alexandrinorum politiore doctrina et praevalenti tum consuetudine haud alienum fuisse. Verum enimvero non in his studiis alexandrinis carminum eius venustas ponitur, immo, ut apud Sapphonem, in eo consistit, quod e vita et pectore suo flammeos versus propinat legentibus. Ideoque utriusque poësis ad communem omnino poëseos popularis fontem proxime accedit.

---

[1]) cf. Friedrich, com. ad Cat. p. 402.

[2]) Res singulas passim adnotat Friedrich, vel. ad c. 3, 1; 9, 10; 10, 24; 67; 68, 67 al. De repetitionibus Catull. cf. com. p. 208 et 214. De ephymniis, quibus saepissime Catullus utitur, nonnulla vide sis apud F. C. Goebbel: De ephymniorum ap. Gr. et Rom. rationibus, Diss. s. a. p. 42 sqq. Catullus in repetitionibus et ephymniis adhibendis eum finem secutus esse videtur, ut versibus sollemnitatem quandam adderet, quae modo vere modo comice affectatur. Exemplum partim apud Sapph., partim in Alexandrinorum poësi repperit, qui sine dubio haec e poësi bucolica mutuati sunt. Quocunque modo res se habet, communis fons in vulgi usu scatet. Sc. Sappho illa in epithal. usurpavit, quae cantilenis nupt. innituntur, Theocritus autem in bucolicis, in quibus ephymnium e carminibus pastoriciis fluxit.

*Posnaniae.*

# Ciceroniana

scripsit
**Gustavus Przychocki.**

## 1.

## De Ciceronis Consolatione.

De magni Arpinatis deperdito libro qui disputare velit, necesse est ad ipsius Ciceronis recurrat verba, ea imprimis, quae sunt in eius epistulis ad Atticum datis:

«Quod me ab hoc maerore recreari vis, facis ut omnia ... sed omnem consolationem vincit dolor. Quin etiam feci, quod profecto ante me nemo, ut ipse me per litteras consolarer». (A. XII 14. 3);

«Quod me ipse per litteras consolatus sum, non paenitet me, quantum profecerim» (A. XII. 28. 2.).

Quos locos cum ante hos centum annos verteret Wielandius, alium aliis reddidit verbis, quae sunt: «Gleichwohl habe ich etwas getan, was gewiss kein anderer vor mir und habe sogar Trostbriefe an mich selbst geschrieben». (I) «Dass ich bei meinen Büchern und Ausarbeitungen Trost gesucht habe, gereuet mich nicht» (II)[1]) et gravissimam quaestionem, quae est de Consolationis forma in medio reliquit.

Omnes quod sciam viri docti, qui de Consolatione egerunt, hanc quaestionem aut prorsus neglexerunt[2]), aut posteriorem (II) interpretationem sunt amplexi, Schneiderum[3]) maxime secuti, qui priorem (I) his verbis refellisse sibi est visus: «Male haec verba [A. XII. 14.] Wielandus vertit: *'Gleichwohl habe ich etwas gethan, was gewiss kein Anderer vor mir und habe sogar Trostbriefe an mich selbst geschrieben'*.. In errorem ille inductus est satis ridiculum, quo Ciceronem sibi ipsum consolatorias epistolas scripsisse commentus est, falso accepto litterarum vocabulo, quod nonnisi epistolam significare posse putaret. Sed notio huius vocis latius patet. Nam omnia, quae scripta exstant, litterarum nomine contineri possunt, velut de Divin. II 1. 5. Graecorum de philosophia litterae commemorantur, et de Nat. Deor. I. 4. legimus: 'ipsius reipublicae caussa philosophiam nostris hominibus explicandam putavi, magni existimans interesse ad laudem civitatis, res tam graves—Latinis etiam litteris contineri'; nec non

[1]) M. Tullius Cicero's Sämtliche Briefe übersetzt und erklärt von C. M. Wieland, vollendet von F. D. Gräter, IX. Wien und Trient 1815 p. 45, 111.

[2]) Velut R. Hirzel. Der Dialog I, Leipzig 1895 p. 498–499, aut qui de Ciceronis Consolatione nuperrime disputavit: Iac. van Wageningen. De Ciceronis libro consolationis, Groningae 1916.

[3]) Frid. Schneider, De Consolatione Ciceronis, Vratislaviae 1835.

Bruto 7. 27: 'tamen ante Periclem — et Thucydidem — littera nulla est, quae quidem ornatum aliquem habeat'[3a])» —

Quae vide quam sint levia et futtilia; vocabulum enim 'litterae' eadem significatione qua 'epistulae', plurali sensu, a Cicerone usurpatur, velut:

«tuae autem litterae sunt variae» (A. III. 18. 2)
«conficere plures litteras non potui» (A. XI. 5. 2)
«tanta erat crebritas litterarum» (A. XIII 17/18. 2.)
«et quam creberrimis litteris faciam. ut».. (F. III. 5. 4., cf. F. VI. 8. 2.; F. XII. 5. 2.; F. XII. 30. 1. F. XV. 20, 2)
«fere litteris omnibus tibi de pantheris scripsi» (F. VIII. 9. 3.)
«credo te cognosse ex litteris tuorum» (F. XII. 24. 1, cf. F. X. 29.; F. XI. 8, 2.; Br. II. 2. 1.)
«saepius tibi huius generis litteras mittam» (F. XIII. 27. 1, cf. F. XIV. 2. 4; 4. 1)
«cognovi enim ex multorum amicorum litteris» (F. XIV. 5. 1. cf. F. XIV. 1. 1.; F. XV. 4. 7; 11. 1.)
«ut cotidie aliquas a vobis litteras accipiam» (F. XIV. 18. 2)
«omnium mearum litterarum praecepta» (Q. I. 2. 7, cf. F. XVI. 6. 2)
«saepe te litteris hortatus sum» (Br. I. 18. 1.) —

et 'per litteras' idem valet atque 'per epistulas' velut:

«ut.. per litteras tecum quam saepissime conloquar» (F. I. 7. 1.)
«itemque petivi saepe per litteras» (F. II. 7. 4)
«ut te saepe per litteras hortatus sum» (F. VI. 20. 3).

Denique conferas velim prima verba consolatoriae epistulae, quam Cicero ad Brutum dedit:

«Fungerer officio, quo tu functus es in meo luctu, teque per litteras consolarer, nisi scirem et q. s.» (Br. I. 9. 1.)[4]).

Itaque dubium esse non potest, quin in eis quoque locis, qui ad Consolationem pertineant, 'litterae' — 'epistulae' sint putandae[5]), nam Cicero, si hoc vocabulo 'libros' 'studiaque' sua vel 'doctrinam' significare voluisset, certe non 'per litteras', sed

---

3a) L. l. p. 6.

4) cf. Gell. N. A. XII. c 3. 1: „Valgius Rufus in secundo librorum, quos inscripsit 'De rebus per epistolam quaesitis' et q. s."

5) Utrumque locum rectissime vertit E. Rykaczewski: A. XII. 14. 3: „Uczyniłem nawet, czego pewnie nikt przedtem nie uczynił: pisałem sam do siebie listy z pocieszeniem" (Listów M. T. Cycerona Xiąg ośmioro vol. II, Poznań 1873, p. 241); A. XII. 28. 2: „Że sam do siebie listy z pocieszeniem pisałem, tego nie żałuję" (ibd. p. 257). T. Zieliński, (Cicero im Wandel der Jahrhunderte³, Leipzig 1912) priorem tantum locum obiter perstrinxit: „Ja ich habe etwas versucht, was noch niemand vor mir getan hat—ich habe eine Trostschrift an mich selbst verfasst„ (p. 160), Britannici autem viri docti Tyrrell et Purser (The Correspondence of Cicero, vol. V², Dublin-London 1915) haud mediocriter a vero aberraverunt, priorem locum hoc modo interpretati: „I did what certainly no one has hitherto done, I wrote a consolatory letter (treatise) to myself" (p. 8.)

praepositione reiecta, se 'litteris' esse consolatum dixisset, velut alio loco:

«quantum litteris [non 'per litteras'], quantum studiis .. consequi poterimus» (F. I. 9. 23).

Quae cum ita sint, neque Hieronymi testimonium ideo proprio pondere est spoliandum, quod inter doloris medicos etiam epistularum scriptores laudentur[6]: «Legimus Crantorem cuius volumen ad confovendum dolorem suum secutus est Cicero; Platonis, Diogenis, Clitomachi, Carneadis, Posidonii ad sedandos luctus opuscula percurrimus, qui diversis aetatibus, diversorum luctum vel libris vel epistolis minuere sunt conati» (Ep. LX ad Heliod. c. 5. Migne, Patr. Lat. vol. 22. col. 592) — neque viro sancto hanc solam ob causam fides est deneganda, quod Carneadis quoque mentionem fecerit, «qui praeter epistulas nihil scripsisset»[7]).

Verisimillimum enim videtur illas Carneadis epistulas ad Ariarthem datas[8]) maximam partem consolatorias fuisse[9]) et suspicari licet etiam Clitomachi librum, ab illo eversa Karthagine «ad captivos cives suos consolandi causa» missum[10]) non fuisse nisi epistulam «voluminis instar» conscriptam, ut sunt Ciceronis ipsius nonnullae epistulae[11]), aut illae, quas Demetrius [Phalereus] commemoravit: οὐ μὰ τὴν ἀλήθειαν ἐπιστολαὶ... ἀλλὰ συγγράμματα, τὸ 'χαίρειν' ἔχοντα προσγεγραμμένον[12]).

Quibus consideratis necesse est coniciamus Ciceronianam Consolationem' librum fuisse, ex epistulis consolatoriis a Cicerone ad se ipsum datis, compositum. Non repugnant huic opinioni, quae nostram aetatem tulerunt 'Consolationis' fragmenta[13]), nam quae a Lactantio

---

[6]) Cicerone duce sine dubio: C. Buresch, Consolationum a Graecis Romanisque scriptarum historia critica, Leipziger Studien, IX. 2. Leipzig, 1887 p. 48; R. Hirzel Untersuchungen zu Ciceros philosophischen Schriften, III Theil, Leipzig 1883 p. 351.

[7]) Hirzelium (Unters p. 350 – 351) velim legas: „welch ein grober Irrthum aber ist es, wenn in den Worten des Kirchenvaters unter den Verfassern von Trostschriften Karneades genannt wird! Hieronymus will eine Trostschrift desjenigen Philosophen gelesen haben, von dem das Alterthum nur Briefe kannte! Besser konnte in der That die unverschämte Lüge des frommen Mannes nicht entlarvt werden. Wie flüchtig muss er aber auch seine Quellenschrift gelesen haben!" Eadem fere repetiverunt: Buresch, (l. l. p. 48, adn. 4.), Schanz, Gesch. d. Röm. Lit. I. 2[2] p. 316, van Wageningen (l. l. p. 3. adn. 3.) alii.

[8]) Diog. Laert. IV. 65: Φέρονται δὲ αὐτοῦ (Carneadem dicit) ἐπιστολαὶ πρὸς Ἀριαράθην (qui eius discipulus erat) τὸν Καππαδοκίας βασιλέα. Τὰ δὲ λοιπὰ αὐτοῦ οἱ μαθηταὶ συνέγραψαν. Αὐτὸς δὲ κατέλιπε μηδέν.

[9]) Buresch, l. l. p. 58.

[10]) Cic. Tusc. III. 54 Cf. Hirzel, Unters. p. 351. adn. 2.

[11]) Velut ad Q. fratrem I. 1., aut „epistula non mediocris ad instar voluminis scripta, quam Pompeio in Asiam de rebus suis in consulatu gestis miserat" (Schol. Bob. p. 167. 23).

[12]) Dem. [Phal.] II. ἑρμ. §. 228, ed. Radermacher, Leipzig 1901.

[13]) Ciceronis opera ed. Orelli-Baiter-Halm, IV, Turici 1861 p. 989-994. cf. van Wageningen, l. l p. 20—51.

sunt servata Ciceronis verba, aptissime in huius libri prooemium quadrant, sine dubio Tulliae mortuae inscriptum[14]).

Quae res etiam ad communem epistularum antiquarum historiam maximi est momenti, nam nunc luce clarius apparet Ciceronem non solum veras illas epistulas, prout usus ferebat, scriptitasse, sed etiam genere esse usum fictarum epistularum, quae apud Graecos praecipue, iam aliquot ante saeculis, pullulabant[15]).

---

2.

## De soloecismo quodam Ciceroniano.

In epistula a. 45 ad Tironem data (Fam. XVI. 17. 1.) Cicero scripsit, quae sequuntur:

«Sed heus tu qui κανών esse meorum scriptorum soles unde illud tam ἄκυρον valetudini fideliter inserviendo unde in istum locum fideliter venit cui verbo domicilium est proprium in officio migrationes in alienum multae nam et doctrina et domus et ars et ager etiam fidelis dici potest ut sit quo modo Theophrasto placet verecunda translatio sed haec coram».

Qui M. Tulli epistulas ediderunt viri docti, velut Orelli-Baiter[16]), C. F. W. Müller[17]), Tyrrell-Purser[18]), in Tironis quadam locutione offendisse Ciceronem putaverunt atque hoc modo vocabula illa interpungenda esse censuerunt:

«Sed heus tu, qui κανών esse meorum scriptorum soles, unde illud tam ἄκυρον 'valetudini fideliter inserviendo'?[19]) unde in istum iocum 'fideliter' venit?» et q. s.

---

[14]) Legas enim, quae Christianus auctor de Cicerone protulit: „Nam dum Cicero imaginem filiae eodem se modo consecraturum esse profitetur, quo illi [homines] a veteribus sint consecrati, et illos mortuos esse docuit et originem vanae superstitionis ostendit. 'Cum vero' inquit 'et mares et feminas complures ex hominibus in deorum numero esse videamus et eorum in urbibus atque agris augustissima delubra veneremur, adsentiamur eorum sapientiae quorum ingeniis et inventis omnem vitam legibus et institutis excultam constitutamque habemus. Quod si ullum umquam animal consecrandum fuit, illud profecto fuit. Si Cadmi progenies aut Amphitryonis aut Tyndari in caelum tollenda fama fuit, huic idem honos certe dicandus est. Quod quidem faciam teque omnium optimam doctissimam adprobantibus diis immortalibus ipsis in eorum coetu locatam ad opinionem omnium mortalium consecrabo'. Fortasse dicat aliquis prae nimio luctu delirasse Ciceronem et q. s." (Divin. inst. I. 15, ed. Brandt-Laubmann, I Vindobonae 1890 p 58—59). Cf. Hirzel, Dialog, I p. 498. Aliter sentit van Wageningen, l. l. p. 14 et p. 48—49.

[15]) G. Przychocki, De Gregorii Nazianzeni epistulis, Cracoviae 1912 p. 6 [250].

[16]) Ciceronis opera... III, Turici 1845 p. 299;

[17]) Ciceronis opera... Epistulae ad Fam. Lipsiae 1896 p. 481.

[18]) The Correspondence of Cicero, vol V² Dublin-London, 1916 p. 168.

[19]) Interrogationis signum Tyrrell et Purser omiserunt (p. 168).

Attamen ea quae sequuntur aperte repugnant, nam non reprehendentis sunt, sed aperte probantis vel excusantis, cum Cicero ipse exempla afferat, quibus vocabuli «fideliter» «migrationes» demonstrentur, quod quidem nemo non videt, ni coniveat. Etenim cum Cicero Tironem in unaquaque fere epistula cohortaretur, ut valetudini suae indulgeret — velut:

«Quod valetudini tuae maxime conducet si feceris, maxime obtemperaris voluntati meae...» (F. XVI. 1. 2).

«Illud, mi Tiro, te rogo, sumptu ne parcas ulla in re, quod ad valetudinem opus sit» (F. XVI. 4. 2).

«Nunc quid ego te hortor, ut omnem diligentiam adhibeas ad convalescendum» (F. XVI. 9. 3.)

«.. quae cave ne te perturbent et impediant valetudinem tuam» (F. XVI. 12. 0) aut in eadem ipsa epistula, de qua agitur: «Valetudo tua me valde sollicitat; sed inservi et fac omnia» (c. 2. cf. F. 8. 1.; 11. 1 et q. s.) —

Tiro fuit sine dubio, qui locutionem illam «valetudini fideliter inserviendo» in litteris quibusdam patroni sui adhibitam mirans, ἄχυρον nuncupare est ausus, cum iudicium suum a Cicerone permagni aestimari non ignoraret.

Itaque necesse est verba illa «unde illud tam ἄχυρον valetudini fideliter inserviendo» a Tirone primum dicta, a Cicerone deinceps vivi colloquii more excepta et repetita esse fingamus, ita, ut locus ille hoc modo sit legendus et intellegendus:

«Sed heus tu, qui καινῶν esse meorum scriptorum soles, 'unde illud tam ἄχυρον: valetudini fideliter inserviendo' [rogas]? unde in istum locum 'fideliter' venit [rogas]?» et statim responsum subicit, quo vocabuli fideliter iusolentem usum excuset atque explicet: «cui verbo domicilium est proprium in officio, migrationes in alienum multae; nam et doctrina et domus et ars et ager etiam 'fidelis' dici potest et q. s.»

Quae quidem aperte conspirant cum illo cotidiani sermonis colore[1]), quem Ciceronis epistulae, ad Tironem simili modo atque ad Atticum et Paetum datae, prae se ferunt; et qui ellipseos usum in Ciceronianis epistulis tam frequentem, ut trium millium summam excedat[2]), recte noverit, non mirabitur quod vocabulum «rogas» (uncis inclusum) lectori subandiendum proposuerim. Nam ut iam alia exempla omittam, haec conferas velim: «Venit ad me καὶ μάλα κατηφὴς. Et ego Σὺ δὲ δή τι συνοῦς [εἶ, rogavi.] 'Rogas' inquit» et q. s. (Att. XIII. 42. 1.), aut: «Ego autem tribus primis verbis: 'Quid noster Paetus [agit', rogavi]» (Fam. IX. 19. 1).

[1]) Cf. „.. epistulam cotidianis verbis texere solemus" (Fam. IX. 22 1.)

[2]) Guilelmus Dammann, Cicero quo modo in epistulis sermonem hominibus, quos appellat et rebus, quas tangit accommodaverit. Gryphiae 1910 p. 27; Cf. Tyrrell-Purser, the Correspondence. I[3] p. 90.

Restat, ut novum fragmentum Ciceronianae epistulae, quam Tiro, neglecta, ut suspicari licet Ciceronis defensione, non probaverit ideoque suppresserit, hic exscribamus:

«valetudini fideliter inserviendo.»

---

3.

## De Ciceronis epistulis ad Caerelliam missis.

Ciceronis epistulas ad Caerelliam datas funditus intercidisse sane est quod doleamas, nam nunc ne res quidem sunt notae, de quibus magnus orator ad singularem illam scripsit feminam, quam «necessariam suam» nuncupavit (Fam. XIII. 72. 1.), Britannici autem Ciceronianarum epistularum editores «The Stella of Cicero» appellaverunt[1]).

De rebus publicis quoque in his epistulis egisse Ciceronem ex eis elucet, quae apud Quintilianum leguntur:

« .. Cicero Caerelliae scripsit reddens rationem, cur illa C. Caesaris tempora tam patienter toleraret: Haec aut animo Catonis ferenda sunt aut Ciceronis stomacho» (I. O. VI. 3. 112).

Sed Ciceronem de studiis suis et scriptis praecipue cum illa disputavisse ex eis suspicari licet, quae de Caerellia ipsa ad nostra tempora pervenerunt, cum eam eximia doctrina atque optimarum artium studiis eruditam fuisse ipsius Ciceronis verba testentur, ad Atticum data:

«Mirifice Cearellia studio videlicet philosophiae flagrans, istos ipsos 'de finibus' habet. Ego autem tibi confirmo (possum falli ut homo) a meis eam non habere; numquam enim ab oculis meis afuerunt.» (Att. XIII. 21a. 2, cf. 22. 3).

Ex iis autem, quae Ausonius monuit facile conicias ne leviora quidem et parum verecunda in his epistulis defuisse, quod quidem viri docti nonnulli plane credidisse videntur[2]). Haec enim in „Centonis nuptialis" cap. 4. sunt scripta:

„...meminerint... eruditi... in praeceptis omnibus extare Tullii severitatem, in epistulis ad Caerelliam subesse petulantiam" (p. 146 Schenkl).

Attamen cave Ausonii verbis aliquod magni momenti testimonium subesse putes, nam aperte haec omnia ad Fufium Calenum redeunt, quod quidem nemo non concedet, si qui Cassium Dionem audiverit, Caleni istius importunam invectivam proferentem: [Calenus Ciceronem impugnare pergit] τίς δ' οὐκ

[1]) Tyrrell-Purser The Correspondence of Cicero, I[3] Dublin-London 1904. p. 41, adn. §).

[2]) Cf. G. Boisser, Cicèron et ses amis, Paris 1879, p. 94.

οἶδεν, ὅτι τὴν μὲν γυναῖκα τὴν προτέραν τὴν τεκοῦσάν σοι δύο τέκνα ἐξέβαλες, ἑτέραν δὲ ἐπεισάγου παρθένον ὑπεργέρως ὤν, ἵν' ἐκ τῆς οὐσίας αὐτῆς τὰ δανείσματα ἀποτίσῃς; καὶ οὐδὲ ἐκείνην μέντοι κατέσχες, ἵνα Κερελλίαν ἐπ' ἀδείας ἔχῃς, ἣν τοσούτῳ πρεσβυτέραν σαυτοῦ οὖσαν ἐμοίχευσας, ὅσῳ νεωτέραν τὴν κόρην ἔγημας, πρὸς ἣν καὶ αὐτὴν τοιαύτας ἐπιστολὰς γράφεις οἵας ἂν γράφειεν ἀνὴρ σκωπτόλης ἀθυρόγλωσσος πρὸς γυναῖκα ἑβδομηκοντοῦτιν πληκτιξόμενος. (Dionis Cass. XLVI. 18. 3—4) Nonne simillima sunt, quae hic recurrunt? Calenum autem, Ciceronis infestissimum inimicum atque acerrimum obtrectatorem[1]) (quem ab illarum rerum commemoratione, etiam si verae essent verecundia ipsa deterrere debebat) suppositiciis epistulis aut meris tantum maledicorum[2]) rumusculis nixum esse, quod quidem totius loci color prodit, pro certo habendum[3]). Nam viventibus etiam tum Cicerone et Caerellia eiusmodi »petulantes« epistulas — si quae omnino erant — in Caleni manus devenisse haud facile crediderim; si quae autem genuinarum Ciceronis et Caerelliae epistularum sylloge erat edita, in eam eius modi epistulae sine dubio receptae non erant.

Adde, quod Ciceronem adulterii accusare epistula eius vetat, ad Atticum missa, (Att. XIV. 19. 4) e qua aperte elucet Caerelliam ipsam inter Ciceronem eiusque uxorem pacis conciliatricem exstitisse[4]).

Quae cum ita sint, Ciceronis senis epistulas ad Caerelliam aniculam datas eadem necesse est putemus verecundia fuisse conspicuas, qua tota eius vita excellebat, ut de se ipso monuit: »Me nihil istorum ne iuvenem quidem movit«. (F. IX. 26).

---

## 4.

## De M. Bruti epistulis.

Nemo ignorat M. Bruti Graecas epistulas, quae feruntur[5]) plane spurias esse. Negari tamen non potest omnes fere hoc praecipue scriptas esse consilio, ut affectata illa excellerent brevitate, quam, qui de epistulis scribendis docuerunt, antiqui rhetores, sollemnem suae doctrinae fecerunt locum[6]). Quam ob rem

[1]) cf. Att. XI. 8. 2: („Fufius est illic mihi inimicissimus."); ibd. 15. 2; 16. 2.
[2]) Cf. Cic. Pro Cael. 16. 38: „At fuit fama. Quotus quisque [est qui] istam effugere potest in tam maledica civitate?"
[3]) Vid. K. Morawski, M. Tullius Cicero, Kraków 1911 p. 300.
[4]) cf. Tyrrel-Purser The Correspondence of Cicero IV, Dublin-London[2] 1918 p. LXXII odn. [4]).
[5]) Epistolographi Graeci ed Hercher p. 177—191.
[6]) G. Przychocki, De Gregorii Nazianzeni epistulis, Cracoviae 1912 p. 15—16.

Westermannus[1]) has epistulas ad earum demum exemplum compositas esse putavit, quas Plutarchus in Bruti vita, aliunde ut putabat vir doctus deprompta, attulisset, Laconicae brevitatis specimina: Ῥωμαίοις μὲν οὖν ἤσκητο πρὸς τὰς διεξόδους καὶ τοὺς ἀγῶνας ἱκανῶς ὁ Βροῦτος, Ἕλλησι δὲ τὴν ἀποφθεγματικὴν καὶ Λακωνικὴν ἐπιτηδεύων βραχυλογίαν ἐν ταῖς ἐνιαχοῦ παράσημός ἐστιν. οἷον ἤδη καθεστηκὼς εἰς τὸν πόλεμον γράφει Περγαμηνοῖς· »Ἀκούω ὑμᾶς Δολοβέλλᾳ δεδωκέναι χρήματα· ἃ εἰ μὲν ἑκόντες ἔδοτε ὁμολογεῖτε ἀδικεῖν, εἰ δὲ ἄκοντες, ἀποδείξατε τῷ ἐμοὶ ἑκόντες δοῦναι.« Πάλιν Σαμίοις· »Αἱ βουλαὶ ὑμῶν ὀλίγωροι, αἱ ὑπουργίαι βραδεῖαι· τί τούτων τέλος ἐννοεῖσθε.« Καὶ περὶ Παταρέων ἑτέραν· Ξάνθιοι τὴν ἐμὴν εὐεργεσίαν ὑπεριδόντες τάφον ἀπονοίας ἐσχήκασι τὴν πατρίδα. Παταρεῖς δὲ πιστεύσαντες ἑαυτοὺς ἐμοὶ οὐδὲν ἐλλείπουσι διοικοῦντες τὰ καθ' ἕκαστα τῆς ἐλευθερίας. Ἐξὸν οὖν καὶ ὑμῖν ἢ τὴν Παταρέων κρίσιν, ἢ τὴν Ξανθίων τύχην ἑλέσθαι'. (In Bruti vita c. 2.) Quae quidem epistulae omnes inter eas, quas Hercher edidit, recurrunt: Ep. I, XXV. LXIX.

Sed cum Marcks dilucide demonstraverit omnes Bruttianas epistulas ab uno auctore et quidem ante Plutarchi „Vitas" confectas esse[2]), alius huius „Laconicae brevitatis" fons est quaerendus.

Etsi iam per se admodum mirum videtur a M. Bruto in Graecis tantum epistulis – si Plutarcho credas – hanc »brevitatem" adhibitam esse, hoc est praeterea monendum neque ceteras, quas Plutarchus quoque noverat, M. Bruti epistulas — nescio an Latine scriptas — nimis breves fuisse, ut ex eorum argumentis elucet a Plutarcho prolatis (Bruti Vitae c. 22, 29, 53), neque illas, quae inter Ciceronianas ad nos pervenerunt (Ad M. Brut. I, 4, 4a, 6, 11, 13, 16, 17; II. 3) eximia »brevitate« eminere, nisi quod »breves, immo vero nullae« M. Bruti »litterae« in epistula quadam commemorantur, sub Ciceronis nomine ad M. Brutum data (Ad M. Br. I. 15)[3]), quam, ut inter omnes constat, sunt qui spuriam putent.

At contra Decimi Bruti »Laconicam brevitatem«, in eius epistulis conspicuam, re vera Cicero saepius in litteris ad eum missis laudavit, velut:

»Plura scribere non debeo, praesertim ad te, quo magistro brevitatis uti cogito« (Fam. XI. 15. 2).

---

[1]) Ant. Westermann, De epistolarum scriptoribus Graecis Leipzig 1851–1855, IV. p. 4.

[2]) Io. Frid. Marcks, Symbola critica ad Epistolographos Graecos, Bonnae 1883, p. 26.

[3]) „Breves litterae tuae, breves dico? Immo nullae; tribusne versiculis his temporibus Brutus ad me? Nihil scripsissem potius ... cum illam pusillam epistolam tuam ad me dabas .." et q. s.

„Ego autem, etsi, quid scriberem non habebam ... brevitatem secutus sum te magistro» (Fam. XI. 25. I).

»Narro tibi: antea subirascebar brevitati tuarum litterarum, nunc mihi loquax videor; te igitur imitabor. Quam multa quam paucis!“ (Fam. XI. 24. 1. cf. Fam. VI. 15).

Itaque, cum veri simile non videatur ab utroque Bruto Laconicam illam epistularum brevitatem praecipuo studio fuisse adamatam, proclivis est coniectura falsarium nescioquem, qui primo imperatorum saeculo (v. Marcks l. l. p. 28) Marci Bruti epistulas sibi conscribendas proposuisset, nominis similitudine deceptum, eis quae Decimi erant, in Marci epistulis componendis per imprudentiam usum esse. Decimi enim memoriam Marci gloria, qui praecipuus pristinae Romanorum libertatis vindex putabatur, brevi oblitteratam esse non est quod miremur.

Qui autem, Mithridatis nomine indutus (v. Marcks l. l. p. 23—24), Bruti personati epistulis rescripsit, earum brevitatem aperte est imitatus.

*Varsoviae.*

# Emendationes quaedam Lucretianae.

Scripsit

**Dr. Adam Krokiewicz.**

Cum ante hos novem fere annos primam Lucretio curam tribuissem, nonnulla offendi, quae etsi aegre ita, ut a viris doctis legerentur, a poëta scripta esse viderem, tamen quid ipse Lucretius scripsisset, nihilo magis perspicere possem. Quo tempore, quoniam iuvenili ardore, vel potius errore ductus primum quemque animi sensum amplecti male consueveram, plerisque locis restituendis eam operam dedi, ut parum felicibus coniecturis haec quoque, quae recte sensissem, in periculum ac discrimen vocarem. Id ubi animadverti, a Lucretii carminibus emendandis prorsus abstinui. Tum saevis militiae muneribus ita affectus sum, ut ad nobilissimum poëtam iam non ludendi causa, sed propter magnam summi viri admirationem et solacii egestatem confugerem. Iuvabat enim animum multis ac variis curis oppressum cum ad divinas illas, quae sunt de rerum natura, questiones intendere magnoque aeternae pulchritudinis aspectu reficere, tum hoc tam singulari Lucretii ardore, quo verum si quisquam persecutus est, ab omnibus instantis vitae sordibus, tamquam igni purgare. Non ita multo post tantam amicitiam cum Lucretio coniunxi, hac carius ut nihil haberem, atque cum vidissem, quam multa quamque praeclara officia in me collata essent, id unum in votis erat, ut aliquid illi ipse quoque praestarem. Itaque omnibus, quas comparare possem, Lucretii editionibus comparatis[1]) et libros eius omnes in patrium sermonem verti neque ullum tempus intermisi, quominus quid ille quoque loco cogitasset, diligenter quaererem. Hoc vero quo facilius investigarem, id, quod sequitur, excogitavi: plurimos poëtae versus composito male e libris exscriptos modo corrigere modo supplere pergebam, restitutos cum genuinis comparabam, quod exercitationis genus quam utile esset, usu in dies discebam. Quo factum est, ut mihi quaedam nondum penetrata tandem paterent. Neque tamen omnia, quibus aliquid profecisse mihi videor, propter loci an-

[1]) His quattuor editionibus usus sum: 1) T. Lucreti Cari de rerum natura, libri sex — Carolus Lachmannus recensuit et emendavit, editio tertia Berolini 1861; Caroli Lachmanni in T Lucreti Cari de rerum natura libros commentarius quartum editus Berolini 1852. 2) T. Lucreti Cari de rerum natura libri sex, with notes and a translation by H. A. J. Munro, fourth edition finally revised, London 1908 (III vol.). 3) T. Lucreti Cari de rerum natura libri sex, revisione del testo, commento (e studi introduttivi) di Carlo Giussani, Torino 1896—1898 (III vol., i. e. 2, 3, 4). T. Lucreti Cari de rerum natura libri sex — edidit Adolphus Brieger (ed. ster). Lipsiae 1909. Praeterea commentarium, quo R. Heinzius Lucretii librum III instruxit (Lipsiae 1897), excussi. Versus secundum Munronem numerantur.

gustias proferenda esse ratus haec sola huius dissertatiunculae finibus inclusi, quae nihil amplius agerent, quam ut quaedam librariorum vitia mirum quantum posterorum curis exaggerata de medio tollerentur.

I. Codd. II 103 sqq.: Haec validas saxi radices et fera ferri Corpora constituunt et cetera genere horum Paucuia quae porro magnum per inane vagantur. «De» ante id, quod est «genere», supplendum et «Paucula» pro eo, quod est «Paucuia», scribendum esse satis inter omnes constat. Quod v. I 105 qua ratione cum eis, qui antecedunt, coniungi possit, viri docti non mediocriter inter se dissentiunt, non est mirum, quandoquidem qui eum, veluti Lachmannus et Munro, cum antecedentibus coniungunt, id efficiunt, ut «validae saxi radices et fera corpora ferri per magnum inane vagentur».[2]) Brieger lacunam, ut solet, suspicatus puncto post «Paucula» posito eis, quae sequuntur: q. p. m. p. i. v., haec fere adiungenda esse censet: praedita corporibus mage levibus atque rotundis (Cetera dissiliunt... cf. II 106 sqq.). Quae sanandi ratio plenior periculi et dubitationis esse videtur, quam qua quicquam vere sanari possit. Giussanius denique, cum rectissime vidit v. II 105 impedimento esse, quominus id, quod agitur, integrum decurreret, tum hoc male excogitavit: v. II 105 nihil amplius esse, quam aliam quandam v. II 109 formam, quem diligentiae causa offerimus Multaque(!) praeterea magnum per inane vagantur... cett. At Lucretius docet corpora prima non solum assiduo motu ferri, sed etiam duo illius motus varia genera esse. Nam corpora partim in rerum conciliis, partim singula vagari dicuntur. Quae rerum conciliis quodam modo secum coniuncta contineantur, vel magnis vel brevibus intervallis convecta resultare. His igitur silices, ferrum ceterasque res densas, illis lumina solis, aëra ceterasque res raras effici. Id ipsum est et gravissimum quidem, quod Lucretius vv. II 95—111 praecipit. Itaque apparet illud «Paucula» ad rerum concilia sive glomeramina referri debere, quae paucissimis corporibus primis constent. Quo perspecto facile intellegitur tantum abesse, v. II 105 ut aliam formam v. II 109 efficiat, id quod Giussanio visum est, plane ut ei opponatur. Quaerendum est igitur, quo potissimum loco collocari possit, nam eum, quo scriptus invenitur, nequaquam servari potest. Mihi quidem minime dubium videtur, quin v. 105 post v. II 97 collocari debeat. Itaque carminis Lucretiani partem, qua nescio an nulla gravior aut dignior, quam memoria retineas, hunc fere in modum restituendam curamus:

---

[2]) Quod ita esse quo facilius credas, Munronis verba consideres velim:... these form enduring bases of stone and unyielding bodies of iron and the rest of their class, few in nember, which travel onward along the great void.

II 95 sqq. nulla quies est
reddita corporibus primis per inane profundum,
97 sed magis assiduo varioque exercita motu
105 paucula, quae porro magnum per inane vagantur,
partim intervallis magnis confulta resultant,
pars etiam brevibus spatiis vexantur ab ictu.
Et quaecumque magis condenso conciliatu
exiguis intervallis convecta resultant,
indupedita suis perplexis ipsa figuris,
haec validas saxi radices et fera ferri
104 corpora constituunt et cetera de genere horum.
106 Cetera dissiliunt longe longeque recursant
in magnis intervallis: haec aëra rarum
sufficiunt nobis et splendida lumina solis.
Multaque praeterea magnum per inane vagantur,
conciliis rerum quae sunt reiecta uec usquam
consociare etiam motus potuere recepta.

II. Codd. II 547. Quippe etenim sumant oculi finita per omne... Quod in codicibus scriptum exsta: »oculi«, id Lachmannus ineptum esse ratus v. II 547 ita legitt Q. e. si *manticuler* f. p. o. Munro Lachmanni iudicium, non verba, secutus haec sibi vera esse persuasit: Q. e. sumam *hoc quoque uti* f. p. o. Brieger et Giussanius illud Winckelmanni: Q. e. *sumantur uti* f. p. o. probant, (nisi quod Giussanius impressum habet hoc: Q. e. si sumantur f. p. o.) Quae omnia tantopere a codicum fide abhorrent, vix ut credi possint. Immo vero una littera addita »*oculis*« scribendum est. Quae emendatio cum lenissima opera perficitur, nam illud s extremum in codicibus desiderari solet, tum inde confirmatur, quod et sensum restituit et ad poëtae usum facit, quo ille quidem quod sensisset, manifestis exemplis docere et imaginibus e cottidiana vita petitis adornare consuevit. Dicit igitur Lucretius haec: »Nisi infinita foret vis materiae, ne una quidem quae esset toto orbi res creari, creata procrescere aut ali quiret (cf. II 541—546). Qui aliter sentiant, finita modo per omne iactari corpora rerum ante oculos sibi ponant, intellegent nullum eis concilium neque ullam omnino rem umquam effici posse, quandoquidem tamquam navium reliquiae in vasto mari ferentur (cf. II 547—564)«. Quae quidem luculenta pictura nisi oculis, quod videam, usurpari non potest. Ne autem in solo illo »sumant« haereas, reminiscere poëtam consimili ratione saepius locutum esse, veluti: VI 565 sqq. »Et metuunt..., cum videant... VI 596 sqq.... trepidant..., timent, metuunt... (alibi)«. Quae cum ita sint, quo facilius sententia nostra evincat, totam carminis partem oculis subicimus:

II 547 sqq. Quippe etenim sumant oculis finita per omne
corpora iactari unius genitalia rei:
unde ubi qua vi et quo pacto congressa coibunt
materiae tanto in pelago turbaque aliena?

Non, ut opinor, habent rationem conciliandi;
sed quasi naufragis magnis multisque coortis
disiectare solet magnum mare transtra guberna
antemnas proram malos tonsasque natantis,
per terrarum omnis oras fluitantia aplustra
ut videantur...
— — — — — — — — — — —
sic tibi si finita semel primordia quaedam
constitues, aevom debebunt sparsa per omnem
disiectare aestus diversi materiai,
numquam in concilium ut possint compulsa coire
nec remorari in concilio nec crescere adaucta.

III. Codd. III 239 sqq. Nihil horum quoniam recepit mens posse creare Sensiferos motus, quaedamque mente volutat. (Corr. bbl.: recipit). Quos versus Lachmannus mirum quantum turbavit, cum haec scripsit: Nil h. q. r. quem (sensum scil.!) p. c. S. m quaedam vis menti' v. Nec Munro quidem eo, quo par erat, iudicio usus est, cum hoc tam infaustum commentum protulit: Nil h. q. r. res (sicuti Bernaysius) p. c. S. m. et homo quae m. v., nec Giussanius quicquam profecit legendo: Nil h. q. r. m. p. c. S. m., nedum quae m. v. Brieger denique ut in hoc peccet, quod v. III 239 »res« cum Bernaysio et Munrone scribit, propterea tamen laudari debet, quod cruce inserta a v. III 239 sibi temperavit. Idem Heinzius fecit, praeterquam quod, ut doctissimum virum decebat, duobus asteriscis usus est, altero in v. III 239, altero in v. III 240 posito[8]). Hoc in tanto discrimine monendum est v. III 239 nulla nisi notissima illius »Nihil« (= Nil) emendatione indigere, v. III 340 duabus litteris correctis totidemque adiectis restitui posse. Quo facto obtinemus, quae sequuntur: Nil horum quoniam recepit mens posse creare Sensiferos motus, *quaecumque in* mente volutat. QVA EDAMQVE ex eo, quod fuerat QVAECVMQVE, effici, IN ante id, quod est MENTE perire potuisse nemo fortasse erit, quin intellegat. Restat, ut ingeniosissimam Lucretii ratiocinationem explanemus, id ipsum quod viros doctos effugit. Dicit igitur poëta: »Triplicem animi naturam esse, cum et aura, vapore, aëre constet, manifestum est. Haec tamen omnia ad sensum creandum vix sufficiunt, nam mens (ipsa scil.!) nihil eorum, quae ipsa in se volutat, i. e. quae sensibus usurpantur et in mentem veniunt, sensum sive sensiferos motus creare posse recipit. Aura autem et vapor et aër

[8]) Heinzius haec annotat: 239 sqq Die Verse sind corrupt und noch nicht geheilt. Das überlieferte „mens recipit" könnte verstanden werden „der Geist nimmt an, d. h. billigt, hält für richtig:" aber statt dessen müsste man, da der Geist ja doch häufig genug auch Falsches für richtig hält, mindestens erwarten „kann nicht billigen", vgl. I 623 quod quoniam ratio reclamat vera negatque credere posse animum; oder: „der Geist lässt (seiner Natur nach) nicht zu, duldet nicht an sich", was keinen Sinn giebt.

sensibus usurpantur. Ergo quarta quadam natura, quae nequaquam sensibus usurpari possit ideoque nomine prorsus careat, ad animi sive mentis naturam efficiendam et explanandam opus est«. Quae cum ita sint, dubitari non potest, quin poëta haec scipserit:

III 231 sqq. Nec tamen haec simplex nobis natura putanda est.
Teuvis enim quaedam moribundos deserit aura
mixta vapore, vapor porro trahit aëra secum.
Nec calor est quisquam, cui non sit mixtus et aër
rara quod eius enim constat natura, necessest
aëris inter eum primordia multa moveri.
Iam triplex animi est igitur natura reperta.
Nec tamen haec sat sunt ad sensum cuncta creandum,
nil horum quoniam recepit mens posse creare
sensiferos motus, quaecumque in mente volutat.
Quarta quoque his igitur quaedam natura necessest
attribuatur; east omnino nominis expers.

IV. Codd. V 747. Redit hiems sequitur creditans hanc dentibus algi. Pro eis, quae sunt »Redit... creditans... algi«, Lachmannus scribit: »Prodit... crepitans (sicuti Itali)... algor« (cf. III 623), Munro: »Reddit (sicuti Itali)... crepitans... algu« (sicuti Bergkius), Brieger: »Didit (sicuti Bergkius)... crepitans ...algor;« Giussanius Munronem sequitur. Sed ut illud: ...»crepitans ...algor« ad rem singulariter convenire, ita id, quod est »Prodit«, sive »Reddit«, sive »Didit« vix ferri videtur posse. Haec omnia languidiora sunt, quam quae hoc loco, ubi tempestatum pompa pulcherrimis coloribus depingitur, probar queant. At praesto est remedium idque sponte, ud ita dicam in oculos nobis incurrit. Quodsi sicuti »crepitans« pro CREDI TANS, ita »repit« pro REDIT scripserimus, haec, quae quin vera sint, dubitari non potest, assequemur:

V 746 sqq. Tandem bruma nives adfert pigrumque rigorem,
repit hiems, sequitur crepitans hanc dentibus algor.

V. Codd. V 1442 sqq. Tum mare velivolis florebat PROPT̄ ODORES. Quem versum Lachmannus ita legit: Iam m. v. f. puppibus et (PVPPIB., ET) res. Munro, ut Lachmanno »Iam... puppibus« legendum esse concedat, in hoc, quod est »et res«, offendit atque »urbes« scribit. Brieger, quid praeterea perierit, sciri non posse ratus, nihil nisi hoc »navibus« addere audet versumque mutilum relinquit. Giussanius cum Briegero facit. At errant viri docti et in tenebris vagantur, cum illud PROPT ODORES perspici posse negant. Hoc enim manifestum est ita legi debere: PRORI(S)Q. DECOREIS (cf. I 562: QVAMQVEDEMVS = quamque videmus, II 68 QVAMQVIDEMVS = quamque videmus, IV 351 OBSIDITQVIA = obsiditque vias, cf. Lachm. adn. V 1102). Quo perspecto id quoque perspicitur VELIVOLIS, licet lepidum sit et ad rem singulariter convenire videatur, casu tamen et librarii vitio procreatum esse, qui VELIS

geminaverit (cf. e. c. VI 272 HAECDERE = habere). Neque praeterea naves aut puppis »velivolas« esse usquam alibi, quod meminerim, Lucretius dixit. »Iam« denique pro eo, quod TVM in codicibus scriptum exstat, et legi posse et legendum esse nemo non videt. Itaque v. V 1442 hunc in modum reliquis inserimus:

V 1440 sqq. Iam validis saepti degebant turribus aevom
et divisa colebatur discretaque tellus,
iam mare *velis* florebat *prorisque decoris*
auxilia ac socios iam pacto foedere habebant,
carminibus cum res gestas coepere poëtae
tradere: nec multo priu' sunt elementa reperta.

VI. Codd. VI 15 sqq. Atque animi ingratis vitam vexare querellis Pausa atque infestis coget saevire querellis. Lachmannus illud »querellis« bis locum tueri non posse arbitratus, cum praeterea »ingratis« idem ac »invitis« (cf. V 44) significare sibi persuasisset, haec, quibus nescio an nihil infelicius excogitare potuerit, vera esse confidenter asseveravit: A. a. i. v. v. q. Passimque i. cogei s. periclis. Munro rursus illud »querellis« cancri modo in versum, qui antecedit (VI 15), irrepsisse arguit neque dubitat quidem, quin Lucrecius haec scripserit: A. a. i. v. v. sine ulla P. a. i. cogei s. q. Brieger et Giussanius Munronem sequuntur, nisi quod Brieger, ut cautum hominem decet, quid poëta revera scripserit, incertum esse annotat[4]). Qui locus iuculento exemplo docere videtur, qua ratione ars critica exerceri debeat. Ac primum quidem monendum est, quod Lachmannus ait et Munro in rem suam convertit illud »querellis« bis locum tueri non posse, id tantum abesse, ut verum sit, nullum ut maius mendacium fingi posse videatur. Etenim poëtam iterum ac saepius eisdem verbis uti cum satis inter omnes constat, tum ne Lachmannum quidem aut Munronem praeterisse credibile est. Sed nescio quo pacto fit, ut et doctissimi et sagacissimi viri, cum semel paululum de recta via deflexerint, primo vitio etiam atque etiam crassiores tenebras procreante gravissimis denique doctissimus quisque erroribus obrui pergat. E. g. Lambinus id, quod »coget« scriptum exstat, »cogei« legendum esse temere sibi et aliis persuasit. Ut enim negari non possit hoc scribendi vitio codices plerumque laborare, nequaquam tamen illa legendi ratione acquiescere licet, id quod Lambinus fecit, quandoquidem E etiam pro A scriptum occurrit (cf. e. g. IV 498,659 alibi). Ex quo facile intellegitur id, quod est COGET, »*cogat*« legi posse. Hoc si consideraverimus, id quoque perspiciemus »*causa*« pro PAVSA et »*ut quae*« pro ATQVE legendum esse. Quae cum ita sint, haec obtinemus: »Atque animi ingratis vitam vexare querellis, Causa ut quae infestis cogat saevire querellis«. Quod »quae«

[4]) Brieger annotat haec:... quid scripserit poëta incertum est

eliditur, nullam dubitationem habet, eliditur enim saepius (cf. II 126. 404, III 390, IV 804, 887). Neque est, quod in illo »infestis saevire querellis« haereas, quandoquidem etiam equum florenti aetate inter equas saevire poëta facit (cf. V 1074 sqq). Saeviendi igitur vox simillimam hoc loco atque indulgendi vim habet, nisi quod hoc illo multo acrius est ideoque ad infestas querellas, quibus homines vana et ingrata ira inflammati vitam vexent, melius convenit. Adde, quod v. VI 16, sicuti eum legimus, unam ex eis annotationibus efficit, quibus Lucretius carmina sua adornare solet (cf. e. g. I 1057; passim). Ipsam denique carminis partem, quam subicimus, considera, intelleges v. VI 15 nullo remedio indigere, v. VI 16 ita, ut ostendimus, sanandum esse:

VI 9 sqq. Nam cum vidit hic ad victum quae flagitat usus
omnia iam ferme mortalibus esse parata
et, proquam posset, vitam consistere tutam,
divitiis homines et honore et laude potentis
affluere atque bona gnatorum excellere fama,
nec minus esse domi cuiquam tamen anxia corda
atque animi ingratis vitam vexare querellis,
causa ut quae infestis cogat saevire querellis,
intellegit ibi vitium vas efficere ipsum... cett.

VII. Codd. VI 82 sqq. Multa tamen restant et sunt ornanda politis Versibus, et ratio caelisque tenenda, Sunt tempestates et flumina clara canenda.. Lachmannus, cum rectissime contendat pro eo, quod in codicibus v. VI 83 »et« scriptum exstat, »est« legendum esse, his tamen, quae sequuntur: (est ratio) »fulgendi visque tonandi«, vereor ut verum sit assecutus. Idem quod v. VI 84 »fulmina«, non »flumina« scribit, iure cum Italis facit. Munro illud antiquum: »est r. caeli speciesque t.«, amplexus est. Brieger, ut callidissime moneat id »tenenda« eadem ratione ac »canenda« cum »mihi«, quod intellegitur, coniungendum esse, in hoc tamen errat, quod codicum fide neglecta »nubisque« scribere, »tenenda« crucis nota designare satius esse ducit. Giussanius cum Munrone facit. At illud »speciesque« cum ipsum per se parum ad rem convenit, tum ne id »tenenda« quidem quietum relinquit, idem enim ac »intellegenda« ut significet, postulat, tamquam Lucretius »caeli rationem speciemque intellegendam (nisi forte »animo retinendam«) sibi esse« dicere potuerit. Quae cum ita sint, solo illo »caelisque« negotium exhiberi apparet. Quodsi propriam cuiusque verbi vim diligenter consideraverimus neque id quidem neglexerimus poëtam hac carminis parte se cum auriga quodam comparare, intellegemus v. VI 83 hunc sensum esse: est (mihi scil.) ratio caeli viaque tenenda. Hoc autem perspecto fieri non potest, quin litterarum ratione habita »callis-« pro »via-« scribendum esse videamus. Itaque hoc, quid in codicibus CAELISQVE scriptum exstat, CAELI

CAL(L)ISQVE esse apparet. Id autem ita esse alio etiam argumento evincitur. Etenim Lucretius paulo post haec scribit VI 92 sqq.: »Tu mihi supremae praescripta ad candida c a l l i s Currenti spatium praemonstra, callida musa Calliope, requies hominum divomque voluptas, Te duce ut insigni capiam cum laude coronam«. Quod Turnebus et Lambinus »calcis« pro eo, quod »callis« est, legendum esse censuerunt eamque opinionem omnes, quod sciam, viri docti amplexi sunt. nil moror, nam Lucretius procul dubio »callis« et legit et scripsit, sicuti inde perspicuum fit, quod verbis »callis... callida... Calliope« figura efficitur. Haec mirum quantum ad rem et consuetudinem poëtae facit. Nempe Lucretius Calliopem, callidam musam, invocat rogatque, callis ut sibi supremae spatium ad candida currenti praescripta praemonstret. Ac pervulgatum est poëtam eisdem verbis ex intervallo uti solere. Itaque hoc »callis« v. VI 92 iterato illud, quod v. VI 83 in CAELISQVE latere diximus, munitur. Quibus omnibus praemissis, nihil obstat, quominus totam carminis partem ad rem illustrandam afferamus:

VI 81 sqq. ...quamquam sunt a me multa profecta,
multa tamen restant et sunt ornanda politis
versibus: *est ratio caeli callisque* tenenda,
sunt tempestates et fulmina clara canenda,
quid faciant et qua de causa cumque ferantur;
ne trepides caeli divisis partibus amens,
unde volans ignis pervenerit, aut in utram se
verterit hinc partim, quo pacto per loca saepta
insinuarit, et hinc dominatus ut extulerit se.
Quorum operum causas nulla ratione videre
possunt at fieri divino numine rentur.
Tu mihi supremae praescripta ad candida callis
currenti spatium praemonstra, callida musa
Calliope, requies hominum divomque voluptas,
te duce ut insigni capiam cum laude coronam.

Quod in prooemio curae mihi esse praedixi, ut pervulgata quaedam menda ex libris Lucretii tollerentur, id ita persolvere conatus sum, nihil ut ex eis, quae inique a viris doctis modo temptari, modo damnari intellexeram, his tam angustis libelli finibus iniungerem[5]). Neque omnia, quaecumque assecutus sum, digna esse putavi, quae in medium proferrentur[6]). Itaque

[5]) E. g vv. I 599—604 nullo, quod videam, remedio indigent. Immo vero haec est poëtae sententia: Quoniam quodque cacumen cuiusque sensibilis corporis extremum est, id cacumen illius corporis, quod sensibus iam non percipitur, i. e. atomi cacumen minutissimum, sine partibus exstat neque secretum per se esse potest, quandoquidem ipsum est pars alterius, primaque et una.

[6]) Etenim quibusdam locis opem feras „ut" pro ET scribendo, veluti III 81:... hunc vincula amicitiai Rumpere, u t in summa pietate evertere suadet., quibusdam legendi diligentia, veluti III 412, Id quoque enim sine pernicie non fiet e t a e g r u m (codd. EORVM, i. e. EGRVM).

his solis pertractatis, quibus tanto ex intervallo intermissae quaedam Lucretii cogitationes in integram memoriam revocari posse viderentur, rem paucis absolvi. At dicet quisquam meum fuisse, paucis cum curam tribuissem, omnia quae viri docti de eis disputaverint, penitus cognita habere. Quod quamquam initio meum esse ratus aegerrime ferebam non nullos mihi libros deesse, tamen paulo post et maxime, cum ne per unum quidem poëtae librum a Bockemüllero emendatum et explanatum perrumpere licuisset, in eam sententiam adductus sum, ut in Lucretio solisque eius carminibus omnem operam collocandam esse censerem. Neque illud abhorret monere periculum esse, ne quis librorum, quos viri docti de quaque re conscipserint, cum multitudine tum varietate obrutus prohibeatur, quominus ipse salvo iudicio integraque mente rem perspiciat. Vix enim quisquam tantopere ingenio valet, nihil ut lassitudinis aut fatigationis ex ullo mentis labore capiat. Maiore denique et sumptu et periculo suo homines ex aliis, quam ex se ipsis sapientiam discere solent. Neque hoc quidem refert, quo quisque quid modo ad rem conferat, dum sit verum id ipsum, quod conferatur.

*Cracoviae, 30. XI. 1919.*

# De moribus legibusque convivalibus antiquorum quae fuerit doctrina

scripsit

**Stanislaus Skimina.**

De praecipua conviviorum auctoritate, quae non solum in vita sed etiam litteris Graecorum et Romanorum conspicua est, iam antea satis scriptum est. Itaque si libros, quibus antiquitatis res privatae describuntur[1]), perlustras, unoquoque invenies locos, quibus expressum est, quid ad corporis et quid ad animi fructum et voluptatem ex conviviis redundasset. Attamen, quid antiqui scriptores de urbanis convivarum moribus censuissent quasque leges eis imposuissent, singularibus libris adhuc non est explicatum. Quae leges cum ad veterum mores illustrandos multum valeant, atque etiam hominibus renascentium litterarum aetatis exemplo fuerint et per saecula propagatae iterum iterumque repetantur, propositum est mihi colligere antiquorum scriptorum praecepta plerumque passim dispersa, imprimis autem ex uberrimo fonte, Plutarchum dico, manantia. Rem ita distribui, ut primum de convivarum delectu, deinde de libertate et urbanitate in convivio servandis, tum de sermonibus, denique de recitationibus et aenigmatis scripserim.

## 1.

Quodque convivium non solum antiquum sed etiam recentioris aetatis ex duabus partibus constat, corpus et animum satiare debet[2]); et cum corpus cibo tum animus familiari sermone, quem in conviviis dulcissimum Cicero appellat (ad fam. IX

[1]) Affero nonnullos: Guhl und Koner, Leben der Griechen und Römer, Berlin 1893; W. A. Becker, Charikles. Bilder altgriechischer Sitte, 3. Aufl. Berlin 1877—78; idem, Gallus oder Römische Scenen aus der Zeit Augusts, 4. Aufl. Leipzig 1880—82; Moritz Voigt, Privataltertümer und Kulturgeschichte (Handbuch der klass. Altertums-Wissenschaft v. Dr. Iwan Müller, IV Band, 2. Hälfte), Nördlingen 1887; Joachim Marquardt, Das Privatleben der Römer, 2. Aufl. Leipzig 1886; Ludwig Friedländer, Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms. 6. Aufl. Leipzig 1888, (7. Aufl. 1901); A. v. Gleichen-Russwurm, Elegantiae, Geschichte der vornehmen Welt im klass. Altertum, Stuttgart 1913.

[2]) Ἐν ταῖς ἑστιάσεσι μέμνησο, ὅτι δύο ὑποδέχῃ, σῶμα καὶ ψυχήν, καὶ ὅ τι ἂν τῷ σώματι δῷς, τοῦτο εὐθὺς ἐξέχεας, ὅ τι δ' ἂν τῇ ψυχῇ, διὰ παντὸς τηρεῖς. Gnomologium epicteteum Stobaei, ed H. Schenkelii, Lipsiae 1898, fr. 20. (ed. Schweighaeuseri 1799, fr. 31.) — Apud Gellium (N. A. XIII 11,3) haec

24, 2 sq.), reficitur[1]) et oblectatur. Qui sermo a viris humanis et urbanis saepenumero epularum abundantiae et apparatui anteponebatur et suavissimum convivii condimentum[2]), dulcissima »mensa secunda«[3]) nuncupabatur. Itaque hi, quia usquequaque plurimos, qui gulae voluptatibus prorsus demersi ventres potius quam ingenia curarent, inveniri videbant, sermonibus convivium exornari cupiebant eosque, ut utiles et venusti fierent, aptis praeceptis in ordinem redigere studebant.

Inter omnes constat familiarem sermonem neque illud »convivium« exsistere posse, ubi maior sit convivarum copia. Strepitus, mores discrepantes, accubantes plurimi societatem ac coniunctionem impediunt et dirimunt. Propterea Plutarchus, cum de his, qui multos ad cenam vocant, disputaret, hoc modo opinionem suam exposuit (Qu. c. V. p. 678 D): καὶ γὰρ συμποσίου μέγεθος ἱκανόν ἔστιν, ἄχρι οὗ συμπόσιον ἐθέλει μένειν· ἐὰν δ'ὑπερβάλῃ διὰ πλῆθος, ὡς μηκέτι προσήγορον ἑαυτῷ μηδὲ συμπαθὲς εἶναι ταῖς φιλοφροσύναις μηδὲ γνώριμον, οὐδὲ συμπόσιόν ἐστι[4]). Itaque convivas ita collocandos censuit, ut ima convivii persona summam exaudire posset (ib. V p. 678 E). Quam sententiam non Chaeronensis philosophi modo verum etiam multorum aliorum propriam fuisse docent nonnulla praecepta, quibus convivarum numerus definiebatur et imprimis illud tritum: convivarum numerum a Gratiis incipere et ad Musarum numerum accedere, id est a tribus proficisci et in novem consistere, oportere (cf. e. g. Gellii N. A. XIII 11, 1 sq.)[5]).

Sed parum est convivarum multitudinem tollere, curandum est praeterea, quod cena communitate[6]) quadam atque amici-

verba leguntur: „Ipsum... convivium constat... ex rebus quattuor et tum denique omnibus suis numeris absolutum est, si belli homunculi conlecti sunt, si electus locus, si tempus lectum, si apparatus non neglectus". Illis tribus animus, hac corpus delectabitur. Cf. Plut. Qu. c. IV p. 660 B; Athen X p. 419 E.

[1]) Macrobius (Sat. I 2,4) haec confessus est: „Neque enim recte institutus animus requiescere aut utilius aut honestius usquam potest, quam in aliqua oportunitate docte ac liberaliter colloquendi interrogandique et respondendi comitate".

[2]) Ct. Cic. Cato mai. 14,46; Plut. Qu. c. VII p. 713 B sq.

[3]) Cf. Plut. de tuenda sanitate p. 133 E, Qu. c. V p. 672 E sq.; Gell. N. A. VII 13.12. — Homines rusticos, qui inter pocula familiari colloquio se invicem oblectare nequirent, magni fecisse tibicinas et cantatrices docet Plato (Protagoras p. 347 C sq.). Similis sententia deprehenditur apud Athenaeum III p. 97 A sq.

[4]) Ad quae verba Lamprias, Plutarchi avus, haec addidit (ib. p. 679 A sq.): λόγων δὲ κοινωνίαν ἀναιροῦσιν οἱ πολλοὺς εἰς ταὐτὸ συμφοροῦντες, μᾶλλον δ'ὀλίγους ποιοῦσιν ἀλλήλοις συνεῖναι· καὶ κατὰ δύο γὰρ ἢ τρεῖς ἀπολαμβάνοντες ἐντυγχάνουσι καὶ προσδιαλέγονται, τοὺς δὲ πόρρω κατακειμένους οὐδ' ἴσασιν οὐδὲ προσορῶσιν.

[5]) Apud elegantis vitae magistros pervulgatum erat proverbium: „septem convivium, novem convicium", quod a Polonis ita versum est: Siedem biesiada, dziewięć zwada.

[6]) Cf. Plut. Qu. c. VII p. 697 D: δείπνου δὲ καὶ τραπέζης θειότατον ὡς ἀληθῶς ἥδυσμα φίλος ἐστὶ παρὼν καὶ συνήθης καὶ γνώριμος οὐ τῷ συνεσθί-

tia[1]) semper indiget, ut electi sint, ne alter alterum impediat, neve quis propter suam inscientiam vel etiam stultitiam colloquii fructu privetur. Idcirco, quia apud Vettium Praetextatum convivarum delectus aptus erat, sermo leviter tamquam volvi et fluere potuit neque epulantes domum nisi ad nocturnam quietem discedebant (Macrob. Sat. I 1.1). — Qui a commercio removendi sint, in universum praescribit Gellius, scilicet loquaces et muti, »quia eloquentia in foro et apud subsellia, silentium vero non in convivio, sed in cubiculo esse debet« (N. A. XIII 11,3). Poscit igitur illam mediocritatem, quae cum ad omnem usum cultumque vitae tum ad convivium transferenda est. Plutarchus ad idem convivium varii generis hominibus, inter se moribus, aetate, eruditione, experientia discrepantibus[2]) aditum patefacit. Tum tamen convivatoris est callidum et intellegentem virum se praestare, ut ita convivas collocet, ne quis eorum de cena afflictus decedat. Ad quam rem illustrandam liceat proferre Plutarchi verba, utpote quae sententia singularia atque insignia sint (Qu. c. I p. 618 E. sqq.): τοιοῦτο κἀγὼ βούλομαι ποιῆσαι τὸ συμπόσιον ἡμῶν, οὐ πλουσίῳ πλούσιον οὐδὲ νέῳ νέον οὐδ' ἄρχοντι συγκατακλίνων ἄρχοντα καὶ φίλῳ φίλον· ἀκίνητος γὰρ αὕτη καὶ ἀργὴ πρὸς εὔνοίας ἐπίδοσιν καὶ γένεσιν ἡ τάξις· ἀλλὰ τῷ δεομένῳ τὸ οἰκεῖον προσαρμόττων κελεύω φιλολόγῳ μὲν ὑποκατακλίνεσθαι φιλομαθῆ, δυσκόλῳ δὲ πρᾶον, ἀδολέσχῃ δὲ πρεσβύτῃ φιλήκοον νεανίσκον, τῷ δ' ἀλαζόνι τὸν εἴρωνα, τῷ δ' ὀργίλῳ τὸν σιωπηλόν· ἐὰν δέ που κατίδω πλούσιον μεγαλόδωρον, ἄξω πρὸς αὐτὸν ἐκ γωνίας τινὸς ἀναστήσας πένητα χρηστόν, ἵν' ὥσπερ ἐκ πλήρους κύλικος εἰς κενὴν ἀπορροή τις γένηται. σοφιστὴν δὲ κωλύω συγκατακλίνεσθαι σοφιστῇ καὶ ποιητὴν ποιητῇ·

„πτωχὸς γὰρ πτωχῷ φονέειν καὶ ἀοιδὸς ἀοιδῷ".

...διίστημι δὲ καὶ στραγγαλιῶντας καὶ φιλολοιδόρους καὶ ὀξυθύμους, τινὰ παρεντιθεὶς μέσον, ὥσπερ μάλαγμα τῆς ἀντιτυπίας[3]) ...τῶν γὰρ ὁμοιοτήτων ἡ μὲν μάχιμος ὥσπερ ἀλεκτρυόνων. — Idem non solum convivas promiscue disponi aequum esse asseveravit, verum etiam umbras ad convivium adduci passus est. Moris enim

---

ειν καὶ συμπίνειν, ἀλλ' ὅτι λόγου μεταλαμβάνει καὶ μεταδίδωσιν; id. ib. V p. 679 A; VII p. 708 D: κοινωνία γάρ ἐστιν καὶ σπουδῆς καὶ παιδιᾶς καὶ λόγων καὶ πράξεων τὸ συμπόσιον; I p. 621 D; Clemens Alexandrinus (Paedagogus II 7): ὡς ἐπιτείνοντες τὴν πρὸς ἀλλήλους εὔνοιαν συνῆμεν; Cic. Cato mai. 13,45; id. ad fam. IX 24,2 sq.

[1]) Conferas velim, quae de Augusti comitate Suetonius (Aug. 74) tradidit.

[2]) Quales apud Homerum deprehendimus (Athen. V. p. 187 B). Etiam in Macrobii Saturnalibus coetus ex varii ordinis, aetatis, doctrinae hominibus constat. — Cf. Plut. S. sap. conv. p. 148 A; Qu. c. VII p. 697 D, 708 C. sqq., VIII p. 723 A sq.

[3]) Id genus praeceptis opus fuisse demonstrat et vita antiquorum et quae nobis scriptores veteres ut Lucianus tradiderunt. Apud quem in libro, qui Συμπόσιον ἢ Λαπίθαι inscribitur, deprehenduntur depravati philosophi et docti homines, qui ebrii de ferculis certant, maledicunt sibi, pugnis se petunt.

erat veteribus, ut convivae secum alios ab eo, qui cenam praebebat, non vocatos adducerent, qui umbrae, σκιαί appellabantur. Quod convivator haud semper scire poterat, quem quisque convivarum gratum iuxta se comitem haberet, non enim obsonium, non vinum, non unguenta tantam afferunt voluptatem, quantam una accumbens amicus, non miramur talem morem viguisse[1]). Qui mos Plutarcho probabilis atque etiam opportunus visus est, tamen ita, ut umbrae, quae convivatori grati convivae essent, invitarentur (Qu. c. VII p. 707 C).

2.

Sequitur, ut investigemus, quo animo esse convivas scriptores voluerint. Congregabantur enim varii generis homines, severi, tristes, faceti, hilari, quorum ex moribus habitus, ut ita dicam, convivii pendebat; praeterea unus e cenantibus, qui quodam modo primus inter pares erat, aliis seu labore, studio, exercitatione, seu scientia, seu denique gratia et auctoritate praecurrere, sermonem regere potuit.

Iam Xenophon in initio libri, qui Συμπόσιον inscribitur, confessus est non solum seria hominum facinora memoria digna esse, etiam quae ii otiosi et iocantes fecissent, silentio non esse praetereunda[2]). Quid haec verba sibi velint, plane apparet: iocus ingenuus sermonum condimentum sit necesse est[3]). Quae cum ita essent, tristitia procul a Xenophontis convivio fuit, similiter atque apud Platonem hilaritas, libertas, licentia convivarum animos reficiebant, inter maiores et minores natu nullum discrimen intererat. Nimirum viri interdiu severis negotiis functi recreandi gratia laetitiam quaerunt. Quia vero veteres eam alibi invenire nequierunt, privabantur enim multis voluptatibus, quae nobis praesto sunt, ut cotidianis ludis scaenicis, concentibus, aliis similibus, in convivio eam repetere coacti sunt. Hodie de conviviis peractis parum disputatur vel scribitur, apud veteres convivium magnifice celebrabatur, ut nostrae saltationes sollemnes, oblectationes matutinae et vespertinae, et apud plebem mercatus[4]).

Macrobius duo sermonum, qui diebus festis habebantur, genera discernit (Sat. I 1,2 sqq.), sermones severos (fortasse inter sacrificia et in coetibus sollemnibus) et hilares inter pocula,

[1]) Ad Agathonem cum Socrate, quem Plutarchus ridiculi nominis σκιά auctorem appellat (Qu. c. VII p. 707 A sq.), venit Aristodemus (Plato, Symp. 2 E); cum Maecenate ad Nasidienum duae umbrae Servilius Balatro et Vibidius, qui cum eo in medio accubuerunt lecto (Hor. Sat. II 8, 21 sq. Cf. id. Ep. I 5, 28 sq.)

[2]) Cf. quae de colloquiis in Cyropaedia prolatis scripsit Rudolf Hirzel, Der Dialog (Leipzig 1895), I p. 158.

[3]) Cf. W. A. Becker, Charikles, II p. 358³. — Phocylides 9 Hiller.

[4]) Ipsis symposiis quaedem propria nota inusta est σπουδογέλοιον (Hirzel, Dialog I p. 365¹, quod imprimis Cynici celebrabant et manifesto apparet in Luciani libris, apud quem res seriae iocosae fiunt, omnia sunt „Ernstkomisch“ (Hirzel, l.l. II p. 313; cf. Fritsche, Lucian II 2, p. 87 sq.)

qui hominibus gravioribus negotiis fatigatis solacio sint. Et postea haec professus est: »sed erit in mensa sermo iucundior, ut habeat voluptatis amplius, severitatis minus, nam cum apud alios, quibus sunt descripta convivia[1]), tum in illo Platonis symposio non austeriore aliqua de re convivarum sermo, sed Cupidinis varia et lepida descriptio est... oportet enim versari in convivio sermones ut castitate integros, ita adpetibiles venustate«. Iam pridem Cicero semet ipsum hospitem non multi cibi, sed multi ioci[2]) appellavit (ad. fam. IX 26,3), Plutarchus vero, cum magistri bibendi officia consideraret, varietatem in colloquiis praecepit ac severis sermonibus hilares, iocos ludis immiscendos esse censuit (Qu. c. I p. 621 D sq.) — Iocus est tamquam ornamentum convivendi, iocus cum olim tum hodie maximam vitae communis obtinet partem, suavis et vehementer saepe utilis est. Qui animos cenantibus addit, homines sibi amiciores facit, aperit mentes, tristitiam ac severitatem mitigat et relaxat, robore ad labores suscipiendos afficit. Sed ioco, qui austeritatem ac rigorem a poculis tollit, est quidam modus statuendus[3]), iocus non violare sed delectare debet. Lucianus, cum de legibus convivalibus scriberet, facetias permitti, dummodo ne alicui dolorem afferrent, contendit (Cronosolon 18). At Prometheus, cum coram Mercurio et Vulcano se defenderet, omnes offensiones et contumelias in cena factas oblivione delendas[4]) et tantum ioci loco habendas dixit (Luc. Prom. 8): ἤ γοῦν ἀφέλῃ τις τῶν συμποσίων τὰς κομψείας ταύτας, ἀπάτην καὶ σκώμματα[5]) καὶ τὸ διασιλλαίνειν καὶ ἐπιγελᾶν, τὸ καταλειπόμενόν ἐστι μέθη καὶ κόρος καὶ σιωπή, σκυθρωπὰ καὶ ἀτερπῆ πράγματα καὶ ἥκιστα συμποσίῳ πρέποντα. Quod autem complures inveniri possunt, qui se inter pocula irrideri nolint et quos vino vel infusos vel aspersos parvus quo-

---

[1]) Omnes symposiorum scriptores enumerat dissertatio H. Schlottmanni, Ars dialogorum componendorum quas vicissitudines apud Graecos et Romanos subierit (Rostochii 1889), p. 23; de quibus lusius egit Friedrich Ullrich, Entstehung und Entwickelung der Literaturgattung des Symposion (Progr. Würzburg 1908 et 1909). Ad nostram aetatem praeter Xenophontis et Platonis symposia (cf. K. Fr. Hermann, Zur Frage über das Zeitverhältniss der beiden Symposien, Philologus 8(1853) p. 329 sqq. — Karl Joël, Der echte und der Xenophontische Sokrates, Berlin 1893, 1901, II p. 923 sq.) manserunt libri: Plutarchi, Luciani, Athenaei, S. Methodii, Iuliani, Macrobii.— Librum de veterum conviviis scripsit Seleucus quidam, qui Tiberii temporibus vixit. Cf. K. Bapp, Commen. Ribbeck. Lipsiae 1888, p. 258 sqq.

[2]) Kochowski, Fraszki: W kościele bądź nabożny, a pokorny w szkole,
W polu bitny, w grze wesół, żartowny przy stole.

[3]) Cf. velim, quae de iocandi genere Cicero (de oratore II 54, 216 sqq. et de off. I 29, 103 sq.) animadvertit.

[4]) Non esse memoria retinendum, quod in convivio dicatur vel agatur, legitur etiam apud Plutarchum (Qu. c. I p. 612 C. sq.).

[5]) Cuius verbi significationem Macrobius ita definivit (Sat. VII 3,2): „scomma enim paene dixerim morsum figuratum, quia saepe fraude vel urbanitate tegitur, ut aliud sonet, aliud intellegas"; cf. Plut. Qu. c. II p. 631 E: ὀνειδισμὸς γάρ ἐστι τῆς ἁμαρτίας παρεσχηματισμένος τὸ σκῶμμα. — Atiquot scommatum exempla protulit Macrobius (VII 3,6 sqq.).

que dolor in furorem incitet, »cautius in convivio abstinendum scommate, quod tectam intra se habet iniuriam« (Macr. Sat. VII 3,4). Simili modo Plutarchus, qui summopere concordiae et hilaritati studebat, monuit, ut convivae, qui salibus caute ac tempestive uti nescirent, eis abstinerent[1]). Semper alterius ratio habenda est; potes eum illudere, sed nullo modo irridendo laedere, aliud est illudere eius consuetudinibus et voluptatibus, aliud eius moribus ac vitiis (Plut. Qu. c. II p. 633 A). Sales utrum apti et non mordaces[2]) an non sint pendet praeterea ex eo, a quo oriantur et ad quem vertantur (ib. p. 634 B). Quo tamen congregati sunt viri sibi convenientes, secum consentientes, ibi viget libertas[3]), ut re vera esse oportet, nam in convivio facile et comiter cum aliis versandum est (ib. I p. 616 E)[4]). Propterea Horatius, cum ad se Torquatum invitaret, ut amicum impelleret, impune aestivam noctem sermone benigno tendere liciturum promisit (Ep. I 5,10 sq.). Eadem libertas[5]) exornabat Praetextati cenam, ubi sine ulla offensione alter alteri sermonem incidebat (Macr. II 3,14).

## 3.

Cum iam accubuissent convivae, qui propter suas virtutes uno animo occupati, itaque familiares, qui eodem cultu, humanitate, studiis praediti erant quique de consilio et argumento eligendo a se non dissentiebant, colloquium exoriebatur. Proponamus iam nobis specimen talis convivii et inquiramus, ve-

[1]) Qu. c. I p. 622 B, id. ib. II p. 631 C. Etiam Clemens Alexandrinus (Paedag. II 7) convivas se invicem lacessere et irridere nefas esse censuit. Cf. Epict. Encheiridion 33,2. — Legas velim, quae de iocando Górnicki libris, qui Dworzanin inscribuntur, aptissime docet: „... A jako w pierszej, długiej a foremnej powieści, albo też i w konterfetowaniu kogo, mamy się strzedz, abyśmy w niczem nie byli podobni błaznom (cf. Cic. de orat. II 59,239), tak zasię w tem krótkiem rzeczeniu, ma się dworzanin warować, aby go za jadowitego a tego, który nie umie zatrefnować, aż z uszczypkiem i despektem czyim, nie miano; bo takowy złośliwy język, nie godzien bywa przykrego niż słowy kazania". — De carminibus iocosis, ad quae in conviviis saepenumere occasio dabatur, vide sis A. v. Premerstein, Lex Tappula (Hermes 39, 1904), p. 342.

[2]) Iocus ingenuus et liberalis, quippe qui difficilis et rarus sit, Plutarcho praemio dignus videtur (Qu. c. I p. 622 B).

[3]) Plutarchus ad libertatem parandam convivas promiscue disponendos (Qu. c. I p. 618 C), etiam vino utendum (ib. III p. 645 A sqq.; I p. 613 C; I p. 620 B; VII p. 715 A. — Cf. Theognis 500: ἀνδρὸς δ'οἶνος ἔδειξε νόον; Hor. C. III 21, 13 sqq., e. q. s.) censuit. R. Hirzelius (Plutarch, Leipzig 1912, p. 26) hanc Plutarchi concessionem humanitatem, φιλανθρωπίαν appellat et in longa hominum amicorum serie usque ad nostra tempora iuxta Prometheum et Christum (!) eum nobilem tenere locum asseverat (ib. p. 23).

[4]) Italorum proverbium sonat: „La vivanda vera è l'affetto e la ciera".

[5]) Libertatis comes est hilaritas, ad quam, si aliae rationes non praesto erant, modis arte quaesitis convivas concitare usitatum erat; ad quos raecipue vinum, scurrae, mimorum et comoediarum recitationes pertibenant. (De scurris vide: Plinius, Ep. IX 17; Clemens Alex., Paedag. II p 5;Hirzel, Dialog II p. 358).

terum testimonia secuti, quae leges ipsis sermonibus impositae quaeque eorum argumenta[1]) sumi solita sint.

Ut sermo omnibus iucundus sit, neminem laedat necesse est. Quod quidem hac in re saepissime peccatum est, Plutarchus (Qu. c. II p. 629 E sqq.) eumque imitatus Macrobius (VII 2), de quibus rebus libenter quisque interrogaretur, docere studuerunt. Itaque Plutarchus primo haec in universum profert (p. 630 A): πρῶτον ἡδέως ἐρωτᾶσθαί μοι δοκοῦσιν ἃ ῥᾳδίως ἀποκρίνασθαι δύνανται· ταῦτα δ' ἐστὶν ὧν ἐμπειρίαν ἔχουσιν,[2]) quod etiam Eustathius apud Macrobium repetit: «Qui vult amoenus esse consultor, ea interrogat, quae sunt interrogato facilia responsu, et quae scit illum sedula exercitatione didicisse«. Si enim interrogatus non habet, quod respondeat, alterum utrum fit, aut silet, quod eum dolore afficit, nam suam inscientiam prodit, aut, ut eam tegat, mentiri cogitur et respondens ex opinione infirma perturbatur et haeret (Plut. p. 630 A sq.; eadem sententia deprehenditur apud Macrobium ib. 2,5). Interrogatio esse debet, pergit Plutarchus (p. 631 D sq.), eius modi, ut responsum audientes iuvet et respondentem laude ac gratia auditorum ornet, quaestio imprimis facilis, interdum tamen subtilis, qua soluta is, qui respondet, voluptate afficitur. Praeterea interrogandum est, quod alii quodam labore assecuti sunt, nam eo modo meritum eis praemium persolvimus; responderi iubendum, quod nonnulli ipsi libenter narrant (ib. p. 630 D). Vis huius praecepti satis manifesto apparet. Plutarcho, ut civium mores meliores redderet, cordi erat. Qui enim hoc praeceptum sequetur, praestabit sese non solum virum elegantem, venustum, humanum, qui aliorum studet voluptati, verum etiam bonum civem, cui, ut alios ad virtutem revocet, curae est. Nam si alteri virtutes suas vel scien-

---

[1]) Convivae saepenumero, quod quaererent, parati veniebant, ne sermo illo tam inviso silentio interimeretur (Libanius, Apol. Socrat. 77 Teubn., convivia, quae silentium occupat, servilia appellat); cf. Gellius, N. A. VII 13,3 sq.: „Unusquisque igitur nostrum commentus paratusque ibat, quod quaereret". Alias unus ex convivantibus quaestionem quandam proponebat, quae, si nemo negaverat, omnicuique solvenda est. Apud Platonem omnibus Amorem celebrare propositum erat, apud Methodium unaquaeque virginum Aretae morem gerens sermonem in virginitatis laudem habuit. — Moris praeterea fuisse videtur, ut quisque convivarum quaestionem, quam solvendam existimaret, proponeret et unus responderet. Id genus enim disputationem apud Praetextatum fuisse Macrobius tradit (VII 4 sqq.) et docet nonnullos aliquot et Avienum quindecim quaestiones proposuisse, respondisse autem Disarium medicum.

[2]) Cf. praeterea id. ib. I p. 622A. — Sermones habendos esse „non super rebus anxiis et tortuosis, sed iucundos atque invitabiles et cum quadam inlecebra et voluptate utiles, ex quibus ingenium nostrum venustius fiat et amoenius" censuit Gellius, Varronis sententiam secutus (N. A. XIII 11, 4). — Exemplum, quod iam Ciceronis aetate Romanorum conviviorum calamitates ζητήματα fuerint, profert Hirzelius (Dialog II p. 47. adn. 2) Ciceronis epistulam ad Paetum missam (ad fam. IX 26). Cf. Plut. Qu. c. I p. 614 D et quae hac de re novissime Casimirus Morawski in Quaestionibus convivalibus (Cracoviae 1916) p. 4 sq. scripsit.

tiam ostendendi copiam dabit easque comprobabit, ad magis assiduum studium eum impellet. Quia vero ad virtutes praestandas invitatus est, non est sodalibus irrisui neque gloriari discit[1]). -- Necesse etiam est interrogemus milites et duces, qui secundum Macrobii sententiam »tacent arrogantiae metu«, de laboribus, quos perpessi sunt, nam eo modo eis animos addimus, fortiter pugnandi alacritatem excimus. Non solum milites, omnes, qui periculis obiecti erant, ex eis autem evaserunt, aerumnas suas commemorare iuvat. Quod imprimis ad eos, qui peregrinati sunt, pertinet (Plut. Qu. c. II p. 630 B sq., Macr. VII 2,6). Quae quidem narratio a multorum scientia aliena est, sed argumentum gratum, vigens ratio referendi, quod quis praesens viderat, in fabulam omnium animos advertere possunt[2]). Nonnulli gaudent de laetis amicorum successibus interrogati, alii libentissime de suis liberis narrant. Venatori de silvae ambitu, de ambage lustrorum, de venationis eventu copia narrandi praebenda est; si religiosus aderit, interrogandus est de rebus, quae ad sacrificia, oracula, victimas, somnia, deorum auxilia spectant. Senes delectantur, si ex iis quodlibet, quod persaepe minime ad eos pertinet, quaeritur, »est enim huic aetati loquacitas familiaris.«[3])

Et cum is, qui quaestionem proponit, animadvertat necesse est, de qua re et quem interroget, tum is, qui respondet vel narrat sua sponte, narrationes, quae aliis molestae vel amarae sint, cavere debet (Epict. Encheir. 33,14 sq.)

Quod ad sermonum argumenta[4]) spectat, saepenumero praeterea deliberabatur, num convivantes philosophari fas esset. Quia vis id genus disputationum in dubium vocabatur, Plutarchus[5]) hanc quaestionem ceteris in Symposiacis solvendis praeposuit, tamquam responso dato decernere vellet, utrum sermones, quos in convivio habuisset quosque conscripsisset[6]), utiles

[1]) Eodem modo docet Macrobius.

[2]) Id genus narrationibus, quae ab Odyssea originem ducunt, Graeci maxime delectabantur; cf. E. Rohde, Griechl. Roman, p. 178 sqq.[2]

[3]) Inveniuntur autem quaedam quaestiones, quae vitandae sint. Hae sunt, quae nobis calamitates, ut liberorum obitum, aut casus, qui nobis laudi non sint et dolore nos afficiant, in memoriam rediganl (Plut. Qu. c. II p. 630 F.; Macr. VII 2,10).

[4]) Iam Xenophanes philosophus convivia immutari et corrigi cupiebat et sermonem de virtute commendavit (1 Hiller); vide sis F. G. Welcker, Kleine Schriften (Bonn 1844–50), II p. 216; Hirzel, Dialog I. p. 153, adn. 1.

[5]) Plutarchi vita in ea symposiorum progressionis incidit tempora, quibus philosophia e solio regali praecipitata singulari scientiae praecipue grammaticae locum concedere coacta est. Symposia, quibus sermones de philosophia habiti conscripti sunt, a Platone oriuntur eiusque aetate maxime floruerunt. — Quorum progressionem tractat laudata dissertatio Ullrichii.

[6]) Kurt Hubert (Zur Entstehung der Tischgespräche Plutarchs, in ΧΑΡΙΤΕΣ, Friedrich Leo zum sechzigsten Geburtstag dargebracht, Berlin 1911, p. 170–187) affirmat Plutarchum quaestionum convivalium argumenta non e veris sumpsisse sermonibus sed dialogi forma ad sententias suas enarrandas usum esse. Mihi nonnullae harum quaestionum rhetorum pro-

et apti an non essent. Idem onus suscepit Macrobius et in initio libri septimi, qui liber Plutarchi sententias maxime redolet, interrogavit, quando et quibus de rebus in convivio philosophandum esset. — Plutarchus tradit hanc quaestionem aliquando Athenis post cenam obortam esse, fuisse enim nonnullos admodum gravem simulantes severitatem, qui philosophiam tamquam matrem familias inter pocula loqui aequum esse negarent. Qui musicam et histriones introduci, philosophiam omitti voluerunt (Qu. c. I p. 613 A). Attamen unus e convivis Crato sermones ad philosophiam pertinentes, quae utpote vitae magistra etiam a ioco et ludo non abesse, adesse omnibus modumque et morem imponere deberet, compotantibus utiles et aptos iudicavit (p. 613 B). Nam qui philosophiam a convivis submovet, optimis ser-

---

gymnasmatum (O. Ph. Hoppichler, de Theone, Hermogene, Aphthonio, progymnasmatum scriptoribus, Diss. Würzburg 1884; Georgius Reichel, Quaestiones progymnasmaticae, Diss. Lipsiae 1909; I. Penndorf, Progymnasmata, Rhetor. Anfangsübungen der alten Griechen und Römer, Progr. Plauen 1911.) vestigia redolere videntur, imprimis illarum θέσεων (Plutarchi Βίοι παράλληλοι rhetorum scholarum ἐγκωμίων, quae συγκρίσεις sequuntur, animum spirare videntur. — T. Sinko, Plutarchea, Eos 1909, p. 114, quadam cum probabilitate conicit Plutarchum nondum senem, sed virum maturum ad iuveniles rhetorum ampullas redisse. — Cf. Hirzel, Dialog II p. 173 adn. 2), quae ab Aristotele et Theophrasto in philosophiae disciplinam introductae primo in philosophorum postea rhetorum scholis exercebantur (cf. Reichel, l. l. p. 10 sq. et 101, Arnim, Dio v. Prusa p. 92). Quas quaestiones θέσις complexa sit, docet Cicero: „de dis immortalibus, de pietate, de concordia, de amicitia, de communi gentium iure, de aequitate, de temperantia, de magnitudine animi, de omni virtutis genere" (de orat. I 13, 56; cf. ib. II 15, 66; III 30, 118; 31, 125; Orat. 14, 45; Top. 21, 79). Apud Theonem, unum ex his, quorum libri de progymnasmatibus conscripti exstant, hae θέσεις enumerantur: εἰ γαμητέον, εἰ προνοοῦσι θεοὶ τοῦ κόσμου, εἰ πολιτευτέον τῷ σοφῷ (Spengel, Rhet. Gr. II p. 120, 15; 123, 7; cf. Cic. de orat. III 29, 113; Partit. orat. 19, 66; Top. 21, 82; de fin. IV 3, 6; Quint. Inst. orat. II 4, 25; III 5, 6; VII 1,24. — Theses, quae Libanii feruntur, hae sunt: εἰ γαμητέον, εἰ τειχιστέον, εἰ πλευστέον — VIII 13, Teubner). Idem discernit θέσεις θεωρητικὰς et πρακτικάς, quarum has praecipue rhetoribus, illas philosophis attribuit (II p. 121, 6; 121, 11 Sp.). Θεωρητικῶν θέσεων apud Ciceronem multa deprehenduntur exempla, ut: Quid sit initium legum aut rerum publicarum, quot sint genera rerum expetendarum (de orat. III 29, 112 sqq.; cf. Part. orat. 18, 62; Top. 21, 82). Hermogenes, alter praeter Theonem notus nobis progymnasmatum scriptor haec θέσεων θεωρητικῶν exempla profert (II p. 17, 30 Sp.): εἰ σφαιροειδὴς ὁ κόσμος, εἰ πολλοὶ κόσμοι, εἰ ὁ ἥλιος πῦρ, quas Nicolaus sophista φυσικὰς appellavit (III p. 497, 5 Sp.; cf. Cic. de inv. I 6, 8: „Quae sit mundi forma? Quae sit solis magnitudo?"; v. Quint. Inst. orat. VII 2, 2; θέσεων πρακτικῶν Quintilianus haec affert exempla (II 4, 24): ducendane uxor, petendine sint magistratus...). Ne plura dicam neve a proposito longius recedam, Plutarchi quaestiones, quas sibi proposuerat quasque in Symposiacis solvere conatus est, et secundum Ciceronis definitionem et secundum exempla ex Theone, Hermogene, Nicolao allata, magna ex parte (quaestio sexta libri primi ψόγῳ adnumeranda videtur) θέσεις cum πρακτικαί tum θεωρητικαί esse videntur. Itaque nonnullae tractant rationem bene se inter pocula gerendi (cf. Macr. VII 1, 6), aliae rerum divinarum scientiam, aliae leges, complures populorum mores, naturam (cf. W. Capelle, Zur Geschichte der griech. Botanik (Philologus 69(1910), p. 264 sqq. — Athen. XV p. 670 sqq.).

monibus eos privat et peius agit, ut alibi (Qu. c. VIII p. 716 D sq.) Plutarchus docet[1]), quam qui lumen e triclinio tollit. — Attamen parum est quendam sermonem probare, etiam ordo et leges ei imponendae sunt, si enim ordinem et utilitatem colloquii excludamus, multo ineptius faciamus, quam si quis convivas semper edere et bibere velit, vinum autem eis merum infundat cibumque inconditum et immundum apponat (Plut. Qu. c. VIII p. 716 F). Quae cum ita essent, Plutarchus aliquot praecepta[2]), ut sermones de philosophia haberi et utiles esse possent, attulit (I p. 613 D sqq.) — Primum considerandum est, num eorum, qui sermoni intersint, plures sint eruditi et litterati. Inveniri etiam quidam rudes, ὥσπερ ἄφωνα γράμματα φωνηέντων ἐν μέσῳ (p. 613 E), possunt, sed hi pauci sint necesse est. In id genus virorum coetu sermones, qui ad philosophiam pertinent, probabiles sunt et illi rudes ex iis fructum capere possunt. Quod ni ita se habeat, philosophus mores eis, qui una adsunt, gerere debeat[3]), haud oblitus, quod homines etiam iocantes et ridentes philosophantur. Tum, si res de philosophia sermocinari sinent, perpendendum est, quae quaestiones proponendae sint. Itaque cum subtilitates doctorum[4]) et argutias sophistarum[5]), tum quaestiones vulgares et leves vitari oportet. Argumentum igitur

---

[1]) De Plutarchi philosophia vide: Richard Volkmann, Leben, Schriften und Philosophie des Plutarch von Chaeronea, Berlin 1869, II.; Robert Jeuckens, Plutarch von Chaeronea und die Rhetorik. Diss. philol. Argentoratenses selectae. XII 4. Strassburg 1908, Trübner, p. 9 sqq.

[2]) In libro de tuenda sanitate (p. 133 E) haec colloquiorum, quae post cenam habenda sunt, praecepta tradidit: δεῖν τὰς ψυχὰς διαφέρειν μετὰ τὸ δεῖπνον μήτε πράγμασι μήτε φροντίσι μήτε σοφιστικοῖς ἀγῶσι πρὸς ἅμιλλαν ἐπιδεικτικὴν ἢ νικητικὴν περαινομένους. ἀλλὰ πολλὰ μέν ἐστι τῶν φυσικῶν προβλημάτων ἐλαφρὰ καὶ πιθανά, πολλὰ δ' ἠθικὰς σκέψεις ἔχοντα... τὰς δ'ἐν ἱστορικαῖς καὶ ποιητικαῖς ζητήσεσι διατριβὰς οὐκ ἀηδῶς ἔνιοι δευτέρας τραπέζας ἀνδράσι φιλολόγοις (v. Thesaurus linguae Graecae VIII p. 856 A, sub voce φιλολόγος: „...Earum litterarum orbe, quem philologia complectitur, nulla exclusa scientia est, nec ipsa philosophia". Cf. Hirzel, Dialog II p. 251; aliter censet Volkmann, l. l. II p. 6) καὶ φιλομούσοις προσεῖπον (v. T. Sinko, Petroniana, Eos 1902, p. 12).

[3]) Similem animum spirant Plinii verba, quae in epistula ad Genitorem missa deprehenduntur (IX 17). Cum enim amicus eius quereretur taedio sibi fuisse apud quendam virum cenam, quod scurrae, cinaedi, moriones mensis inerrarent, Plinius aliorum mores et oblectationes aequo animo ferri fas esse censuit. Quibus verbis Plinius expressit, quo modo vir elegans et politus, qualis ipse fuit, inter convivantes se gerere deberet. Cf. Plaut. Mil. glor. 642 sqq.

[4]) Cf. id. de tuenda sanitate p. 133 B sqq. — Vide Hirzel, Dialog II p. 142 et II p. 139 adn. 1.

[5]) Plutarchus sophistas vehementer persecutus est, cum rhetorum quaestiones controversas nil vitae prodesse, ergo inutiles esse, et libros sophistarum forma expolita excellere, sed sententiis prorsus privari iudicaret (de recta ratione audiendi p. 41 D). — Cf. Jeuckens, l. l. p. 10 sqq. Idem (p. 53) contendit nomine σοφιστής a Plutarcho hominem improbum significatum esse.

sermonis mediocriter doctum esse, ex vitae sapientia hauriri, iocis ac libertate ornari par est[1]).

Simili modo atque etiam similibus verbis Macrobius suam de philosophando inter pocula opinionem consecutus est nec philosophiam ex triclinio amoveri aequum esse asseveravit. Quaedam tamen cautiones ei quoque necessariae visae sunt, praecipue, ne quis de »ipsis profunditatis suae secretis« loqueretur, neve quaestiones nodosae et anxiae sed utiles quidem et faciles proponerentur. Illas nodosas et anxias quaestiones convivis saepenumero molestias exhibuisse Gellius testatur. Qui commemorat (N. A. I 2,3 sqq.) Athenis apud Herodem Atticum cenasse quendam adulescentem, stoicae philosophiae alumnum, qui »plerumque in convivio sermonibus... multa atque immodica [de] philosophiae doctrinis intempestive atque insubide disserebat«. Possunt igitur sermones ad philosophiam pertinentes inter pocula haberi, sed observandum est praeceptum, quod compluria saecula post Ioannes Bruyerinus[2]) dedit: »de Philosophiae fontibus in mensa aliquid propinare, non importunum videri debet, sed maxime tempestivum et utile«.[3])

Etiam de humanitate, litteris, doctrina, arte super cenam sermocinari par esse a viris eruditis, perpolitis putabatur[4]). Proinde Macrobius, cum deliberaret, de quibus rebus quisque libenter interrogaretur, haec verba Eustathio tribuit (Sat. VII 2,4): »gaudet enim, quisquis provocatur ad doctrinam suam in medium proferendam,... ut de astronomia vel dialectica, ceterisque similibus.«[5]) — Ipse ille Trimalchio, qui praestantiores imitari atque humaniorem cultum in rebus gerendis servare vehementissime studebat, convivas, ut biberent, invitavit et haec addidit: »oportet etiam inter cenandum philologiam nosse«[6]) (Petron. Sat. 39). Et cum postea quoddam epigramma lectum esset, »coepit poëtarum esse mentio«. Tum Trimalchio, tamquam vir doctus et in

---

[1]) Εἶναι δὲ δεῖ καὶ αὐτὰς τὰς ζητήσεις ὑγροτέρας καὶ γνώριμα τὰ προβλήματα καὶ τὰς πεύσεις ἐπιεικεῖς καὶ μὴ γλίσχρας, ἵνα μὴ πνίγωσι τοὺς ἀνοητοτέρους μηδ' ἀποτρέπωσιν... δεῖ γὰρ ὡς τὸν οἶνον κοινὸν εἶναι καὶ τὸν λόγον, οὗ πάντες μεθέξουσιν (Plut. Qu. c. I. p. 614 D sq.); cf. Theognis 493 sqq; Plinius Ep. II 6.

[2]) De re cibaria, Francofurti 1600, III 10.

[3]) Severos sermones nec non de philosophia in convivio habitos improbavit unus ex vetustioribus Persaeus Stoicus, Zenonis discipulus (Athen. XIII 607 B). Etiam Arcesilaus sermones ad philosophiam pertinentes convivio aptos esse negavit (Diog. La. IV 6, 42). — Cf. Hirzel, Dialog II 354 sqq. et Ullrich l. l. II p. 12.

[4]) Athen. X p. 419 C sqq.; Diog. La. II 133, 139 sq. — In Plutarchi Symposiacis et Athenaei Deipnosophistis deprehenduntur Graeci et Romani secum perscrutanda doctrina honeste certantes.

[5]) Athenaeus grammaticam conviviis aptissimam putat (V p. 188 D sq.; cf. VII p. 277 B.). — Quo modo philosophorum symposium in artis grammaticae et aliarum scientiarum symposium conversum sit, docet laudata Ullrichii dissertatio I p. 18 et II p. 32 sqq.

[6]) Cf. T. Sinko, Petroniana (Eos 1909) p. 12.

scholis eruditus[1]), his verbis disputationem incohavit (ib. 55): »Rogo, magister, quid putas inter Ciceronem et Publilium interesse? ego alterum disertiorem, alterum honestiorem«.[2])

4.

Persaepe, priusquam sermo orsus est, recitabantur libri vel carmina cum cuiusdam convivantium[3]) plerumque ab ipso sciptore, tum aliorum, quorum nomen in poëtis aut scriptoribus amplum erat. Qui animi labor ad severissimos et gravissimos pertinet et nobis non triclinio sed academiae magis aptus videtur. — Attamen hoc more ut plerisque convivalibus viros saepenumero abusos esse comperimus[4]). Cum Martialis carmina[5]) perlustramus, misereri cogimur eorum, quibus lectae a scriptoribus res audiendae erant. Imago vero, quam Lucianus in Convivio sive Lapithis expressit, ubi omnes convivae ebrii simul recitare conantur, satis superque nobis persuadet, quid de optimo fiat more, si homines modum servare nolint.

Alterum recitationum genus, cum aliorum plerumque nobilissimorum scriptorum opera legebantur, multo maioris momenti putabatur et magis aestimabatur[6]). Quae cum ita essent, Plutarchus non proposuit sibi disceptare, num recitandum et lectas res audiendum esset, sed se suosque amicos, τίσι μάλιστα χρηστέον ἀκροάμασι παρὰ δεῖπνον, interrogavit (Qu. c. VII p. 711 A sqq.). Itaque enumerat, quae acroamata amputanda sint; quibus imprimis tragoedia ei adnumeranda videtur, quippe quae audientium animos commoveat eosque miseratione afficiat. Item comoedia, vetus quae appellatur, convivio non est conveniens, nam repleta est indecoribus verbis lascivisque nominibus, praeterea tam multis difficultatibus abundat, ut unicuique convivarum grammaticum, qui singula enarret, adesse oporteat. Privat etiam Chaeronensis philosophus compotantes mimis[7]), quibus nonnulli viri nobiles

[1]) „Solebam haec ego puer apud Homerum legere" — gloriose de se dicere ausus est Trimalchio (48).

[2]) Hoc verbo significavit Publilii Syri mimos, qui honestarum sententiarum pleni erant. — Cf. Seneca Ep. 8, 8; Friedl. ed. Petronii adn. ad c. 55. — Ad tritissimas, postea a grammaticis et rhetoribus in triclinia translatas, quaestiones, quibus Vergilius et Homerus comparabantur, pertinebant (Iuven. Sat. V 434 sqq., XI 180; Quintil. Inst. orat. X 1; Macrob. V). Cf. Friedländer, Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms I p. 435⁸.

[3]) Cf. Cicero, ad fam. IX 26, 3; id. ad Att. XVI 2, 6, XVI 3, 1; v. G. Boissier, Cicero und seine Freunde, Leipzig 1869, p. 183.

[4]) Hirzel, Dialog II p. 45. adn. 2. censet Romanos in recitando Alexandrinos secutos esse in eoque more adhibendo modum transisse. — Cf. Varronem apud Gellium N. A. XIII 11, 5; Marquardt, Das Privatleben der Römer p. 337 sq².

[5]) Mart. III 45, 3 sqq.; XI 52, 16. Cf. Seneca Ep. 27, 6.

[6]) Cf. Iuven. Sat. XI 179 sqq.; Sen. Ep. 64, 2; Plinius Ep. IX 17, IX 36.

[7]) Plutarchus removet praeterea a poculis dialogos Platonis, quem magis coluit, quam ut eum a bibentibus legi sineret.

inter pocula libentissime indulsisse traduntur[1]). Libertas enim dicendi et levitas sententiarum tanta eis inesse solet, ut ne a puerulis quidem, qui dominis calceos portant, eo minus ab uxoribus et impuberibus filiis, qui una cum viris saepenumero accumbunt, spectari et audiri deceant. At nova comoedia ad educandos beneque instituendos hominum animos et ad mores, quibus Plutarchus maxime studebat, conformandos valuisse videtur et hanc ob rem ab eo probata est. Itaque cum convivis res severas ac tristes ut tragoedias, ne iis opprimerentur, legi noluit, tum a ludis convivalibus res lascivas ut mimos exludi cupivit. Has vero legi oportere censuit, quae hilarem et liberum animum spirarent, minime tamen audientium mores depravarent[2]).

Restat, ut in calce de aenigmatis, quae omnium oblectationum convivalium maxime seriis atque iucundissimis adnumeranda videntur, paucis[3]) absolvam. Aenigmata proponere et solvere mos tritus ac vetus erat, nam, ut Athenaeus tradidit (X p. 451 E), iam Theodectes Phaselita, Isocratis discipulus, hac in re artificem se praestitit[4]). Si considerabimus id genus oblectamentum ad ingenii facultates conformandas, ad mentis aciem exacuendam plurimum valere, utile igitur cum dulci coniungere, non mirabimur, quod ab Athenaeo tot verbis honoratum, maximis laudibus celebratum atque etiam philosophorum convivio dignum appellatum est. Potius admirandum est, quod Plutarchus, qui omnes animi labores et exercitationes plurimi putabat, aenigmata solvere oblectationem magis hominum a litteris humanioribus alienorum propriam nuncupare ausus est (Qu. c. V p. 673 A sq.)[5]).

---

[1]) Cf. Plut. Sulla 2 et 36.

[2]) Similia verba occurrunt apud Gellium, N. A. XIII 11, 5: „In convivio legi non omnia debent, sed ea potissimum, quae simul sint βωφελῆ et delectent". — Hirzelius, qui Plutarchum perfectissimum fuisse virum usquequaque demonstrare studet (v. recensionem T. Sinko, Eos 1913, p. 95), negat eum acerbum et ineptum fuisse praeceptorem, quippe qui inter pocula non Platonem sed Menandrum legi iuberet (Plutarch p. 36).

[3]) Fuse de aenigmatis egit K. Ohlert, Räthsel und Gesellschaftsspiele der alten Griechen, Berlin 1886; id., Zur antiken Räthseldichtung, Philologus 52 (1894), p. 745 sqq. Cf. Becker, Charikles II p. 363 sqq.[3]; Ἀναστάσιος Ν. Μάλτος, Περὶ τῶν συμποσίων τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων, ἐν Ἀθήναις 1880, p. 127 sqq.

[4]) Septem sapientium temporibus Cleobuli tyranni ac philosophi filia Cleobulina vixisse traditur, quae apta aenigmata proposuisse et obscurissima enodasse celebrabatur.

[5]) Huic ut respondeatur, satis fore confido afferre, quae nuper A. v. Gleichen-Russwurm l. l. p. 76 de aenigmatis eorumque vi et auctoritate professus est: Solche und ähnliche Spiele sind sehr nützlich, um die Teilnehmer von Blödigkeit zu heilen, bei ihnen Witz und feines Sprachgefühl zu entwickeln. Es ist zu bedauern, dass ähnliche Unterhaltungen, die namentlich noch im 18. Jahrhundert sehr beliebt waren und viel Anlass zu liebenswürdiger, gutmütiger Neckerei boten, nunmehr aus der Mode gekommen sind. Eine gewisse herzliche Unbefangenheit gehört dazu, eine gewisse kindliche Freude, spielend zu lernen und belehrt zu werden.

*Cracoviae.*

# CATULLIANUM

(carm. XLIX)

scripsit

**Ioannes Sajdak.**

Post studia in Catullum versa, in quibus M. Haupt[1]), I. Vahlen[2]), L. Schwabe[3]), Ae. Baehrens[4]), R. Ellis[5]), H. A. I. Munro[6]), C. Morawski[7]) optime sunt meriti, in placidum — ut videbatur — campum quaestionum Catullianarum nova protulit Gustavus Friedrich tentamina[8]), quae mox et laudi fuerunt et alia putantes edicere opiniones suas nec non argumentis fulcire coegerunt. Mihi commentarium hunc bonae frugis plenissimum pervolventi et retinenti in animo imaginem „egregii illius poetae" sc. Ennii libris Eduardi Norden depictam[9]) operae pretium est visum explanare, qua auctoritate fuerit in Catullum poeta ille a cantoribus Euphorionis contemptus. Sed rem alio loco edendam curavi, nunc occasione oblata parergon tantum modo proponere, nempe quaestionem ad c. XLIX pertinentem[10]) illustrare placet.

In carminibus suis saepissime eos exagitabat Catullus, quos sibi contrarios finxit vel invenit. Conviciis consectatus est olim amicum suum Caelium Rufum[11]) aeque atque Gellium[12]), quod Lesbia eis benigna erat. Caesar etiam apud eum tanti non erat, quanti a vulgo habebatur. In invectivis vim et acritatem Archilochi habuit. Acerrimus iudex erat etiam in recensendis poetis, qui aliam, atque ipse, viam ingrediebantur. Volusii annales plenos ruris et inficetiarum cacatam cartam dicit et dat igni, nam puella

[1]) Opuscula I—II, Lipsiae 1875—1876.

[2]) Opuscula academica I - II, Lipsiae 1907—1908.

[3]) Quaestionum Catullianarum liber I: De vita Catulli, de personis Catullianis, de temporibus carminum Catullianorum, Gissae 1862.

[4]) Editio carminum Catulli cum commentario, Lipsiae 1876—1885.

[5]) A Commentary on Catullus, M. A. Oxford 1876. Catulli Veronensis liber... prolegomena appendices addidit... Oxonii 1867.

[6]) Criticism and elucidations of Catullus, Cambridge 1878.

[7]) Catulliana et Ciceroniana (Seors. impr. e t. 37 Diss. philol. cl. Acad. Litt. Cracov.), Cracoviae 1903.

[8]) Catulli Veronensis liber erklärt von... Leipzig u. Berlin 1908.

[9]) P. Vergilius Maro Aeneis Buch VI erkl. v. Ed. Norden, 2 Aufl., Leipzig 1916; Ed. Norden, Ennius und Vergilius, Kriegsbilder aus Roms grosser Zeit, Leipzig 1915.

[10]) Hugo Jurenka, Zur Erklärung des Katull (1. c. 49). Wiener Studien vol. 38 (1916) p. 177—179.

[11]) C. 69.

[12]) C. 74; 80; 88; 90; 91; 116.

iocose vovit, si sibi restitutus esset Catullus, se pessimum tunc temporis poema Vulcano dono daturam.[1]) Cum autem Licinius Calvus carmina cuiusdam poetae ei dono dedit, quid fecerit mali, rogat amicum Catullus, „cur se tot male perderet poetis", polliceturque se similibus Caesii, Aquini, Suffeni »venenis« amicum remuneraturum[2]).

Amici sui deditissimi oratoris et poetae C. Licinii Calvi[3]), cuius oratio „et sancta et gravis et castigata et frequenter vehemens quoque"[4]), carmina autem „quamvis iocosa, plena ingentis animi"[5]) erant, praecepta secutus scriptores vexabat, qui ampullis pleni in dicendo speciem insolitam atque pompam adhibebant.[6]) Si igitur animadvertimus eundem Licinium vehementissimum fuisse inimicum Ciceronis in vita et in scriptis[7]), non est profecto, quod miremur M. Tullium ne uno quidem loco mentionem fecisse Catulli[8]), cuius celeberrima amasia quondam cum Cicerone arcto amicitiae commercio esset coniuncta.[9]) Ciceronem non magni aestimasse Catullum poetam verisimillimum est; admiratus est veteres[10]), Catullus autem neotericorum viam est ingressus. Elocutionem in Paradoxis Stoic. III, 2: „poetam non audio in nugis" ad Catulli nugas ineptiasque[11]) pertinere certum est.

Quae ratio intercessisset inter Ciceronem et Catullum in universum, multi multas protulerunt opiniones. In hunc conie-

---

[1]) C. 36.

[2]) C. 14.

[3]) C. 50. Ocellum dicit amicum, cum quo saepissime otiosus ludere solebat, versiculos cum scriberet. Cf. c. 14; 53; 96. Similitudine ingenii, morum, carminum coniuncti erant Catullus et Calvus ita, ut iam veteres utrumque poëtam saepissime simul nominarent. Hor. sat. 1, 10, 18; Prop. 2, 25, 4; 34, 87; Ovid. am. 3, 9, 62; trist. 2, 431; alii.

[4]) Quint. inst. 10, 1, 115. Calvus ut orator maximam famam adeptus est. Cf. Cic. epist. 15, 21, 4; Val. Max. memor. 9, 12, 7; Vell. Pat. hist. 2, 36; Tac. dial. 21, 5; 25, 3; 34, 5.

[5]) Sen controv. 7, 4, 7.

[6]) Cum. P. Sesii orationem in Antium veneni et pestilentiae plenam legeret, tussi frigida quassatus est.

[7]) Certamen litterarium inter Calvum et Ciceronem ortum est iam Catullo mortuo; sed eius causae iam longo ante tempore exstiterunt. Cf. G. Friedrich comment. l. p. 231.

[8]) R. Ellis in commentario ad c. 50 putat Ciceronem hoc carmen, cum epistulam ad Atticum 9, 20, 1 scriberet, imitari voluisse. Quam sententiam non probo, nam in locis laudatis nullam similitudinem video. Cicero et Catullus nuntiant amicis se somni expertes scribendo ad eos longas horas fallere. Notandum est tamen Ciceronis somnum aegritudine, Catulli autem desiderio amici expulsum esse. Qua necessitudine coniunctus fuerit cum Cicerone Catullus, disputat uberrime O. Harnecker in dessertatione programmati gymn. in Friedeberg a. 1882 adnexa.

[9]) C. Morawski, Catulliana et Ciceroniana... p. 3 sq.

[10]) Tusc. 3, 19, 42: „o poëtam egregium ( = Ennium), quamquam ab his cantoribus Euphorionis contemnitur."

[11]) Etiam Calvum versus phalecios, ineptias, nugas composuisse docet Plinius epist. 1, 16

cturarum campum deductum est quoque Catulli carmen 49 »Ad M. T. Ciceronem« inscriptum, cuius argumentum est tale: Tres primos versus, quibus poeta Ciceronem alloquitur, sequitur summa carminis uno versu (4) comprehensa: »Gratias tibi maximas Catullus agit.« Sequentibus et postremis tribus (vv. 5—7) versibus se ipsum Catullus nominat pessimum poetam. Ratio et consilium carminis adhuc varie explanantur. „Sunt qui poetam severa fronte versus hos effudisse opinentur, quo gloriam Ciceronis augeret, sunt alii, qui venena et lusum in epithetis prima facie splendentibus latitare contendant et fel mellibus esse suffusum“[1]). Primis adnumerandi sunt praeter alios Fr. G. Doering[2]), L. Schwabe[3]), R. Ellis[4]). Aliorum partes suscipiunt: O. Ribbeck[5]), Edu. Woelfflin[6]), O. Jahn[7]), K. P. Schulze[8]), C. Morawski[9]), Th. Birt[10]), G. Friedrich[11]).

Cavillationem quandam carmini inesse ego quoque censere audeo. Ironia enim in Catullo erat magna. Ex. gr. in c. 47, 2 dicit Pisonem mundum, cum ille potius immundus sit dicendus.[12]) Cicero non sine cavillatione quadam laudat eiusdem Pisonis splendorem, gratiam, celebritatem domesticam, operam forensem[13]), dicit eum hominem suavissimum[14]), cum eadem oratione contu-

[1]) Morawski l. l. p. 4.

[2]) In editione Catulli, Lipsiae 1788, p. 144: „obstrictus pro re quapiam tenebatur Catullus“.

[3]) Quaest. Catul. p. 322: „Quid enim, si Catullum putamus carmine illo, quo Ciceronis eloquentiam laudibus summis extulit, huic pro egregia Cornelii amici sui defensione a. 65 gratias egisse maximas ?...“ Ibid. p. 126 sq. putat vir doctus Catullum, cum audivisset a. 56, quam egregie Cicero, cum pro M. Caelio Rufo diceret, Clodiam concidisset, Ciceroni gratias persolvisse.

[4]) In comment. l. ad c. 49.

[5]) C. Valerius Catullus, eine literar-hist. Skizze, Kiel 1863, p. 22.

[6]) I. Süss, Catulliana, Diss. Erlang. 1876. Ed. Woelfflin putabat versibus inesse ironiam, cuius culmen sit „omnium patronus“.

[7]) Ciceronis Orator ed. a. 1869 prooem. p. 8: „eine spöttische Danksagung des Catullus“.

[8]) Zeitschrift f. Gymnasialwesen vol. 31 (1877) p. 700 sq.

[9]) Ciceroniana et Catulliana... p. 5, quam opinionem, quae ut brevis est ita exacta et lepida, laudare mihi liceat: „Sed in ipsius carminis natura et consilio explicandis nequaquam dubii haerebimus. Nam ne id premam, quod invocatio illa: Disertissime... habet aliquod ludibundi saporis, quod in ambigua carminis clausula (omnium patronus) alii iam malignitatem poëtae sunt odorati, velim animadvertas miram illam exaggerationem: Quot sunt... etc. non aliter a Catullo ipso, nisi in carminibus cachinni plenis (21 et 24) usurpari; etiam vero apud Ciceronem detestatio Segulii: „hominis nequissimi omnium, qui sunt qui fuerunt, qui futuri sunt (epist. XI, 21, 1) non sine risu scriptoris nimia vocabulorum cumulatione ludentis videtur esse prolata“.

[10]) Zu Catull's Carmina minora. Philol. 63 (1904) p. 462 sq.

[11]) Comment. l. p. 230: „Er muss irgend eine Spitze enthalten. Denn ein wirklicher, ehrlicher Dank klingt ganz anders“.

[12]) Th. Birt l. l. p. 462.

[13]) In Pis. 64.

[14]) Ibid. 93.

melias ut pecus, putida caro, maialis in eum coniciat et eum compellet: „Epicure noster, ex hara producte, non ex schola".[1])

Sed in Ciceronem Catullus non est invectus palam et in publico, etsi Lesbia, Çalvus, diversa ratio, quam Cicero et Catullus in poesi Alexandrina et illa vetusta poesi Latina aestimanda secuti sunt, utrique ansam ad fremitus dabant. Catullus poeta aegre tulit Ciceronem suum genus poeseos non probare. Namque Cicero „alto supercilio despiciebat Catulli fetus atque si in epylliis cantorum Euphorionis multa inveniebat, quae stomachum et indignationem eius excitarent, eo maiore contemptu digna esse arbitrabatur minuta illa carmina, nugas et ineptias, quae quidem ei nimis per humum repere et contra artis poeticae leges peccare videbantur."[2]) Hic igitur, in mutuis iudiciis ad litteras spectantibus, quaerenda est causa ironiae Catulli.

Exoritur nunc quaestio, q u a r e commotus et q u a a e t a t e Catullus disertissimum Romuli nepotum ita allocutus sit.[3]) Opiniones varias virorum doctorum protulit et illustravit praeter alios O. Harnecker[4]); plus decies dicta repetere supersedeo, leguntur in libris litteras Romanas illustrantibus.

Poetas neotericos Ciceronem non probavisse inter omnes constat.[5]) Ipse orator maximus praedicatus versus suos magni faciebat.[6]) Assentiebatur opinioni eorum, qui poetam oratori esse finitimum iudicabant. „Est enim—dicit de orat. 1, 16, 70—finitimus oratori poeta, numeris astrictior paullo, verborum autem licentia liberior, multis vero ornandi generibus socius ac paene par, in hoc quidem certe prope idem, nullis ut terminis circumscribat aut definiat ius suum, quo minus ei liceat eadem illa facultate et copia vagari qua velit." Illius oratoris et poetae auctoritate oppressus Catullus aegre ferebat neque suam Musam neque amicorum carmina et orationes recte aestimatas esse. Ut Ciceroni vice versa opinionem suam de poesi eius et orationibus aperiret, nisus est ipsius Ciceronis explanatione, qua notio vocis »disertus« et »eloquens« illustratur. Apud Ciceronem enim de orat. 1, 94 docet Antonius: „Scripsi (sc. Antonius) ... illud quodam

[1]) Ibid. 37.

[2]) M o r a w s k i l. l. p. 5.

[3]) Quam rem difficilem esse diiudicatu putavit C. Morawski, qui ita, et quidem iure optimo, l. l. p. 4 sq. pergit: „Etenim si magnorum poematum tempora determinare interdum vix contigit, eo magis aleae plenus et vanus esset labor rationes versuum subitariorum accuratius investigare velle. Nescimus profecto, quid rex reginae in aurem dixerit pariterque ignoramus et semper ignorabimus, quid in variis vitae cottidianae casibus Catullo ansam praebere potuerit ad hos versiculos pangendos."

[4]) L. l. p. 4 sqq. et in dissert.: Cicero und Catullus. Philolog. 41 (1882) p. 465 sqq.

[5]) Cf. supra p. 48.

[6]) Quintilianus, gloriae Ciceronis bucinator strenuus, dicit Inst. 11, 1, 24: „...in carminibus utinam pepercisset, quae non desierunt carpere maligni..."

in libello... disertos cognosse me nonnullos, eloquentem adhuc neminem, quod eum statuebam *disertum*[1]), qui posset satis acute atque dilucide apud mediocres homines ex communi quadam opinione hominum dicere, *eloquentem*[2]) vero, qui mirabilius et magnificentius augere posset atque ornare, quae vellet, omnisque omnium rerum, quae ad dicendum pertinerent, fontis animo ac memoria contineret."[3]) Ei, qui talem esse notionem vocis disertus statuit et in animo suo se maximum oratorem et poetam putavit, dicere:

> Disertissime Romuli nepotum,
> quot sunt quotque fuere, Marce Tulli,
> quotque post alias erunt in annis...

erat satis. Non omnibus allusio erat perspicua, sed quorum maxime intererat, iis primo obtutu cognoscenda. Consuetudinis, quae erat inter Catullum et Ciceronem, minus conscii epigramma acerbitatis plenum utpote grati animi tributum putabant. Hoc est igitur, in quo malignitas et ironia Catulli conspiciatur.

De oratore II. III auctori ipsi „vehementer probati"[4]) compositi sunt a. 55. Catullus Ciceronem alloquens poetam se dicit (v. 5): componit igitur carmen a. 55 ex. vel 54 in., quo anno librum suum edidit, ut Th. Mommsen rectissime observavit.[5])

Quae cum ita sint, carmen ironiam comprehendere manifestum est. Opinio nostra comprobatur notione vocabuli »disertus« apud Ciceronem et Catullum. Apud utrumque disertus idem est atque operarius lingua celeri et exercitata[6]), qui omni abundans doctrina de omnibus rebus disputare potest.[7]) Diserto opponitur »eloquens«[8]), vir fortis et virilis[9]), qui non doctrina rhetorica[10]) sed natura et ingenio factus est orator.[11]) Ita interpretatus est Ciceronis praecepta Quintilianus, qui Inst. 8 prooem. 14 sq. dicit: „Et M. Tullius inventionem quidem ac dispositionem prudentis (= diserti) hominis putat, eloquentiam oratoris, ideoque praecipue circa praecepta partis huius laboravit."

---

[1]) Cf. Thes. linguae Lat. s. v.

[2]) Cic. de orat. 1. 18, 83. „... ipsam eloquentiam, quod ex bene dicendi scientia constaret, unam quandam esse virtutem et, qui unam virtutem haberet, omnes habere... ita, qui esset eloquens, eum virtutes omnes habere atque esse sapientem."

[3]) Cf. Cic. orat. 5, 18; Quint. Inst. 8 praef. 13.

[4]) Cic. ad Att. 13. 19, 4.

[5]) Römische Geschichte vol. III[9] (Berlin 1904) p. 332 adnot.

[6]) De orat. 1, 18, 83. Catul. 53, 5; 12, 9.

[7]) Div. in Caec. 44.

[8]) De orat. 1, 21, 95; Orat. 4, 13; 5, 18.

[9]) De orat. 1, 54, 231.

[10]) Tusc. 1, 10; Mart. 6, 60, 7; Iuv. 7, 3; Isid. Orig. 10, 65.

[11]) Diff. ed. Beck p. 54, 5: „eloquens est naturaliter verbis instructus, disertus vero a disserenda causa reorum et eloquentiae proximus habetur."

Etiam alia inveniuntur, quibus nisi iudicare possumus Catullum non severa fronte gratias Ciceroni egisse. Notum est mucronem epigrammatis in primis et ultimis versibus vel etiam vocabulis esse quaerendum. Quod ad primum versum 'Disertissime...' spectat, iam supra exposui. Ultimis tribus versibus (v. 5 — 7) legitur eodem loco repetitum vocabulum »omnium«. Versu 5 sq. elocutio »pessimus omnium poeta« ambiguitatem praebet nullam et potius invitat, ut v. 7 'optimus omnium' eodem modo sumatur. Attamen Catullus prorsus alia edicere in animo habebat. Cicero, qui vere a. 56 cum Caelium defenderet, Clodiam »amicam omnium« vocavit[1]), qui etiam Vatinii causam a. 54 a Calvo, Catulli amico, in iudicium vocati Caesare auctore dicere est ausus, erat Catullo disertus tantummodo et patronus omnium.

Sequuntur adnotationes ad singula dicta pertinentes, quibus ironia et ambiguitas carminis illustretur.

'Romuli nepotum' ironice[2]) dictum est aeque atque c. 58, 5: „magnanimi Remi nepotes" (cf. c. 28, 15), ubi hoc nomine praedicantur illi, qui in quadriviis et angiportis leves amores quaerebant.

'Marce Tulli'. Ita cum veneratione quadam alloquitur se Cicero. Ex. gr. Cat. 1, 27: „Si cuncta Italia, si omnis res publica sic loquatur: M. Tulli, quid agis?" Pro Mil. 94: „ubi denique tua illa, M. Tulli, quae plurimis fuit auxilio, vox atque defensio?" Ad Att. 7, 3, 5: „illud ipsum, quod ais 'quid fiet, cum erit dictum: dic M. Tulli?'" Ibid. 7, 7, 7: „ad summam 'dic M. Tulli': assentior Cn. Pompeio." Amicos alloquitur Catullus uno nomine: 1, 3 Corneli; 22, 1 Vare; 50, 1 Licini; 65, 2 Ortale; 68, 1 Manli; etc.

'Quot sunt quotque fuere, quotque post aliis erunt in annis'. Quae allocutio apud Catullum i o c o s a est[3]), ut c. 21, 2 sq. et 24, 2 sq. plane conspicitur. Hic dicendi modus apud comicos saepissime occurrit. Ex. gr. Plaut. Persa 5, 2, 1 sq.: „qui sunt, qui erunt quique fuerunt quique futuri sunt posthac." Asin. 140; Bacch. 1087: „quicomque ubi ubique sunt, qui fuerunt, quique futuri sunt posthac stulti." Amphitr. 533: „quid id quod neque est neque fuit neque futurum est mihi praedicas". Trinum. 1125: „neque fuit neque erit neque esse usquam hominem terrarum arbitror". Ibid. 971: „neque edepol tu is es neque hodie is unquam eris." Ibid. 209: „quae neque fuerunt neque sunt." Cf. Trin. 206; Merc. 4, 3, 1; Cas. 3, 5, 45; Cist. 1, 1, 45; Terent. Eun. 5, 6, 8; alia. Ratherium episcopum Veronensem ( + a. 974) locutionem Catulli imitatum esse verisimillimum est (or. 2 p.

[1]) Cael. 13, 32: „... neque enim muliebres umquam inimicitias mihi gerendas putavi, praesertim cum ea, quam *omnes semper* a m i c a m o m n i u m potius quam cuiusquam inimicam putaverunt."

[2]) M. R a p i s a r d i, Catullo e Lesbia, Firenze 1873, p. 259.

[3]) Videas velim supra p. 49 adn. 9.

595 C ed. Ballerini): „Quem finire omnium qui fuerunt sunt aut erunt non valuerunt valent valebunt loquendo sermones..." et (or. 8 p. 627 D): „Galilaei vero qui sunt fuerunt vel erunt nisi qui Galilaeam incoluerunt incolunt vel incolentes futuris temporibus erunt?"[1])

'Pessimus omnium poeta'.[2]) Ad illustrandos versus, de quibus agitur, affert aliquid, ut mihi videtur, carm. 36, in quo lepidum et ioculare sacrificium Veneri votum et factum describitur. Pulcherrima carmina in Lesbiam et Lesbiae honorem composuisse Catullum, postea autem temporibus mutatis eandem acerrimis castigavisse iambis notum est. Lesbia ingenio poetico praedita aestimabat magni ea carmina, sed Catulli amor erat ei carior. Quo amisso voverat Veneri, si poeta ipsam in gratiam restituisset desiissetque truces vibrare iambos, se „electissima p e s s i m i p o e t a e scripta tardipedo deo daturam infelicibus ustulanda lignis." Obtulit igitur, quod habuit pretiosissimum.[3]) Nunc redintegrato amore cum Lesbia Catullus deos implorat, ut Lesbiae iocosa et lepida promissa rata esse iubeant. Ipse autem 'pro sua puella' votum solvit et 'interea' ex sua sententia Volusii plenos ruris et inficetiarum annales in Veneris honorem igni comburendos tradit.

Nuncupatur Catullus 'pessimus poeta', nam amantissimam sibi puellam primum in caelum tollere et celebrare deinde iambis castigare et irridere paratus est. Catullus (v. 9) vice versa puellam dicit 'pessimam', quae nullum vere amare poterat (c. 11, 19). Quae cum ita sint, 'pessimus' et 'pessima' usurpantur hoc carmine sine dubio ut „vox blandientis" simili modo atque in c. 55, 9 sq.: „Avertistis Camerium mihi, p e s s i m a e puellae." Aliquando ab amasia 'pessimus poeta' dictus Catullus postea, cum ironice et per ambages de se utpote poeta loquitur — ut in c. 49, — hoc cognomine utitur.

'Optimus omnium patronus'. Omnium patronus nominatur Cicero a Caecina ad fam. 6, 7, 4: „ubi hoc omnium patronus facit, quid me, veterem tuum, nunc omnium clientem, sentire oportet?" Eduardus Wolfflin 'omnium' ad patronus pertinere censuit et Ciceronem ut defensorem bonorum et malorum („Aller-

---

[1]) R. Ellis, Prolegg, p. VIII.

[2]) V. 6 delevit Isaacus Voss in editione Londiniensi a. 1684 facta.

[3]) G. Friedrich interpretationem Robinsonis Ellis (A commentary on Catullus, ad carm.: „Lesbia meant apply the words pessimi poetae to Catullus. Catullus, ignoring their intended application to himself, turns them humorously upon Volusius, and ingeniously represents this as a designed pleasantry of Lesbia's own"), quae veri similis est, falsam esse putat (comment. p. 191) Si autem pessimum poetam non Catullum sed alium poetam re vera pessimum accipimus, Lesbiae votum l e p i d u m e t i o c o s u m difficile est intellectu.

weltsverteidiger") castigabat.[1]) Alii vocata in comparationem locutione in v. 5 sq. 'pessimus omnium' putant 'omnium' ad optimus esse referendum. Quod ad grammaticam spectat, utraque coniuncto admitti potest. Altera apud comicos usitata est saepius. Ex. gr. Plaut. Capt. 836: „quantumst hominum tu optume optumorum." Ter. Phorm. 5, 6, 13: „o omnium, quantum est qui vivont, hominum homo ornatissume."

*Posnaniae.*

## Theodori cuiusdam versus in Gregorium Nazianzenum.

In codice Vaticano Gr. 1592 membr. saec. XI ff. 152 post 16 illas orationes Gregorii Nazianzeni (fol. 1—147$^{v}$) leguntur fol. 148 tria epigrammata Theodori cuiusdam[2]) in honorem Theologi eadem manu atque codex scripta, quae non edita[3]) publici iuris facere liceat:

I.

Θεωριῶν ἄβυσσος οὐ κενουμένη,
λόγων ἀνεξάντλητος ἐνθέων χάρις,
οἷς γρήγορος νοῦς ἐξετόξευσεν πάλαι,
ὧδε πρόκειται πᾶσι πιστοῖς εἰκότως.
Τοίνυν τρυγάτω ταῦτα πᾶς τις ἐμπόνως,
ὡς ἂν γλυκανθῇ νοῦν τε καὶ τὴν καρδίαν.

II.

Θείων ἀπορρὼξ χειλέων Γρηγορίου,
ὃς κλῆσιν ἐπλούτησε τοὺς θείους λόγους,
ἐνταῦθα βλύζει καὶ κατάρδει τὰς φρένας.
Πρόσελθε τοίνυν πᾶς τις, ἄρθονον χάριν
λαβεῖν ἐπείγου καὶ καθάρθητι φρένας
τὸν νοῦν ἐρευνῶν καὶ θεωριῶν βάθος,
καὶ μὴ παρέργως τοὺς λόγους παρατρέχων·
σπεύδων γὰρ οὕτω καὶ γραφεὺς τοῦ βιβλίου
ξέοντι καὶ νῷ καὶ πόθῳ θείους λόγους
αὐτοῦ συνῆψε προσφυῶς, ἀλλ' ἐν κόπῳ
τούτους χαράξας αὐτὸς αὐτοχειρίᾳ.
Ἀλλ' ἐγγραφείη σοῦ λιταῖς, θεηγόρε,
βίβλῳ δικαίων σὸς Θεόδωρος λάτρης.

11 cod. ἀτοχειρίαι 13 cod. θεόδωρος ||τὸς λάτρης.

III.

Μέλι γλυκάζον καὶ φρένας καὶ καρδίας
σοφῆς μελίσσης, τοῦ πυριπνόου νόου,
προὐθήκα τῇδε φιλτάτην πανδαισίαν,
ἧς πᾶς μετασχὼν καὶ γλυκανθεὶς τὴν φρένα
ψυχῆς τὸ λοιπὸν ἐξεμείτω πικρίαν.

*Posnaniae.* Ioannes Sajdak.

[1]) Cf. supra p. 49 adn. 6.

[2]) Cf. epigr. II, 13; Mariae Vogel et Victori Gardthausen (Die griech. Schreiber des Mittelalters und der Renaissance, Leipzig 1909) Theodorus ille ignotus est.

[3]) I. Sajdak, Historia critica scholiastarum et commentatorum Gregorii Nazianzeni... P. I, Cracoviae 1914, p. 258 sqq.

# De Iustini M. Apologia II

scripsit

**R. Ganszyniec.**

Inter cruces philologorum per saecula celebratas atque tractatas primarium obtinent locum Iustini M. apologiae quae postremo tempore iterum atque iterum temptatae [1]) conatibus doctorum restiterunt, quippe qui mole omnigenae doctrinae conflata rem magis tenebris suffuderint, quam illustraverint. Itaque mirum non videbitur, si nostram quoque proferemus sententiam, quae et simplicior et verior est.

In cod. Paris. Graeco 450 (a. 1364 scr.) apologia minor — quam nos vocitamus posteriorem — priore loco praemissis fol. 1—5 $^{v}$ Photii de Iustino et fol. 6 $^{v}$ Eusebii de Iustino, Polycarpo, Irenaeo notitiis ita traditur: τοῦ αὐτοῦ ἁγίου Ἰουστίνου φιλοσόφου καὶ μάρτυρος ἀπολογία ὑπὲρ Χριστιανῶν πρὸς τὴν Ῥωμαίων σύγκλητον; illi subnectitur maior apologia hisce verbis: τοῦ αὐτοῦ ἁγίου Ἰουστίνου ἀπολογία δευτέρα ὑπὲρ Χριστιανῶν πρὸς Ἀντωνῖνον τὸν Εὐσεβῆ. Mirae huius confusionis Eusebium Pamphili esse causam, etsi non auctorem, inter omnes constat: utinam viri docti hoc semper prae oculis habuissent et quae inde colligi possent sibi intimavissent. Historia ecclesiastica Eusebii, quae quidem confusionis causa extitit, vix edita iam omnium in manibus erat; eam iuxta scripturas sacras et vitas sanctorum ab ipsis monachis Aegypti lectitatam scimus, eam quoque s. Augustinus in bibliotheca cuiusvis cultioris Christiani esse dixit. Neque hoc satis: scimus certissimis ex argumentis hanc Eusebii historiam magnam partem in philologorum byzantinorum operam — ex qua plurimae patrum ecclesiasticorum editiones manaverunt — ita influxisse, ut maiorem illis Eusebii quam manuscriptorum auctoritatem fuisse facile pateat. E. Norden e. g. famosam Ps. Iosephi de Christo notitiam ex Eusebio, qui eam in suo exemplari interpolatam invenerit, in omnia denique Iosephi exempla irrepsisse suo iure suspicatus est.[2]) Iam antea H. Gelzer similem textus alterationem in Tatiano hisce verbis statuit: 'Die Lesart unserer Handschriften (de tempore Homeri) geht auf gelehrte Diaskeuase zurück, welche Tatian mit der Sosibiosnotiz bei Clemens in Über-

[1]) libros invenies enumeratos apud Walther Jehne, Die Apologie Justins des Philosophen und Märtyrers, diss. Lipsiensis 1914.

[2]) E. Norden, Iosephus und Tacitus über Christus und eine messianische Prophetie, Neue Jahrbücher für d. klass. Altertum XXXI 1914, 639.

einstimung brachte.'[1]) Ipsam Eusebii historiam nequaquam hac funesta philologorum cura caruisse, qui Eusebii exempla ex auctoribus laudatis correxerint, E. Schwarz demonstravit.[2])

Quae cum ita sint missos iam faciamus commentarios et ex ipsis fontibus hauriamus. Habemus testes tres: 1. ipsum Iustinum, 2. Eusebium, 3. crisin philologicam.

1. Optimus iure merito testis est ipse Iustinus, qui iam in apologia maiore saepius semetipsum laudat atque allegat illud quod iam dixerat in memoriam revocans. Ita vinculo quasi visibili ea quae et cogitatorum serie cohaerent intime conectuntur: quod eo maioris momenti, cum Iustinum parum concise atque dilucide scripsisse constet. Maximi vero momenti haec Iustini scribendi consuetudo hoc casu evadit, cum certissimum praebeat indicem quae apologiarum partes et cohaereant et simul editae sint. Postremis namque temporibus hanc auctorum methodum magnum philologiae adiumentum esse cognovimus: v. g. Harnack aliique scriptum κατὰ μάγων quod Hippolytus Refut. omn. haer. l. VI 39 inter sua opera addens ὡς προέφημεν recenset, ab A. d'Alès propter eam formulam non iam opus seorsum distinctum atque editum, sed tertium qui praecedat librum esse vindicatur.[3]) Similiter ubi in apologiis Iustinus addito ὡς προέφημεν etc. semetipsum laudat ipsum tunc partes eiusdem operis, porro simul editi, in mente habuisse constat. Pauca sunt testimonia: at omne rarum carum.

| | | |
|---|---|---|
| II 3,2 Χαίρειν τε τοῖς τὰ προσόντα αὐτῷ μιμουμένοις προέφημεν | = | I 10,1 πιστεύομεν τοὺς τὰ προσόντα αὐτῷ ἀγαθὰ μιμουμένους... |
| II 5,5 (Ἰησοῦς) καὶ ἄνθρωπος, ὡς προέφημεν, γέγονε | = | I 23,2 (Ἰησοῦς) τῇ βουλῇ αὐτοῦ γενόμενος ἄνθρωπος ταῦτα ἡμᾶς ἐδίδαξεν |
| II 7,1 Ἡράκλειτον μέν, ὡς προέφημεν... ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς οἴδαμεν | = | 46 3 οἱ μετὰ Λόγου βιώσαντες Χριστιανοί εἰσιν ...οἷον ἐν Ἕλλησι μὲν Σωκράτης καὶ Ἡράκλειτος |
| II 7,2 ὡς γὰρ ἐσημάναμεν, πάντας... μισεῖσθαι ἐνήργησαν οἱ δαίμονες | = | II 6,3 (φαμὲν) κατὰ τὴν τῶν φαύλων δαιμόνων ἐνέργειαν τοὺς σπουδαίους... διώκεσθαι |
| II 8,6 ὡς προέφην, οὐ φιλόσοφος, ἀλλὰ φιλόδοξος | = | II 8,1. 3. |

[1]) H. Gelzer, Die Chronographie des S. Julius Africanus, Leipzig 1872, I 22.

[2]) Eusebius III.

[3]) A. d'Alès, Les livres II et III des Philosophoumena, Revue des études grecques, 1906, 81.

II 9,1 ὡς προέφημεν, ἀδίκως τιμωροῦσιν οἱ νομοθέται τοὺς παραβαίνοντας τὰ διατεταγμένα καλά = ?

Ex quibus liquet profecto cap. 3. 5. 7. apologiae minoris certissime esse partem apologiae maioris; de ceteris nihil constat. Ambigitur vero de II 7,1 et II 9,2. Otto enim, cui maximam commentariorum silvam, quamquam indigestam, debemus, omnia fere testimonia tollere voluit: II 3,2. II 7,1 ὡς προέφημεν interpolatum esse suspicatus est. Singula enim verba perpendenti difficile visum est in operibus, quamvis non argumento sed solo editionis tempore diversis ut putabat, tam indubitata unitatis argumenta legi; nullius vero momenti explicatio formulae saepe dictae quam Otto n. 4 cap. 4 proponit: 'iisdem quibus illa Apologia, hic quoque libellus est dedicatus: Antonino Pio et Marco Aurelio.' Itaque idem Otto testimonium quoque II 7, 1 prolatum infringere voluit hoc dicens: 'in hac Apologia de Heraclito nihil omnino antea dixit Iustinus. Et in Apologia I c. 46 eum quidem memorauit inter Christianos ante natum Christum: sed nihil ibi de odio eius vel caede.' Ambigitur vero primo num Iustinus id quod Otto commentatur intenderit: id quod de persecutione atque nece philosophorum docet, de Stoicis imprimis dictum esse vult neque mihi dubium huic quoque Iustini commento subesse malam intellectam Vespasiani in philosophos legem latam, sicut iam antea Iustinus I 44, 12 libros fatidicos interdictos (Sueton. Octav. 31) false de christianis quoque prophetarum libris interdictis intellexerat. Accedit huc et aliud: ut exiguam philosophiae scientiam Iustino tribuamus, tamen non possumus eum tam rerum ignorantem credere, ut Heraclitum propter solam de ἐκπύρωσι doctrinae similitudinem Stoicum putaverit. Constat et Musonium non necatum, sed exulatum tantum esse: simile quid et de Heraclito antiqui narrabant, ut Diogenes La. IX 3 tradit: τέλος μισανθρωπήσας καὶ ἐκπατήσας ἐν τοῖς ὄρεσι διητᾶτο, πόας σιτούμενος καὶ βοτάνας. Neque ita interpretantes sciremus cur Iustinus ominosum προέφημεν apposuisset, cum reapse nihil simile antea dixisset. Ergo verba ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς aliter sunt interpretanda atque Otto ea intellexit: scilicet ita ut C. B. Hase[1]) ea intellecta esse voluit: 'inter asseclas nostrorum dogmatum' et non ut Otto: 'inter contemporaneos.' Testimoniis ab Hase allatis, ut recentibus ab Otto reiectis, possumus alia eaque antiquiora addere: Tatian. Orat. 4,1 θεὸς ὁ καθ' ἡμᾶς οὐκ ἔχει σύστασιν ἐν χρόνῳ; Melito Apol. fgm. 3 apud Euseb. HE. IV 26,7 ἡ καθ' ἡμᾶς φιλοσοφία πρότερον μὲν ἐν βαρβάροις ἤκμασεν; ibd. 8. 9. (cf. II 13,3. V 5,3) ὁ καθ' ἡμᾶς Λόγος; Eus.

[1]) Journal des Savants 1853, 367 sq.

HE. IV 16,1 (cf. IV 18,2) δεύτερον τῶν καθ' ἡμᾶς δογμάτων βιβλίον. Quodsi ita intellexeris verba allata, iam totum sensum I 46, 3 expressum invenies.

Hoc quidem loco impugnavimus commentatores, quia Iustino quod eius erat abiudicabant; at altero loco ab alia iniuria Philosophus Christianus est defendendus: II 9, 1 Otto cum II 6, 6 sq. conectere vult, quamvis ibi ne verbum quidem earum rerum quae laudantur legatur: neque ibi nec alibi. Ergo periit iam aliquod capitulum.

2. Transimus iam ad Eusebium, qui unus et antiquissimus et luculentissimus Iustini admirator extitit, ex quo omnes alii velut ex fonte hauserunt. Otto quidem multa nomina enumeravit patrum antenicaenorum, qui Iustini scripta usurpaverint: quem catalogum si accuratius inspexeris purum putum esse invenies, quippe cum Otto omnia similia enuntiata ex Iustino derivaverit; unus ergo est Eusebius, qui Iustini apologias in manibus habuerit et qua solebat accurata fide quae invenit posteritati mandavit. Eodem quo apud illum leguntur ordine testimonia hic recensemus.

| | | | |
|---|---|---|---|
| 1. | II 13, 3 | δηλοῖ δὲ τοῦθ' ὁ μετ' οὐ πολὺ τῶν ἀποστόλων ἐν τῷ καθ' ἡμᾶς διαπρέψας λόγῳ Ἰουστῖνος... ὃς δὴ ἐν τῇ πρὸς Ἀντωνῖνον ὑπὲρ τοῦ καθ' ἡμᾶς δόγματος ἀπολογίᾳ γράφων ὧδέ φησιν | = Apol. I 26, 1—3 |
| 2. | IV 8, 3 | κατ' αὐτὸν δὲ καὶ Ἰουστῖνος... ἔτι τοῖς παρ' Ἕλλησι ἀσκούμενος ἐνδιέτριβεν λόγοις· σημαίνει δὲ καὶ αὐτὸς τουτονὶ τὸν χρόνον ἐν τῇ πρὸς Ἀντωνῖνον ἀπολογίᾳ | = I 29,4 |
| 3. | IV 8, 4 | ὁ δ' αὐτὸς... ταῦτα παρατίθεται | = I 31,6 |
| 4. | IV 8, 5 | ἐν ταὐτῷ δὲ καὶ τὴν ἀπὸ τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἐπὶ τὴν θεοσέβειαν μεταβολὴν αὐτοῦ... δηλῶν, ταῦτα γράφει | = II 12, 1.2 |
| 5. | IV 8, 6 | ἔτι δ' ὁ αὐτὸς ἱστορεῖ δεξάμενον τὸν Ἁδριανὸν παρὰ Σερεννίου Γρανιανοῦ... γράμματα | = I 68, 3-10 |
| 6. | IV. 11, 8 | ὃς δὴ καὶ γράψας κατὰ Μαρκίωνος σύγγραμμα μνημονεύει ὡς καθ' οὗ συνέταττε καιρὸν γνωρισωμένου τῷ βίῳ τἀνδρὸς, φησὶν δὲ οὕτως | = I 26, 5-7 |
| 7. | IV 11, 10 | τούτοις ἐπιφέρει λέγων· ἔστι δὲ ἡμῖν κτλ. | = I 26,8 |

8. IV 11, 11 ὁ δ᾽αὐτὸς Ἰουστῖνος καὶ πρὸς Ἕλληνας ἱκανώτατα πονήσας, καὶ ἑτέρους λόγους ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας πίστεως ἀπολογίαν ἔχοντας βασιλεῖ Ἀντωνίνῳ τῷ δὲ ἐπικληθέντι Εὐσεβεῖ καὶ τῇ Ῥωμαίων συγκλήτῳ βουλῇ προσφωνεῖ· καὶ γὰρ ἐπὶ τῆς Ῥώμης τὰς διατριβὰς ἐποιεῖτο. ἐμφαίνει δ᾽ αὐτὸν ὅστις καὶ πόθεν ἦν διὰ τῆς ἀπολογίας ἐν τούτοις = I 1

9. IV 11, 12 ἐντευχθεὶς δὲ καὶ ὑφ᾽ ἑτέρων ὁ αὐτὸς βασιλεὺς ἐπὶ τῆς Ἀσίας ἀδελφῶν παντοίαις ὕβρεσιν πρὸς τῶν ἐπιχωρίων δήμων καταπονουμένων, τοιαύτης ἠξίωσεν τὸ κοινὸν τῆς Ἀσίας συντάξεως = I Appendix 1

10. IV 16, 1 κατὰ τούτους δὲ καὶ ὁ μικρὸν πρόσθεν ἡμῖν δηλωθεὶς Ἰουστῖνος δεύτερον ὑπὲρ τῶν καθ᾽ ἡμᾶς δογμάτων βιβλίον ἀναδοὺς τοῖς δεδηλωμένοις ἄρχουσιν, θείῳ κατακοσμεῖτο μαρτυρίῳ, φιλοσόφου Κρήσκεντος... τὴν ἐπιβουλὴν αὐτῷ κατ-τύσαντος... τοῦτο δὲ καὶ αὐτὸς ὁ ταῖς ἀληθαίαις φιλοσοφώτατος ἐν τῇ δεδηλωμένῃ ἀπολογίᾳ σαφῶς οὕτως... προλαβὼν ἀποσημαίνει = II 8, 1-6

11. IV 17, 1 ὁ δ᾽αὐτὸς ἀνὴρ πρὸ τοῦ κατ᾽ αὐτὸν μαρτυρησάντων ἐν τῇ προτέρᾳ μνημονεύει ἀπολογίᾳ = II 2, 1-20

12. IV 17, 13 τούτοις ὁ Ἰουστῖνος εἰκότως καὶ ἀκολούθως ἃς προεμνημονεύσαμεν αὐτοῦ φωνὰς ἐπάγει λέγων· ‘κἀγὼ οὖν προσδοκῶ ὑπό τινος τῶν ὠνομασμένων επιβουλευθῆναι’ καὶ τὰ λοιπά = II 8, 1 sq.

13. IV 18, 2 ὁ μέν τίς ἐστιν αὐτῷ λόγος πρὸς Ἀντωνῖνον Εὐσεβῆ προσαγορευθέντα καὶ τοὺς τούτου παῖδας τήν τε Ῥωμαίων σύγκλητον προσφωνητικὸς ὑπὲρ τῶν καθ᾽ ἡμᾶς δογμάτων, ὁ δὲ δεύτερα περιέχων περὶ τῆς καθ᾽ ἡμᾶς πίστεως ἀπολογίαν, ἣν πεποίηται πρὸς τὸν τοῦ δεδηλωμένου αὐτοκράτορος διάδοχόν τε καὶ ὁμώνυμον Ἀντωνῖνον Οὖῆρον, οὗ τὰ κατὰ τοὺς χρόνους ἐπὶ τοῦ παρόντος διέξιμεν.

14. V 5, 6 Marci Aur. Epistola de pluvia mirabili in Eusebii Chron. I Append. 2

Ex quibus testimoniis id imprimis elucet:

1. test. 1—8 ex uno atque eodem Iustini scripto deprompta sunt.
2. test. 9. 14 cum ipsis Iustini scriptis nihil commune habet, quae res iam dudum inter omnes constat.
3. test. 10—12 ad aliam Iustini apologiam, scil. alteram, referuntur.
4. test. 12 luce clarius capitulum quod in manuscripto legitur octavum, ex ordine subnecti secundo (ut Otto aliique imprimi fecerunt) dicit.
5. test. 13, quod ex professo de Iustini scriptis tractat, Iustinum duas inter se diversas apologias scripsisse nos docet.

Quae res mihi luce clarius ita se habere patent, ut de singulis verbis disputare prorsus taedeat. Verum test. 11 προτέρα ἀπολογία difficultatem condit, iamque antiquissimis temporibus —teste Syro, Rufino, redactore corporis scriptorum Iustini—male intellecta sunt: aut mendose legitur pro π[ρ]οταινία aut, quod magis placet, πρότερος idem hic atque latinum proximus.

Quibus dictis iam ex Iustino et Eusebio hoc de apologiis liquet:

1. I 1–68 et II 3. 5. 7. ex priore apologia
2. II 2, 1—20. II 8, 1—6 ex altera apologia
3. Append. 1. 2. non ex Iustini scriptis, quo de nemo unquam dubitavit.

3. Tertium iam adiumentum est crisis philologica. Testimonia ex ipso Iustino et Eusebio collecta demonstrant in manuscriptis tradi molem male ordinatam fragmentorum operum Iustini et Pseudoiustini: quam silvam philologus digerere atque in pristinum ordinem redigere debet. Quas F. A. Wolff in Homeri textu animadvertit fissuras quaeque eum ad theoriam suam de origine carminum Homericorum stabiliendam induxerunt, eas et in Iustino manibus quasi contrectare licet, ita ut amplius de origine corporis Iustiniani ambigi non possit.

Quae cum ita se habeant partes inter se conexas constituamus: duas tunc habebimus apologias ita diversas, et in manuscripto ita implicatas, ut difficile altera ab altera enucleetur:

| | I apologia | II apologia |
|---|---|---|
| I 1—58. II | 3 | II 1 |
| | 4 | 2 |
| | 5 | 8 |
| | 6 | 11 |
| | 7 | 12, 7 |
| | 9 | 14 |
| | 10 | 15, 2 |

12, 1—6
13, 1
15, 1
13, 2 sq.
15, 3—5

Iam ad singula descendamus: illud enim dicendum, cur singula fragmenta uni potius quam alteri apologiae tribuantur. Ut errori locus non detur maiorem textum dicamus apologiam, minorem vero libellum: ita enim hunc secundum nostram quidem sententiam ipse Iustinus identidem II 14, 1. 15, 2 vocat. Libellus distincte ab apologia secernitur: Iustinus eo non, ut in apologia, opiniones, sed iam personas impugnat: Urbicum scil. et Crescentem eodem odio quo ipso petebatur persecutus est. Sermo denique libelli toto caelo diversus ab apologiae dicendi stilo: inconcinnus, sales amari, rhetorica canina ut ita dicam, cum in apologia sit vere platonica philosopho christiano digna. Quae omnia magis elucebunt si singula suo quaeque loco tribuerimus.

Ab omnibus editoribus uncis includitur II 15, 1, a nonnullis prorsus e textu reicitur; difficile vero id meram interpolationem ab aliquo monacho excogitatam haberemus. Puto corporis Iustiniani redactorem haec verba invenisse adscripta v. g. in margine ad dialog. 120, 6: οὐδὲ γὰρ ἀπὸ τοῦ γένους τοῦ ἐμοῦ, λέγω δὲ τῶν Σαμαρέων, τινὸς φροντίδα ποιούμενος, ἐγγράφως τῷ καίσαρι προσομιλῶν, εἶπον πλανᾶσθαι αὐτοὺς πειθομένους τῷ ἐν τῷ γένει αὐτῶν μάγῳ Σίμωνι, ὃν θεὸν ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας καὶ δυνάμεως εἶναι λέγουσι. Unde illud scholion sumptum sit, revera nescimus; sed id quod Ashton olim proposuit, scil. illud ponendum esse post II 13, 1 optimum videtur; quamvis non negaverim Iustinum dial. 120,6 non haec quidem parum significantia verba quam potius Apol. I 26,2 sq. respexisse.

Ad illa iam transimus quae adhuc non inter omnes constant, immo quae alii non animadverterunt. Cultu christiano et eucharistico exposito sine transitione in apologia I 65 Iustinus subnectit perorationem quae ut solet sententia clauditur; quae sententia ipsa partim ex Platone (Crit. p. 43[d] cf. Epictet. Enchir. c. 50. Apol. p. 19[a]. Phaedr. p. 246[d]), partim ex sacris scripturis (Matth. XXVI 42), partim denique ex ipsa liturgia (τοῦτο γενέσθω = ἀμήν) deprompta est. Patet ergo hanc sententiam esse summam artis rhetoricae Philosophi christani: eadem enim ratione qua philosophi tractatui fabula narrata finem imposuerunt, rhetores id quod imprimis intenderunt, sententia concisa prolata enuntiarunt. Iam id ipsum artificium rhetoricum—quod primo statim intuitu sensui ita se imponit, ut demonstratione non egeat—nunquam philologos ad stabiliendam eam sententiam inducebat, quasi Iustinus epistolam Hadriani (quam ipse quidem Iustinus pro genuina habuit et tradidit) unquam eo loco posuerit quo nunc eam legimus. Quod philologo ne cogitare quidem licet — perinde

atque e contrario certissimis potest argumentis adstrui I 68,3—10 ex Eusebio esse hausta. Quae argumenta sunt eiusmodi, ut enumerata sufficiant nec longa disputatione indigeant:

1. Eusebio teste *latinam* apposuit Iustinus epistolam: id ipsum Iustinus voce ἀντίγραφον *'exemplum'* expressum voluit; nunc vero deest textus latinus, cum is quem legimus textus latinus totus Rufinum redoleat, ut vel disputare de hoc pigeat.

2. Iustinus *solum* textum latinum, non et graece translatum apposuit; hoc eo certius affirmare licet, cum Eusebium hanc operam subiisse sciamus HE. IV 8, 8 τούτοις ὁ μὲν δηλωθεὶς ἀνὴρ αὐτὴν παρατέθειται τὴν Ῥωμαϊκὴν ἀντιγραφήν, ἡμεῖς δ' ἐπὶ τὸ Ἑλληνικὸν κατὰ δύναμιν αὐτὴν μετειλήφαμεν, ἔχουσαν ὧδε, quibus dictis graecam epistola subnectit.

Res ergo ita se habent: secundum regulas rhetoricas apologia prior clauditur I 68, 2. Ea quae sequuntur Eusebio teste ex Iustini apologia sunt, sed neque hic neque, quod videmus, alibi apte subnectuntur; ea non solum tot sunt verba quot apud Eusebium, sed et ea ipsa, quorum auctorem Eusebium novimus, cum ipse Iustinus alia praebuerit: si quid ergo omnino concludendum, certe id unum, I 68, 3—10 ex Eusebio excerpta et male collocata esse. Quae primo quidem obtutu absurda esse videntur: meminisse vero nos oportet in ipso manuscripto hac epistola claudi totam apologiam, cum ea, quam priorem legimus, ibi sit posterior. Ceterum idem scriptorum Iustinianorum corpus, cui omnia quae adhuc habemus accepta referimus, alia quoque subnectit rescripta, velut imperatoris Antonini Pii πρὸς τὸ κοινὸν τῆς Ἀσίας ex Eusebio HE. IV 13 et Μάρκου βασιλέως ἐπιστολὴν πρὸς τὴν σύγκλητον, ἐν ᾗ μαρτυρεῖ Χριστιανοὺς αἰτίους γενέσθαι τῆς νίκης αὐτῶν — quae ne Iustini quidem esse inter omnes constat.

Dicendum vero quo loco ipse Iustinus Hadriani rescriptum collocaverit. Non facta sed rationes statuo, easque ut puto ita solidas, ut illis inniti liceat. Rescriptum Hadriani argumentum summi momenti Iustino erat: quod nos suspicamur, ipse persuasum sibi habuit: id ipsum redactor corporis sensit, cum argumentum summum eo loco posuerit quo legi solet: in ipso apologiarum fine. Non sufficit ad id, quid rescriptum sit exprimendum ipsum verborum sensum edocere: quia non solum est rescriptum Hadriani, sed et pars apologiae Iustini, quod maxime refert. Triplicem rationem afferre possumus cur Iustinus hoc rescriptum suae apologiae inseruerit:

1. continet enim epistola omne id expressum quod Iustinus postulaverat et quod iustum esse ipsa apologia docuerat — est ergo hoc rescriptum secundum nostram dicendi consuetudinem *'resolutio'*, scil. ipsa lex ferenda, quae verbis conceptis seorsumque expressis proponi solet.

2. Certe Iustinus gaudebat, quod rescripto apposito ad oculos demonstrare potuit, legem ferendam nequaquam legibus

Romanis adversari, immo iam esse latam: idque non per quemvis consulem vel imperatorem, sed *per sanctam Hadriani personam*, cui imperator et caesares, ad quos Iustinus loquebatur, omnia accepta referebant.

3. Denique Hadriani rescriptum maximi momenti erat Iustino *rhetori:* quam Geffcken de Iustino statuit sententiam corrigendam esse nemo non novit, cum et alias magis proprio sensui quam sanae doctrinae indulserit. Iustinus certe melius calluit artem rhetoricam, quam vulgo illi concedunt philologi; qui attente novo apologiarum ordine restaurato scripta eius perlegerit, apostropham patheticam, quam in fine apologiae prioris I 68, 2 et in fine libelli (II 12, 7. 8) ut videbimus legimus, apologiae posteriori deesse mirabitur: scimus enim quam mechanica fuerint artificia haec fucata quamque necessaria atque paene sacra habita sint ab ipsis minoribus ingeniis, inter quae Iustinus certe non ultimum locum obtinet. Ergo hoc Hadriani rescriptum Iustino rhetori erat pro compendiosa sententia quam sancta persona verbis conceptis protulerat et quam ipse in fine *totius* operis laudat.

Ergo epistola Hadriani II 15, 3—5 subnectenda videtur.

Ad minorem transeuntes apologiam libelli fragmenta primo offendimus; neque incongruum videbitur, si libelli ordinem qualis nobis quidem esse videtur, breviter explicabimus. Initio *saltem* titulus excidit, quem apologiae similem fuisse consentaneum est et quem partim ex Eusebio HE. IV 18,2 (v. test. 13) petere licet. Caveas vero ne multa deesse credas, cum et res ipsa et oratio congrua contrarium doceant. Iam id dicamus necesse est, cur alterum Iustini opusculum libellum vocemus. Capitulo 14 sine transitione proponit resolutionem quam dicunt: ἀξιοῦμεν ὑπογράψαντας τὸ ὑμῖν δοκοῦν προθεῖναι τουτὶ τὸ βιβλίδιον. Libellus potest esse aut proprie dictus, aut genus literarium cui v. g. Tertulliani Adversus Scorpiacum adnumeraverim. Iustini vero opusculum est libellus proprie dictus, perinde atque ille mulieris libellus, quem II 2, 8 commemorat. Frivolum prorsus erat, quod si Iustinus responsum imperatoris ficto libello expostulaverit: ficti libelli responsum non aliud atque fictum exspectandum erat. Ceterum mihi quidem maxime dubium videtur, volueritne Iustinus figurata expositione imperatoris auctoritatem ita temptare. Restat ergo id unum, ut βιβλίδιον sit proprie dictum Iustinus certe tantum res atque instituta Romana calluit, ut quid proprie esset libellus optime sciret: et ne commentatores male eum possent interpretari, ceteros terminos technicos huic instituto consecratos usurpavit. Nostro ergo iure alterum Iustini opusculum libellum proprie dictum habemus.

Cuius libelli primas partes in II cap. 1. 2. 8 recognoscimus. Facile cognitu, cur cap. octavum, quod Eusebius adhuc immediate post secundum legerat, a nostro redactore illic sit insertum. Capitulo enim 7. Iustinus narraverat, quomodo Stoici et in genere omnes Verbi divini discipuli i. e. philosophi, perinde atque

Christiani a daemonibus et odio et exsilio aliisque tormentis peterentur: male tunc redactor recordatus est de Iustini martyrio et pallio philosophico, ideoque, quam ipse Eusebius cum Iustini morte iunxit notitiam, hoc loco posuit.

Capitulum 11. de virtute et voluptate disserens optime contextui cap. 10. et 12. quadrare videtur: tamen libello tribuendum est, quia Crescens impugnatur. Non enim facile crediderim Iustinum Crescentem adversarium suum variis scriptis petivisse, praesertim cum maior apologia magis instituta quam personas impugnet. Ceterum idem sermonis tenor suadet: quae sole clarius accurata libelli enarratio demonstrare potest.

Aliter res se habet in cap. 12, 7: legitur ibi peroratio quae multis numeris differt ab illa etiam satis immediate posita II 68, 2: quo vehementior, eo magis paene dixerim sano sensu caret. At haec in antiquis aliter recensentur atque nostris temporibus: ibi enim non sensus, sed vis rhetorica, sed sermonis concinnitas et figurae quaerebantur. Utut res se habeat, 12, 7 est peroratio vehementissima eaque optime apta fini expositionis aeque vehementis, qualem initio libelli et capitibus contra Crescentem legimus. Cur vero Iustiniani corporis redactor haec in contextu interposuerit, adhuc cognosci potest: ad instar Diogenis Laertii aliorumque famosorum redactorum, qui magis forcipibus quam ingenio usi sunt, imprimis ea fragmenta, quae ex Iustini apologiis in manibus se habere putavit, aptis titulis affixis interque se conexis ita digerere studuit, ut unum idque congrum corpus efficeretur: quo in studio interior cogitatorum nexus minore eum cura affecit quam recentes commentatores, qui ad unum omnes eius operam et defendebant et laudabant. Titulus huic fragmento affixus erat: ἃ φανερῶς πράττετε εἰς ἀναιτίους ἀναφέρετε: id enim Iustinus paulo ante quamvis ratione diversa (v. g. I 9 etc.) tractaverat, ideoque redactor perorationem hic collocavit, quamvis reapse hanc quasi scopulum in fluvio interposuerit.

De capitulo 14, quod clavem theoriae propositae dixerim, verba iam feci; restat ut ipsum libelli finem recenseam, quem 15, 2 legimus: ἐὰν δὲ ὑμεῖς τοῦτο προγράψητε, ἡμεῖς τοῖς πᾶσι φανερὸν ποιήσομεν, ἵνα — εἰ δύναιντο — μεταθῶνται· τούτου γε μόνου χάριν τούσδε τοὺς λόγους συνετάξαμεν. Iam ipsis terminis technicis usurpatis intime cum cap. 14. coniungitur propositio; sed et verba interiorem cum praedictis innuunt nexum, cum ea quae 14, 1 dicta sunt repetant, et illud ἵνα μεταθῶνται finem perorationis 12, 8 revocet: μετάθεσθε, σωφρονίσθητε. Non sine certa eaque rhetorica ratione Iustinus hoc verbum in ipso fine usurpavit: illam unam proprie causam libelli praesentandi fuisse contendens, artificiose repetit id quod initio II 1, 1 dixerat, scil. Romanos illum coegisse ὑπὲρ ὑμῶν τὴν τῶνδε τῶν λόγων σύνταξιν ποιήσασθαι. Qua ex rhetorica repetitione initio libelli nonnisi pauca verba excidisse concludere licet.

Iam habes libellum Iustini absolutum, quem Eusebius alteram vocavit apologiam, qui nullo modo cum apologia proprie dicta cohaeret.

Plurima ad interpretationem possent addi, sed et continentia virtus. Id demonstrasse videmur. minore quae dicitur apologia fragmenta apologiae et libelli contaminata esse, quorum distinctionem temptavimus. Quodsi de singulis dubitari possit, ipsum factum vero stabit: hoc sufficit. Ex quaestionibus, nova e rerum serie surgentibus, eam quae ad operum integritatem pertinet proponimus. Habemus enim tria opera:

1. apologiam I 1—68, 2
2. apologiam II 3—7. 9. 10. 12, 1—6. 13, 1. 13, 2 sq. 15, 3—5. I 68, 3—10
3. libellum II 1. 2. 8. 11. 12, 7. 14. 15, 2.

Ex quibus operibus prior apologia integra est; posterior, cum sit pars vel, ut verius dicam, alter liber, totius apologiae, cuius liber prior I 1 – 68, 2 integer est, secundum antiquorum consuetudinem eandem fere amplitudinem atque prior liber habeat oportet: apud Goodspeed continet prior 1600 fere lineas (50 paginas), posterior nonnisi 250 lineas (i. e. 8 paginas): quid ergo desideretur, facile sibi quisque computare poterit. Verisimile est posterioris libri fragmenta continuam apologiae partem v. g. finem totius apologiae repraesentare: ad liquidum vero solidis argumentis deficientibus res perduci non potest. Libellus continet 150 lineas (5 paginas) et certo nunquam plus quam 160—200 lineas habuit. Quae res parte deperdita apologiae tractatae sint, vix suspicari licet: cap. 3 adversarios nobis adhuc ignotos Iustinus impugnat, II 9, 1 locum deperditum laudat.

# SYMONIDES Z AMORGOS

## jako twórca parodji literackiej.

Napisał

**Witold Klinger.**

---

I

Wśród nielicznych znanych nam próbek twórczości poetyckiej Symonidesa z Amorgos, drugiego ze słynnej trójcy jambografów starożytnej Grecji, fragmenty 1-szy i 7-my (według numeracji Th. Bergka) tak co do treści, jak co do objętości swojej zajmują niewątpliwie miejsce naczelne. Fragment 1-szy (= Stob. Flor. XCVIII 16) daje nam ponury obraz nędz i okropności życia ludzkiego: człowiek, według poety, jest pożałowania godną istotą, słabą i niedługowieczną, obraną z rozumu i jedynie przez nadzieję czczą wiedzioną, jęczącą pod ciężarem nieszczęść, jak choroby, starość, wojna i t. d. i nieraz szukającą ucieczki aż w samobójstwie. Fragment 7-my (= Stob. Flor. LXXIII 61), owo głośne »Weiberspiegel« literatury starożytnej, zawiera pełną żółci i jadu satyrę na grzechy i słabości rodzaju niewieściego: poeta ustala w niej dziesięć typów kobiecych i wiążąc każdy z nich z pewnym żywiołem (ziemia, morze) lub zwierzęciem (świnia, lis, pies, osieł, łasica, koń, małpa), czy też owadem (pszczoła), przez ten rodowód fantastyczny stara się wytłomaczyć dominujące cechy ich charakterów. Każdy z utworów tych uchodzi zwykle za skończoną, zamkniętą w sobie całość, i jeżeli są one zwykle cytowane jako »fragmenty« Symonidesa, to wyłącznie dlatego, że czytamy je obecnie w zbiorach, obejmujących przeważnie urywki liryków greckich. Tak np. »integrum hoc carmen servavit Stobaeus« mówi o pierwszym z nich Th. Bergk (Poëtae lyr. gr.[4] II p. 443); »dochowały się (po Symonidesie)... oprócz fragmentarycznych drobnostek... pesymistyczny wiersz o smutnej doli ludzkiej i długa satyra na kobiety« wyraża się o obu W. Christ (Griech. Litteraturgeschichte[4] str. 141) i t. d.[1]) Co prawda, uważni czytelnicy Symonidesa w zakończeniu fragmentu 7-go wyczuwali pewne niejasności i nierówności, zazwyczaj jednak tłomaczyli je sobie przez połączenie w tym »frag-

[1]) Porówn. także słowa von Sybla o pierwszym fragmencie („Hermes„ VII 358): „Die 24 Iamben scheinen ein vollständiges Gedicht auszumachen: wenigstens ist das Gedicht völlig abgerundet".

mencie« d w ó c h utworów, z których jeden (satyra na kobiety) dochował się w całości, drugi zaś (próbka poezji gnomicznej) w postaci urywka (od w. 96 lub nawet 94 aż do końca). Takim np. jest pogląd Bergka, u którego o »fragmencie« 7 znajdujemy słowa: »integrum hunc jambum una cum alius poematis fragmento, ut videtur, servavit Stobaeus« (l. l. p. 446). Naogół można powiedzieć, że za wyjątkiem L. von Sybla (Zu Simonides von Amorgos, w »Hermes« VII 327), który wystąpił w obronie tradycyjnego tekstu, przez swą jednak powierzchowną, choć dowcipną nieraz argumentację popsuł raczej, niż poprawił sprawę, badacze, którzy bliżej zajmowali się tem pytaniem, oddzielają pierwsze 95 wierszy (czasem nawet 93, jak czynią Bernhardy i Kiessling), pełnych satyrycznej werwy i stanowiących rzekomo zwartą całość, od ostatnich 23 (względnie 25), nacechowanych spokojniejszym, kontemplacyjnym nastrojem i nieco chaotycznych w układzie (Por. O. Ribbeck, Frauenspiegel des Semonides von Amorgos, w »Rhein. Mus.« XX 74; Kiessling, Zu Simonides von Amorgos, tamże XIX 156; Opitz, Ueber den Weiberspiegel des Simonides von Amorgos w »Philologus« L 13), i jeżeli za autora pierwszej części utworu zgodnie z tradycją uważany jest nasz Amorgińczyk, to co do drugiej części zdania uczonych są podzielone: jedni, jak Bernhardy, Kiessling, uważają ją wprost za falsyfikat, za nowotwór, narosły na starym jądrze; inni, jak Ribbeck, widzą w niej bezładną »kupę gruzów« (Trümmerhaufen)[1]), w której zresztą znajduje się coś nie coś i z autentycznych wierszy Symonidesa. W każdym razie wszyscy godzą się na to, że »fragment« 7 zawiera w sobie całkowity utwór Symonidesa, i idzie tylko o to, czy dochodzi on do końca dochowanych wierszy, czy też urywa się wcześniej, — całkowitość zaś fragmentu 1-go długo nie była nawet kwestjonowana, — i dopiero niedawno Wilamowitz von Moellendorff (Sappho u. Simonides, Berlin 1913 str. 273), wpada na myśl, że ostatnie wiersze utworu wymagają uzupełnienia, że wątek myślowy poety musi snuć się dalej: »Das musste natürlich noch weiter ausgeführt werden...«

Ale właśnie ten punkt, co do którego tak mało dotąd było rozbieżności zdań, nie tylko nie jest ustalony i pewny, lecz przeciwnie budzi poważne wątpliwości. Nasuwa je zestawienie fragmentu 7-go z 1-m, który według mnie dla zrozumienia jego ogromne, bodaj decydujące ma znaczenie, którego jednak — rzecz dziwna — pod tym względem nikt dotąd wyzyskać nawet nie probował. Wobec wielkiej wagi fragmentu 1-go przytoczę go tu w całości w jaknajściślejszym przekładzie, o ile takowy w obecnym stanie tekstu jest możliwy. Przedewszystkiem jednak podaję tekst grecki utworu w formie, ustalonej przez Wilamowitza (Sappho u. Simonides 1913, str. 271—2), jako najmniej odbiegającej od brzmienia rękopisów.

[1]) str. 78; por. także str. 78: „die verschiedenartigsten Brocken".

ὦ παῖ, τέλος μὲν Ζεὺς ἔχει βαρύκτυπος
πάντων ὅσ' ἔστι, καὶ τίθησ' ὅπῃ θέλει,
νόος δ' οὐκ ἔπ' ἀνθρώποισιν, ἀλλ' ἐφήμεροι
ἃ δὴ βοτὰ ζώομεν, οὐδὲν εἰδότες,
ὅπως ἕκαστον ἐκτελευτήσει θεός.
ἐλπὶς δὲ πάντας καὶπιπειθὴς τρέφει
ἄπρηκτον ὁρμαίνοντας· οἱ μὲν ἡμέρην
μένουσιν ἐλθεῖν, οἱ δ' ἐτέων παρατροπάς,
νέωτα δ' οὐδεὶς ὅστις οὐ δοκεῖ βροτῶν
πλούτῳ τε καὶ γαθοῖσιν ἐξεσθαιφιλος.
φθάνει δὲ τὸν μὲν χῆρας ἄζηλον λαβόν,
πρὶν τέρμ' ἵκηται, τοὺς δὲ δύστηνοι νόσοι
φθείρουσι θνητῶν, τοὺς δ' Ἄρει δεδμημένους
πέμπει μελαίνης Ἅιδης ὑπὸ χθονός·
οἱ δ' ἐν θαλάσσῃ λαίλαπι κλονεύμενοι
καὶ κύμασιν πολλοῖσι πορφυρῆς ἁλὸς
θνήσκουσιν, εὖτε μηχανήσωνται ζόειν·
οἱ δ' ἀγχόνην ἅψαντο δυστήνῳ μόρῳ
καὐτάγρετοι λείπουσιν ἡλίου φάος·
οὕτω κακῶν ἄπ' οὐδέν, ἀλλὰ μυρίαι
βροτοῖσι κῆρες κἀνεπίφραστοι δύαι
καὶ πήματ' ἐστίν· εἰ δ' ἐμοὶ πιθοίατο,
οὐκ ἂν κακῶν ἐρῷμεν, οὐδ' ἐπ' ἄλγεσιν
κακοῖς ἔχοντες θυμὸν αἰκιζοίμεθα.

Krytyka Wilamowitza oznacza się zwykłą sumiennością i ostrożnością. Dość powiedzieć, że nawet niewątpliwe skażenie tekstu w w. 10 zostawia on w formie niepoprawionej (»ungeheilte Korruptel«), nawet nierozczłonkowanej (patrz wyżej). Przychodzi mu wprawdzie na myśl θίξεσθαι (od θιγγάνω), nie daje on jednak poprawce tej miejsca w tekście ze względu, że niewiadomo, »jak daleko sięga pindaryczna konstrukcja z celownikiem«. Sądzę, że można poprzestać na μίξεσθαι (a więc πλούτῳ τε καὶ γαθοῖσι μίξεσθαι φίλος, »dojść w charakterze przyjaciela do bogactwa i dóbr jego«) — poprawce, opierającej się na licznych analogiach (Pind. Ol. I 22: κράτει δὲ προξένιξε δεσπόταν; Nem. II 22: ὀκτὼ στεφάνοις ἔμιχθεν ἤδη; Isth. III 3: ἄξιος εὐλογίαις ἀστῶν μεμῖχθαι) i ze względów paleograficznych bodaj czy nie prawdopodobniejszej. Odchyleń więc od tradycji rękopiśmiennej widzimy bardzo niewiele. W w. 8 wbrew brzmieniu rękopisów (por. Hensego edycję Stobeusza) czytamy u niego ἐτέων παρατροπὰς zamiast ἐτέων περιτροπὰς, które mojem zdaniem, ze względu na homerowskie περιπλομένων ἐνιαυτῶν (Od. I 16 = Hym. in Cer. w. 265) i zwłaszcza περιτροπέων ἐνιαυτός (Il. II 295) należałoby sta-

nowczo zachować, — w w. 1 / poprawia on za Ahrensem brzmienie rękopisów εὖτ' ἂν μὴ δυνήσωνται na εὖτε μηχανήσωνται, niezawodnie słusznie, bo celem żeglugi morskiej jest przecie zdobywanie środków do życia (por. Ant. Pal. X 1). Bliższego omówienia wymaga koniec urywka (od w. 20), zazwyczaj rozumiany opacznie (Wilamowitz, jak zobaczymy, nie stanowi pod tym względem wyjątku). Οὕτω κακῶν ἄπ' οὐδέν należy, mojem zdaniem, tłomaczyć nie w duchu Buchholza (Anthol. aus d. Lyrik. d. Griech. wyd. 5 str. 138), który uzależnia κακῶν od ἀπό, widząc tu anastrofę (= ἀπὸ κακῶν, a więc: »nic nie jest dalekiem, wolnem od zła«), lecz raczej w myśl Sybla, wiążącego κακῶν z οὐδέν i uważającego ἄπο za równoznaczne z ἄπεστιν (por. w w. 3 ἔπι = ἔπεστι, często spotykane ἔνι = ἔνεστι, πάρα = πάρεστι, μέτα = μέτεστι), a więc: »żadne zło nie jest nieobecnem«, »żadnego nie brak zła«, — interpretacja, którą poprzeć mogę bliskiemi paralelami stylistycznemi: Soph. Oed. R. w. 1284—5: στεναγμός, ἄτη, θάνατος, αἰσχύνη, κακῶν | ὅσ' ἔστι πάντων ὀνόματ', οὐδέν ἐστ' ἀπόν; por. w. 1496: Τί γὰρ κακῶν ἄπεστιν; Solon frg. 38 Bergk: πίνουσι καὶ τρώγουσιν· οἱ μὲν ἴτρια, οἱ δ' ἄρτον αὐτῶν... κεῖθι δ' οὔτε πεμμάτων ἄπεστιν οὐδέν... πάντα δ' ἀφθόνως πάρα. Ustęp οὐδ' ἐπ' ἄλγεσιν | κακοῖς ἔχοντες θυμὸν αἰκιζοίμεθα zrozumiałym się stanie przez zestawienie z parą zwrotów analogicznych (Theognis w. 1149: αἰὲν ἐπ' ἀλλοτρίοις κτεάνοις ἐπέχουσι νόημα; Sappho frg. 25 Diehl = P. Berolin. 9722 p. 4: ἄπυ Σάρδ [ ιων... πόλ ] λακι τυῖδ [ ε ν ] ῶν ἔχοισα[1]), z których widać, że ἐπέχειν albo wprost ἔχειν νόημα, νοῦν (a więc i θυμόν) ἐπί τινι znaczy: animum intendere, kierować na coś swój umysł, myśl, zamiary, pragnienie. Po tych wyjaśnieniach przekład mój przybiera postać następującą:

»Młodzieńcze! Zeus ciężko rażący ma władzę najwyższą nad wszystkiem, cokolwiek istnieje, i rozporządza, jako chce. Rozumu nie mają ludzie, lecz, jak zioła niedługowieczni, żyjemy, nie wiedząc wcale, jaki koniec przeznaczy każdemu Bóg. Nadzieja mimo to i wiara żywią nas snujących nieziszczalne (zamiary), — i jeden czeka nadejścia dnia, inny (dalszego) biegu czasu, takiego zaś wśród śmiertelnych niema, któryby już w najbliższym roku nie myślał zaprzyjaźnić się z bogactwem i jego dobrami. A jednak jednego chwyta starość obmierzła, zanim u celu stanął, drugich trawią straszne choroby, innych—ofiary Aresa — Aides do czarnej wiedzie ziemi, inni znów na morzu, miotani wichrem i niezliczonemi falami mętnej toni, znajdują śmierć, gdy do życia szukali środków, inni wreszcie dla nędznej śmierci związują sznur i dobrowolnie porzucają światłość dnia. W ten sposób żadnego nie braknie zła, lecz niezliczone są (postacie) śmierci i niewypowiedziane nędze i cierpienia ludzi. A jednak

[1]) Por. także Teognis. w. 461: μή ποτ' ἐπ' ἀπράκτοισι νόον ἔχε μηδὲ μενοίνα | χρήμασι...

gdyby mnie usłuchano, nie kochalibyśmy zła i kierując zapał swój na męki złe, nie znosilibyśmy udręczeń«.

Fragment 1-szy, jak już wiemy, uchodzi niemal powszechnie za wystarczającą sobie całość. W istocie pierwsze dwa wiersze robią wrażenie wstępu: znajdujemy tu i zwrócenie się do osoby, którą poeta poucza, i wzmiankę o Zeusie, w myśl zasady: »a Jove principium« Po tym wstępie daje poeta charakterystykę człowieka, jako istoty słabej i kruchej, wyzutej z rozumu i wiedzionej jedynie nadzieją (w. 3 – 10), przytacza wymowne przykłady, ilustrujące jej czczość i zwodniczość (w. 11—9) i dochodzi, rzecz naturalna, do wniosku głęboko pesymistycznego: „Żadnego nie braknie zła, lecz niezliczone są (postacie) śmierci i niewypowiedziane nędze i cierpienia ludzkie«. (w w. 20 — 2). Gdyby na tem kończył się wiersz, wszystko byłoby w porządku, i nie mogłyby nawet powstać żadne wątpliwości co do całkowitości utworu. Trudność jednak polega na tem, że poeta tu nie urywa, lecz ciągnie dalej, że następują niejasne, zagadkowe wprost słowa (w. 22—4): »gdyby jednak mnie usłuchano, nie kochalibyśmy zła, i kierując umysł na męki złe, nie znosilibyśmy udręczeń.« Samo przez się powstaje pytanie, co ma na myśli, przeciw czemu przestrzega Symonides. Złem, o którem mowa, nie może być ani starość, ani choroby, ani bieda, pchająca ludzi do zawodów niebezpiecznych, jak żegluga morska, bo przestrogi poety byłyby tu i niezdolne pomódz sprawie i najzupełniej zbędne: człowiek bowiem nie tylko nie kocha tej formy zła ziemskiego, lecz nienawidzi jej z całej duszy. Niewątpliwie poeta chce tu powiedzieć, że oprócz tego nieuniknionego zła, które tkwi bądźto w naturze człowieka, bądźto w zewnętrznych warunkach egzystencji ludzkiej, istnieje jeszcze inne zło, które ściągamy na siebie z własnej winy i którego zatem moglibyśmy uniknąć, gdybyśmy zastosowali się do udzielanych nam przestróg.[1]) W ten sposób wiersze 22 — 4 prowadzą nas nie

[1]) Takie odróżnianie zła koniecznego (κακὸν ἀναγκαῖον) od zła dobrowolnie ściąganego na się przez człowieka (κακὸν αὑθαίρετον) widzimy np. w jednym ciekawym fragmencie Menandra (frg. 534 Kock = C. A. F. III p. 158). Według poety ludzie są stokroć nieszczęśliwsi i głupsi od zwierząt: te bowiem nie ściągają na siebie żadnych nieszczęść, a znoszą tylko te, któremi obdarza je natura, „my zaś sami przez się oprócz nieuniknionego szukamy jeszcze innego zła“ (ἅπαντα τὰ ζῷ' ἐστι μακαριώτατα | καὶ νῦν ἔχοντα μᾶλλον ἀνθρώπου πολύ· | τὸν ὄνον ὁρᾶν ἔξεστιν πρῶτα τουτονί· | οὗτος κακοδαίμων ἐστὶν ὁμολογουμένως· | τούτῳ κακὸν δι' αὑτὸν οὐδὲν γίγνεται, | ἃ δ' ἡ φύσις δέδωκεν αὐτῷ, ταῦτ' ἔχει· | ἡμεῖς δὲ χωρὶς τῶν ἀναγκαίων κακῶν | αὐτοὶ παρ' αὑτῶν ἕτερα προσπορίζομεν). Interpretacja moja zatem nie imputuje Symonidesowi obcych starożytnym idei, lecz opiera się na poglądach dobrze im znanych, — interpretacja zaś Sybla (art. cyt. str. 361), który pod złem, które kochają ludzie rozumie nadzieję (ἐλπίς), stoi w sprzeczności z tradycją starożytną, upatrującą w nadziei jedno z najwyższych dóbr życia: Teognis, np. idąc za Hezjodem, nazywa ją „jedyną dobrą boginią“, która, została wśród ludzi, gdy inni bogowie opuścili grzeszną ziemię (w. 1135 n. n Ἐλπὶς ἐν' ἀνθρώποισι μούνη θεὸς ἐσθλὴ ἔνεστιν, | ἄλλοι δ' Οὐλύμπονδ' ἐκπρο-

wstecz, lecz naprzód, mają znaczenie ogniwa łącznego pomiędzy poprzedzającą częścią utworu, zakończoną w połowie wiersza 22-go (zwracam uwagę, że zamknięcie myśli przypada na cezurę, przyzwalającą na dłuższą pauzę), a następującą, z której dochował się zaledwie początek. Ponadto przeciw całkowitości utworu mówi jeszcze jedna okoliczność. Zwróciwszy się we wstępie do młodzieńca. Symonides w dalszych wierszach zdaje się o nim zapominać, i nie zdajemy sobie jasno sprawy, dla czego poeta obrał takiego właśnie adresata: stąd wniosek, że w dalszej części utworu myśl poety musiała brać taki kierunek, który usprawiedliwiałby zwrócenie się jego do młodego, wstępującego w życie, pokolenia.

Tak tedy domniemana całkowitość naszego wiersza przy analizie ściślejszej okazuje się iluzją. To samo, jak przekonamy się, wypadnie powiedzieć i o drugim wierszu (frg. 7). Już sama obecność w przedostatnim wierszu (w. 117) słów τοὺς μὲν (»jednych«), które dalej nie znajdują swego zwykłego korelatu τοὺς δὲ (»drugich«) dowodzi utraty końca utworu. Nie lepiej jednak przedstawia się sprawa i jego początku. Poważne wątpliwości nasuwają nam już pierwsze słowa »Od początku bóg różnymi zrobił umysły kobiet: jedną bowiem (zrobił on) ze świni o długiej szczecinie« (w. 1—2: χωρὶς γυναικῶν θεὸς ἐποίησεν νόον | τὰ πρῶτα· τὴν μὲν ἐξ ὑὸς τανύτριχος.). Nie poprzedzone żadnym wstępem przejście poety do bezpośredniego zadania swego, — przeglądu wielorakich typów kobiecych, — nie odpowiada tradycjom literackim Greków, dla których προοίμια stanowiły nieodzowną część znaczniejszych utworów poetyckich. Mamy więc prawo i tu przypuścić lukę, obejmującą cały wstęp do utworu. W dochowanej formie jest więc on bezsprzecznie fragmentem, przedstawia poprostu »torso«, pozbawione głowy i kończyn. O wiele ważniejszem jest jednak to, że mimo swe okaleczenie urywek ten, jak mi się zdaje, przynosi rozwiązanie zagadki, na której, jak widzieliśmy, kończy się fragment 1-szy.

Na szczegółach charakterystyki ujemnych typów kobiecych zatrzymywać się długo nie będę. Zaznaczę tylko, że kobiecie-świni przypisuje poeta najwyższą niechlujność (w. 5—6: ἄλουτος ἀπλύτοις τ' ἐν εἵμασιν | ἐν κοπρίῃσιν ἡμένη πιαίνεται); kobiecie-lisowi — przebiegłość (w. 8: πάντων ἴδριν) i wypływającą stąd przewrotność (w. 11: ...ὀργὴν ἄλλοτ' ἀλλοίην ἔχει); kobiecie-psu— nerwową ruchliwość (w. 14: πάντῃ παπταίνουσα καὶ πλανωμένη) i niepohamowaną kłótliwość (w. 15—6: λέληκεν... παύσειε δ' ἄν μιν οὐδ' ἀπειλήσας ἀνήρ); kobiecie-ziemi — ociężałość (w. 22:

λιπόντες ἔβαν); u Aischylosa Prometeusz, ów dobroczyńca ludzkości, szczyci się z tego, że obdarzył ludzi ślepą nadzieją (Prom. w. 250) i t. d. Należy o tem pamiętać dla właściwej oceny słów Wilamowitza (Sapp. u. Simon. str. 272 przyp. 1), który o nadziei w związku z ustępem naszym mówi: „Die ἐλπὶς den Griechen... sehr viel mehr als ein Uebel erschienen ist, denn als die Trösterin, Treiberin Hoffnung".

ἔδωκαν ἀνδρὶ πηρόν) i obżarstwo (w. 24: ἔργον δὲ μοῦνον ἐσθίειν ἐπίσταται); kobiecie-morzu — zmienność i niestałość (w. 27: δύ' ἐν φρεσὶν νοεῖ); kobiecie-osłu — nienasycone obżarstwo (w. 46—7: ἐσθίει | προνῦξ προῆμαρ) i rozwiązłość obyczajów (w. 48—9: ...πρὸς ἔργον ἀφροδίσιον | ἐλθόντ' ἑταῖρον ὄντινῶν ἐδέξατο); kobiecie-łasicy — tę samą rozwiązłość (w. 53: εὐνῆς ἀληνής ἐστιν ἀφροδισίης) i skłonności złodziejskie (w. 55: κλέπτουσα...); kobiecie-koniowi — nadmierną dbałość o swą powierzchowność (w. 63—4: λοῦται δὲ πάσης ἡμέρας ἄπο ῥύπον | δίς, ἄλλοτε τρίς...), nie zostawiającą czasu dla zajęć domowych (w. 59—60: οὔτ' ἂν μύλης ψαύσειεν οὔτε κόσκινον | ἄρειεν); wreszcie kobiecie-małpie — niekształtność (w. 73: αἴσχιστα μὲν πρόσωπα...), połączoną z wyszukaną złośliwością (w. 80—2: οὐδ' ἂν τιν' εὖ ἔρξειεν, ἀλλὰ τοῦθ' ὁρᾷ... ὅπως τιν' ὡς μέγιστον ἔρξειεν κακόν). Charakterystyka ta, jak widzimy, jest niezmiernie prosta. Podnosi jaki jeden lub najwyżej dwa rysy naczelne i uwydatnia je bynajmniej nie z jednakowym naciskiem. Poszczególne typy nie są dość wyraźnie rozgraniczone, i kobieta-ziemia ma pewne cechy wspólne z kobietą-osłem (obżarstwo), kobieta-morze — z kobietą-lisem (zmienność).

Dokładniej zato rozejrzeć się musimy w dalszej części utworu, poczynając od w. 83-go. Na zakończenie swej galerji typów niewieścich poeta, chcąc niejako złagodzić zbyt jaskrawe barwy swej techniki pisarskiej, kreśli pociągający wizerunek kobiety-pszczoły: »Inną wreszcie bóg zrobił z pszczoły. Szczęśliwy, kto posiędzie taką: jej bowiem jednej nie ima się obmowa. Kwitnie i wzrasta przy niej dostatek i kochana, starzeje się ona z kochającym mężem, zrodziwszy mu piękne i sławą słynące potomstwo. Wyróżnia się wśród wszystkich kobiet, i boski otacza ją wdzięk. Nie lubi też zasiadać wśród kobiet, gdy wiodą one gawędy nieprzystojne. To są najlepsze i najrozumniejsze, kobiety, jakiemi Zeus obdarza mężów, wszystkie zaś inne pokolenia ich z podstępu Zeusa są i nie przestaną być dla mężów nieszczęściem« (w. 92—5: τοίας γυναῖκας ἀνδράσιν χαρίζεται | Ζεὺς τὰς ἀρίστας καὶ πολυφραδεστάτας, | τὰ δ' ἄλλα φῦλα ταῦτα μηχανῇ Διός | ἐστίν τε πῆμα καὶ παρ' ἀνδράσιν μένει).

Ostatnią część utworu, ze względu na wątpliwości przez nią wywołane, przytoczę w całości (w. 96—118):

»Zeus bowiem stworzył to największe zło, — kobiety, i jeżeli nawet się wydaje, że są one w czemkolwiek użyteczne, to dla męża z pewnością jest kobieta największem złem (w. 97—8: ...ἦν τι καὶ δοκῶσιν ὠφελεῖν, | ἔχοντί τοι μάλιστα γίγνεται κακόν). Nigdy bowiem całego dnia nie spędzi spokojnie ten, kto żyje z kobietą, i nie rychło odżenie on od domu głód, ciężkiego współmieszkańca, wrogiego boga (w. 102: ἐχθρὸν συνοικητῆρα, δυσμενέα θεόν). Gdy mąż zamierza jaknajbardziej dogodzić sobie w domu własnym czyto na cześć boga, czyto człowieka gwoli, wtedy właśnie, wyszukawszy zaczepkę, zbroi się do walki. Gdzie bowiem jest

żona, tam niechętnie przyjmują nawet przybyłego w dom gościa«. Pozostałe wiersze o tekście miejscami popsutym podaję przedewszystkiem w brzmieniu greckiem (w. 108—18)

ἥτις δέ τοι μάλιστα σωφρονεῖν δοκεῖ,
αὕτη μέγιστα τυγχάνει λωβωμένη·
κεχηνότος γὰρ ἀνδρὸς... οἱ δὲ γείτονες
χαίρουσ' ὁρῶντες καὶ τὸν, ὡς ἁμαρτάνει·
τὴν ἣν ἕκαστος αἰνέσει μεμνημένος
γυναῖκα, τὴν δὲ τοὐτέρου μωμήσεται,
ἴσην δ' ἔχοντες μοῖραν οὐ γιγνώσκομεν·
Ζεὺς γὰρ μέγιστον τοῦτ' ἐποίησεν κακόν
καὶ δεσμὸν ἀμφέθηκεν ἄρρηκτον πέδης,
ἐξ οὗτε τοὺς μὲν Ἅιδης ἐδέξατο
γυναικὸς εἵνεκ' ἀμφιδηριωμένους.

Zastanawia tu przedewszystkiem środek w. 110, gdzie myśl urywa się tak nagle, że należy myśleć raczej o wypadnięciu jednego lub paru wierszy, niż o figurze przemilczenia (ἀποσιώπησις). Ponadto budzi wątpliwość w w. 112 kłócący się z otoczeniem imięsłów μεμνημένος (»pomny«, »pamiętający«): dziwna to pamięć w człowieku tak łatwo zapominającym o smutnych doświadczeniach innych. Tekst więc prosi niejako o poprawienie, a ponieważ anaklaza rytmu, prowadząca do chorijambu w szeregu jambicznym jest u Symonidesa faktem, stwierdzonym przez Wilamowitza (Herakles II² 375—6, do Eur. Herc. 763; Sapp. u. Simon. 271), który w nielicznych jego fragmentach wykrył aż 3 jej przykłady (frg. 1 w. 4: ζώομεν οὐδέν, frg. 17: ὀργοθύρης; wreszcie ῥεῖα θεοί w wierszu, o którym wypadnie jeszcze mowić), może należałoby i tu czytać μαινομένην (por. frg. 7 w. 33: ...ἀλλὰ μαίνεται, w. 39: ...πολλάκις δὲ μαίνεται, — o kobiecie), a więc »tknięta szałem miłosnym«.

W ten sposób tłomaczenie wypadnie:

»Zaiste, ta, która wydaje się najwstrzemięźliwszą, okazuje się właśnie jaknajbardziej skalaną. Gdy bowiem gapi się mąż... sąsiedzi zaś się cieszą, widząc, w jakim jest on błędzie. Każdy będzie chwalił własną żonę choćby szaloną, cudzej zaś przyganiał, a nie wiemy o tem, że wszyscy mamy jednakowy los.[1])

[1]) Kto wie, czy tu właśnie nie należałoby umieścić wiersza ῥεῖα θεοὶ κλέπτουσιν ἀνθρώπων νόον, zazwyczaj przypisywany Symonidesowi z Ceos (frg. 42 Bergk), przez Wilamowitza jednak rewindykowany dla Amorginczyka (Sapp. u. Simon. 271. — Stobeusz mówi wprost Σιμωνίδου bez bliższych określeń (Ecl. II 1, 10)]: „łatwo bogowie odejmują rozum ludziom". Możliwe, zdaniem mojem, że dalszy ciąg mamy w bezimiennym fragmencie jambicznym, zachowanym u mówcy Likurga (in Leocr. c. 21): ὅταν γὰρ ὀργὴ δαιμόνων βλάπτῃ τινά, | τοῦτ' αὐτὸ πρῶτον, ἐξαφαιρεῖται φρενῶν | τὸν νοῦν τὸν ἐσθλόν, ἐς δὲ τὴν χείρω τρέπει | γνώμην, ἵν' εἰδῇ μηδέν, ὧν ἁμαρτάνει, t. j. „ile

Zeus bowiem stworzył to największe zło, — kobiety, i nałożył (na mężczyzn) nie dające się skruszyć pęta, odkąd Aides pochłonął jednych w zapasach o kobietę...«

Za największą więc plagę życia uważa poeta — kobietę. W swej fatalnej roli odpowiada ona najzupełniej tajemniczemu złu, przed którem przestrzegają ostatnie słowa fragmentu 1-go: od utrapienia tego tak łatwo jest ↛ zdawać by się mogło — trzymać się zdala, a jednak tak skwapliwie rzuca się na nie w ślepej namiętności męzka połowa rodzaju ludzkiego. Stąd wniosek, że w końcu fragmentu 1-go poeta rozwija prawdopodobnie myśl, że choć wielorakie są nędze i niedoskonałości życia, byłoby ono jednak nie tak nieskończenie ciężkiem, gdyby nie wprowadzała w nie nowych bolesnych komplikacji kobieta. Wszak kobieta pszczoła, ów najprzedniejszy dar Zeusa, nie tak często się zdarza: daleko częściej mężczyźnie grozi spotkanie na swej drodze kobiety-zwierza albo kobiety-żywiołu, a wówczas życie jego staje się przewlekłą męczarnią, — αἶκισμός. Obstając przy tem pojmowaniu zagadkowego ustępu, odrzucić wypadnie, jako z gruntu fałszywe, tłomaczenie Wilamowitza (Sapp. u. Simon. str. 273), według którego Symonides ma tu mówić nieomal to samo, co Trimalchio u Petroniusza: »totus homuncio nil est; ergo vivamus, dum licet esse bene«, i jeżeli już szukać łacińskiego ujęcia przewodniej myśli utworu, to znajdziemy je, mojem zdaniem, w słowach Luciliusa (XXVI frg. 70).

Homines ipsi hanc sibi molestiam ultro atque aerumnam [offerunt:
Ducunt uxores, producunt, quibus haec faveant, liberos.

Stwierdziłem tedy, że pierwszy z omawianych utworów pozbawiony jest końca, drugi — i początka i końca; ponadto, że drugi uzupełnia pierwszy, usuwając niejasność ostatnich jego słów. Stąd nieuniknionym staje się wniosek, że 1-szy i 7-my fragmenty Symonidesa nie stanowią odrębnych utworów, jak kazali nam dotąd wierzyć uczeni, lecz urywki tej samej większej całości. Teraz zrozumialszą się dla nas staje i wspomniana apostrofa do młodzieńca, stojąca na czele fragmentu 1-go: ze swem kazaniem poeta powinien był zwrócić się przedewszystkiem do tych, kogo ocalić ono jeszcze mogło, — do młodych ludzi,

---

bowiem razy gniew bogów ma komu szkodzić, to samo (bywa) przedewszystkiem: wyjmuje on mu z piersi rozum zdrowy i kieruje ku sądowi gorszemu, by nie wiedział on o żadnym ze swych błędów." Ponieważ Likurg przypisuje fragment ten, tak blizki co do myśli i formy powyższym wierszom naszego autora, jednemu z wczesnych poetów (καί μοι δοκοῦσι τῶν ἀρχαίων τινες ποιητῶν ὥσπερ χρησμοὺς γράψαντες τοῖς ἐπιγενομένοις τάδε τὰ ἰαμβεῖα καταλιπεῖν), a technika wiersza, ołe pozwala o niej sądzić dochowany czterowiersz, jest zupełnie ta sama (ani tu, ani tam nie widzimy zamiany długiej sylaby przez 2 krótkie), może nie będzie zbyt śmiałem przypuszczenie, że mówca attycki zachował nam urywek Amorgińczyka

nie skutych jeszcze łańcuchem małżeństwa. Utwór ten posiadał niewątpliwie objętość wcale pokaźną, skoro jeden tylko fragment jego liczy aż 118 wierszy, i zapewne należał doń także fragment 6-ty: »żadnego nabytku lepszego od dobrej żony i gorszego od złej nie może zyskać człowiek« (γυναικὸς οὐδὲν χρῆμ' ἀνὴρ λήΐζεται | ἐσθλῆς ἄμεινον οὐδὲ ῥίγιον κακῆς), będący tylko nowem, zwięźlejszem sformułowaniem myśli, zawartej w w. 92—5 fragmentu 7-go. Bardzo również jest prawdopodobnem, że cząstką tej samej większej całości był także fragment 14-ty: »nie tak przeraziłby się mąż w górach lesistych lwa albo pantery, spotkawszy się z nią sam na sam na wązkiej ścieżce« (οὐκ ἂν τις οὕτω δασκίοις ἐν οὔρεσιν | ἀνὴρ λέοντ', ἔδεισεν οὔτε πάρδαλιν, | μοῦνος στεινωγῇ συμπεσὼν ἐν ἀτραπῷ), który tak łatwo da się uzupełnić słowami, »jak boi się złej żony« (bliższe uzasadnienie uzupełnienia tego podane będzie poniżej). Nie jest również wykluczonem, że wiązał się z tą całością i fragment 3-ci: »dużo czasu mamy, by być umarłym; żyjemy zaś i przytem licho — niewiele lat« (πολλὸς γὰρ ἡμῖν ἔστι τεθνάναι χρόνος, | ζῶμεν δ' ἀριθμῷ παῦρα καὶ κακῶς ἔτεα): odnosi go do fragmentu 1-go Wilamowitz (Sapp. u. Simonstr. 273, 2), idąc za Reitzensteinem (Litterarhist. Kleinigkeiten. w »Philologus« LVII 44), który pierwszy spostrzegł zachodzące, między nimi pokrewieństwo treści i nastroju.

Powstaje pytanie, czem był, co przedstawiał ten zachowany tylko w ułomkach utwór poetycki? Odpowiedź, jaką osobiście dać jestem zdolny, nie może brzmieć inaczej, jak tylko, że był to moralizujący epos dydaktyczny, który mimo swej formalnej i nawet wewnętrznej zależności od jambu jońskiego nosi na sobie wyraźne piętno szkoły poetyckiej Hezjoda. Z góry wiem, że ten punkt widzenia, tak daleko odbiegający od utartych poglądów na twórczość Symonidesa, spotka się z ogólnem niedowierzaniem, i dla tego postaram się myśl swą uzasadnić należycie. Uważna analiza naszych fragmentów wykrywa cały szereg stylistycznych i wogóle formalnych właściwości, wielce charakterystycznych dla Hezjoda i jego następców, — wykrywa, co więcej, szereg wyraźnych naśladowań i pożyczek tekstualnych. Przedewszystkiem parę słów o pierwszych.

Poemata Hezjoda cierpią, jak wiadomo, na pewną słabość kompozycji. Chcąc nietyle porywać lub rozrywać swych słuchaczy, ile pouczać ich i budować, śpiewak Askrejski mniej dbał o to, by zebrany materjał spoić w organiczną jedność tworu poetyckiego, niż by wyczerpać takowy przez wyliczenie, suche, co prawda, lecz możliwie zupełne, — wyliczenie, poszczególne człony którego powiązane są ze sobą za pomocą jaknajprostszych, z jednostajnością szablonu powracających przejść: przypomnę choćby formuły: ἣ οἵη[1]) lub ἡ δ' ὑποκυσαμένη[2]) tak znamienne

[1]) Scut. Herc. w. 1; por. u Rzacha frgg. 122, 128, 131, 143.
[2]) Theogon. w. 411, por. u Rzacha frgg. 5, 76, 110.

dla poematów mitologicznych tej szkoły. Ponadto, naczelna myśl utworu, ubrana w formę krótkiej i zwięzłej sentencji, powtarza się wielokrotnie na kształt wracającego refrenu: takim jest w »Pracach i Dniach« wezwanie do pracy: ἐργάζευ, Πέρση.[1]) — Wreszcie, całość przybiera niekiedy formę nauki, wystosowanej do określonej osoby: tak się dzieje w »Pracach i Dniach«, gdzie poeta poucza brata swego, Persesa.

Wszystkie te cechy widzimy i w zajmujących nas tutaj urywkach Symonidesa. We fragmencie 7-m, który jeden tylko dzięki swym rozmiarom daje pojęcie o kompozycji, widzimy ten sam suchy schematyzm budowy, znajdujący swój wyraz w nużących swą jednostajnością przejściach[2]); widzimy tam również trzykrotne powtórzenie myśli, stanowiącej niejako »Leitmotiv« utworu, w niemal identycznych słowach[3]); z fragmentu 1-go wiemy, wreszcie, że całość miała charakter indywidualnej parenezy, zwracała się do jakiegoś młodzieńca (w. 1: ὦ παῖ...). Jeżeli wszystkie te cechy stylistyczne były niewątpliwie właściwe całej poezji dydaktycznej Greków, w Hezjodzie mającej tylko swego archegetę, to pożyczki tekstualne prowadzą nas już wprost do Askrejczyka.

Niektóre z tych pożyczek dawno już zwróciły na siebie uwagę uczonych. Że np. wyżej przytoczony fragment 6-ty podpowiedziany jest przez jeden dwuwiersz Hezjoda (Oper. w. 702—3: οὔ μὲν γάρ τι γυναικὸς ἀνὴρ λῆΐζετ' ἄμεινον | τῆς ἀγαθῆς, τῆς δ' αὖτε κακῆς οὔ ῥίγιον ἄλλο), zauważył jeszcze Klemens Aleksandryjski[4]), z którym nie mogli się nie zgodzić uczeni spółcześni[5]): ta sama myśl ubrana jest w obu wypadkach w te same słowa (ῥίγιον, λῆΐζεται). Dalej, na zależność w. 94—5 fragmentu 7-go (τὰ δ' ἄλλα φῦλα ταῦτα μηχανῇ Διός | ἐστίν τε πάντα καὶ παρ' ἀνδράσιν μένει) od ustępu »Teogonji« (w. 591 n. n.: ἐκ τῆς, t. j. Πανδώρας, γὰρ γένος ἐστί γυναικῶν θηλυτεράων, | τῆς γὰρ ὀλώιόν ἐστι γένος καὶ φῦλα γυναικῶν, | πῆμα μέγα θνητοῖσι μετ' ἀνδράσι ναιετάουσαι) wskazał jeszcze O. Ribbeck i skorzystał z tak blizkiego pokre-

[1]) Oper. w. 299, por. w. 397: ἐργάζεο, νήπιε Πέρση; w. 382: ὧδ' ἔρδειν καὶ ἔργον ἐπ' ἔργῳ ἐργάζεσθαι.

[2]) Zestawiam tu dla wygody czytelnika te szablony: w. 2: τὴν μὲν ἐξ ὑὸς ταυτρίχος...; w. 7: τὴν δ' ἐκ ἀλιτρῆς θεὸς ἔθηκ' ἀλώπηκος...; w. 12: τὴν δ' ἐκ κυνός...; w. 27: τὴν δ' ἐκ θαλάσσης...; w. 43: τὴν δ' ἐκ πελιδνῆς καὶ παλιντριβοῦς ὄνου...; w. 50: τὴν δ' ἐκ γαλῆς...; w. 71: τὴν δ' ἐκ πιθήκου...; w. 83: τὴν δ' ἐκ μελίσσης. — Cokolwiek oddalają się od schematu tego dwa tylko przejścia: w. 21: τὴν δὲ πλάσαντες γῆϊνην Ὀλύμπιοι...; w. 57: τὴν δ' ἵππος ἀβρὴ χαιτήεσσ' ἐγείνατο.

[3]) w. 71—2: τοῦτο δὲ διακριδὸν | Ζεὺς ἀνδράσιν μέγιστον ὤπασεν κακόν; w. 96—7: Ζεὺς γὰρ μέγιστον τοῦτ' ἐποίησεν κακόν | γυναῖκας; w. 115: Ζεὺς γὰρ μέγιστον τοῦτ' ἐποίησεν κακόν.

[4]) Strom. VI p. 738 Pott.: Ἡσιόδου εἰπόντος... (Oper. w. 702 n. n.) Σιμωνίδης εἶπεν... (frg. 6). Klemens prawdopodobnie korzystał tu z pracy któregoś z wcześniejszych gramatyków, być może z traktatu Arystobulosa περὶ κλοπῶν, t. j. „O plagiatach".

[5]) Np. W. Christ, Griech. Litteraturgesch.[4] str. 141.

wieństwa obu ustępów dla poprawienia niewątpliwie zepsutego słowa w w. 95, zamieniając bezsensowne πάντα rękopisów Hezjodowem πῆμα, dającem pożądany kontrast do χαρίζεται. — Tenże uczony (art. cytow. str. 78) spostrzegł także, że w. 96—7 tegoż fragmentu 7-go: Ζεὺς γὰρ μέγιστον τοῦτ' ἐποίησεν κακὸν | γυναῖκας sa poprostu parafrazą innego ustępu »Teogonji« (w. 600—1): ὣς δ' αὖτος ἀνδρεσσι κακὸν θνητοῖσιν γυναῖκας | Ζεὺς ὑψιβρεμέτης ὤπασεν, — spostrzeżenie niezmiernie ważne, bo wykazujące niezbicie, że sama przewodnia myśl utworu Symonidesa z Hezjoda zaczerpniętą została. Ponadto Peppmüller w swem opracowaniu »Anthologie aus d. Lyrikern d. Griechen« (5 wyd. 1900 t. I str. 144) w końcowych słowach fragmentu 7-go (w. 117—8: ἐξ οὗτε τοὺς μὲν Ἀΐδης ἐδέξατο | γυναικὸς εἵνεκ' ἀμφιδηριωμένους) upatruje reminiscencję tego ustępu »Prac i Dni« gdzie poeta mówi o końcu pokolenia herosów, czyli półbogów, wytępionych przez krwawe boje jużto pod Tebami siedmiobramnymi, jużto pod murami Troi w czasie walk o Helenę (w. 161 n. n.: ...πόλεμός τε κακὸς καὶ φύλοπις αἰνή | τοὺς μὲν ὑφ' ἑπταπύλῳ Θήβῃ... | ὤλεσε μαρναμένους... | τοὺς δὲ καὶ ἐν νήεσσι ὑπὲρ μέγα λαῖτμα θαλάσσης, | ἐς Τροίην ἀγαγὼν Ἑλένης ἕνεκ' ἠυκόμοιο). Co prawda, O. Laeger, w pracy, o której wypadnie mi jeszcze mówić poniżej, wypowiada przypuszczenie, że ten ustęp Symonidesa powstał pod wpływem Homera, który dwukrotnie mówi o śmierci wielu bohaterów z powodu Heleny.

Il. II 162 n. n.: Ἀργείην Ἑλένην, ἧς εἵνεκα πολλοὶ Ἀχαιῶν |
[ἐν Τροίῃ ἀπόλοντο

Od. XII 438 n. n.: ...Ἑλένης μὲν ἀπώλομεθ' εἵνεκα πολλοί.

Nie trudno jest jednak przekonać się, że ogniwem pośredniem między Homerem i Symonidesem był właśnie Hezjod: u niego bowiem widzimy podział bohaterów przeszłości na 2 grupy, — ofiary Tebańskiego i Trojańskiego pochodów, (τοὺς μὲν ὑφ' ἑπταπύλῳ Θήβῃ... τοὺς δὲ καὶ ἐν νήεσσιν...), który to podział był niewątpliwie powtórzony przez Symonidesa: przynajmniej w dochowanych wierszach znajdujemy wzmiankę o ofiarach wojny Trojańskiej (w. 117—8: ...τοὺς μὲν Ἀΐδης ἐδέξατο | γυναικὸς εἵνεκ' ἀμφιδηριωμένους, i charakterystyczne τοὺς μὲν pozwala mniemać, że w dalszych, dziś utraconych, niestety, wierszach znajdowała się wzmianka o ofiarach wojny Tebańskiej, poprzedzona odpowiednim zaimkiem τοὺς δὲ.

Nad problematem zależności Symonidesa od Hezjoda zastanawiał się także uważnie wspomniany powyżej O. Laeger w rozprawie: »De veterum epicorum studio, in Archilochi Simonidis Solonis Hipponactis reliquiis conspicuo« (Halis Saxonum 1885, p. 15—9). Wstępując w ślady uczonych, którzy mieli poczucie pokrewieństwa, zachodzącego między fragmentem 7-m. Symonidesa a Hezjodową opowieścią o pierwszej kobiecie, Pandorze (Jacobs, Welcker, Sybel), Laeger uzasadnia i precyzuje

tę myśl za pomocą obserwacji nad tekstem obu poetów, do spostrzeżeń poprzedników dorzucając garść swoich własnych. Ponieważ pierwsze omówiłem już wyżej, dotknę tu tylko ostatnich. — Według Laegera, opowieść Hezjoda, jako Hefajstos z polecenia Zeusa ulepił z ziemi ciało Pandory (Theogon. w. 571: γαίης γὰρ σύμπλασσε περικλυτὸς Ἀμφιγυήεις...; Oper. w. 70: αὐτίκα δ' ἐκ γαίης πλάσσε κλυτὸς Ἀμφιγυήεις), nasunęła Symonidesowi myśl wyprowadzenia kobiet leniwych i ociężałych z ziemi (frg. 7. v. 21: τὴν δὲ πλάσαντες γηΐνην Ὀλύμπιοι...), pod wpływem zaś innego ustępu, malującego, jak Hermes obdarza Pandorę »psią duszą i złodziejskim charakterem« (Oper. w. 67: ...κύνεόν τε νόον καὶ ἐπίκλοπον ἦθος) miał zrodzić się u poety naszego pomysł wywiedzenia innego typu kobiet—wyszczekanych kłótnic—z psa. Tych zbliżeń zresztą nie uważa sam Laeger za decydujące i kładzie większy nacisk na dalsze. Według jego zdania, z Hezjodowej pochodzi inspiracji typ kobiety-pszczoły, — jedynej, którą Symonides obdarza swą sympatją. Mamy tu jednak nie mechaniczną pożyczkę, nie przeniesienie żywcem obrazu z jednego utworu do drugiego, lecz swobodne opracowanie i przystosowanie obcego motywu do własnych zadań artystycznych. W tej samej części »Teogonji«, z której zaczerpnięte zostały niektóre z omówionych wyżej koincydencji, spotykamy obszerne, po epicku rozsnute porównanie społeczeństwa ludzkiego z pszczelim rojem, przyczem mężczyznom dostaje się rola pszczół-pracownic, kobietom zaś—leniwych trutni (Theog. w. 594: ὡς ὁπότ' ἐν σμήνεσσι κατηρεφέεσσι μέλισσαι | κηφῆνας βόσκωσι...). Ten ustęp — dodaję od siebie — nie mógł być nieznany Symonidesowi, ponieważ bezpośrednio poprzedzające go wiersze parafrazuje on w w. 94—5 naszego fragmentu, a bezpośrednio następujące po nim (Theog. w. 600—1: ὣς δ' αὔτως ἀνδρεσσι κακὸν θνητοῖσι γυναῖκας | Ζεὺς ὑψιβρεμέτης θῆκεν) są źródłem wspomnianej już sentencji Symonidesa (w. 96—7: Ζεὺς γὰρ μέγιστον τοῦτ' ἐποίησεν κακόν | γυναῖκας...). Poeta nasz zatem zachował tylko ogólne kontury myśli poety Beockiego, — owo zestawienie człowieka pracowitego z pszczołą, w szczegółach jednak rozwija ją inaczej, i pszczołą staje się u niego nie mężczyzna, lecz kobieta, rodzinie i domowi oddana. Stwierdzonem więc zostało, że pierwsze wiersze tej części fragmentu 7-go, która w oczach niektórych krytyków uchodziła za dodatek p ó ź n i e j s z y mają swe źródło w tym samym ustępie »Teogonji« Hezjoda, co i ostatnie wiersze autentycznego w ogólnej opinji utworu Symonidesa. Nie mówi to oczywiście na korzyść powyższej krytyki, lecz przeciwnie na korzyść pierwotnej jednolitości całego tego urywka.

Mimo całej staranności, jaką nacechowana jest praca Laegera, jeden, według mnie, bardzo ważny punkt styczny między porównywanymi utworami uszedł jego uwagi. W tym samym ustępie »Teogonji«, skąd pochodzi większość powracających u Symonidesa obrazów i myśli, Hezjod nazywa Pandorę »pięk-

nem złem« (Theog. w. 585: αὐτὰρ ἐπεὶ δὴ τεῦξεν καλὸν κακὸν ἀντ' ἀγαθοῖο, t. j. 'Αμφιγυήεις), — i oto ten sam epitet spotykamy u Symonidesa w odniesieniu do kobiety-strojnisi, myślącej tylko o strojach i własnej powierzchowności, którą, jak wiemy, wiedzie on od konia (frg. 7 w. 67—8: καλὸν μὲν οὖν θέημα τοιαύτη γυνή | ἄλλοισι, τῷ δ' ἔχοντι γίγνεται κακόν). Mamy tu zgrabne ὀξύμωρον (καλὸν κακόν), a podobna gra dowcipu w dwu głowaach niezależnie od siebie chyba się nie zdarza.

Wszystko to nie wyczerpuje jednak bynajmniej olbrzymiego długu Symonidesa wobec swego mistrza. Nie mało pożyczek z Hezjoda widzimy i we fragmencie 1-m, którego ani Laeger, ani jego poprzednicy nie uwzględnili wcale. Cały ten urywek treścią swą wiąże się jaknajściślej z tą grupą wierszy Hezjodowych »Prac i Dni« (w. 90—105), która poświęcona jest także mitowi o Pandorze, — okoliczność, w której nie można nie widzieć potwierdzenia hypotezy mojej co do pierwotnej łączności organicznej między obu większymi fragmentami Symonidesa. Ustęp ten uważam także za niezbędne przytoczyć tu w całości.

»Dawniej pokolenia ludzkie żyły na ziemi — bez nieszczęść i trudów mozolnych — i chorób ciężkich, które śmierć przynoszą mężom. — Kobieta jednak, zdjąwszy ręką przykrywę wielką z beczki, — rozsiała je i ludziom smutne wynalazła troski. — Jedna tylko Nadzieja tam, w nieskruszonych ścianach — beczki, na ich skraju pozostała i precz — nie uleciała, wcześniej bowiem (kobieta) przyłożyła przykrywę do beczki, — zgodnie z wolą Zeusa Ajgiocha, chmur zbieracza, — biedy zaś nieprzeliczone[1]) błąkają się wśród ludzi. — Pełną jest ich ziemia, pełnem morze. — Choroby w dzień i w nocy ludzi — nawiedzają, zło przynosząc śmiertelnym, — w milczeniu, mowę bowiem odjął (im) Zeus przemyślny«.

---

[1]) Przekład ostatniego zdania oparty jest na zmianie tekstu, wymagającej uzasadnienia. Przytoczę przeto w. w. 96—100 w oryginale greckim: μούνη δ' αὐτόθι 'Ελπὶς ἐν ἀρρήκτοισι δόμοισιν | ἔνδον ἔμιμνε πίθου ὑπὸ χείλεσιν οὐδὲ θύραζε | ἐξέπτη· πρόσθεν γὰρ ἐπέμβαλε πῶμα πίθοιο | αἰγιόχου βουλῇσι Διὸς νεφεληγερετάο· | ἄλλα δὲ μυρία λυγρὰ κατ' ἀνθρώπους ἀλάληται. W takiej formie podają ostatni wiersz wszyscy wydawcy aż do ostatniego, Rzachа, idąc zresztą za świadectwem rękopisów. Tymczasem zarówno tok myśli w podanym okresie, gdzie μούνη 'Ελπὶς kontrastuje z μυρία λυγρὰ, zaś ἔμιμνε ...οὐδὲ ...ἐξέπτη z ἀλάληται, jak jego budowa, gdzie ἄλλα δὲ λυγρὰ wiążą się syntaktycznie ze zdaniem przeczącem οὐδὲ ...ἐξέπτη, a πρόσθεν γὰρ κτέ· ma znaczenie wtrętu ubocznego, parentezy, czynią w w. 100 niezbędną partykułę przeciwstawności, a więc ἀλλὰ (nie ἄλλα), — i kładą kres wszelkim wątpliwościom oparte na niniejszym ustępie słowa Amorgińczyka (frg. 1 w. 21—2: οὕτω κακῶν ἄπ' οὐδέν, ἀλλὰ μυρίαι | βροτοῖσι κῆρες... καὶ πήματ' ἐστίν. Ponieważ jednak ἀλλὰ δὲ jest mi nieznane, sądzę, że należy czytać ἀλλά τε = „at certe, at ut fere assolet, at natura fert, ut" (Eberling, Lex Hom. s. v.) — forma spójnika, dla języka epickiego doskonale zaświadczona: np. Od. XII 44: οὐδὲ γυνὴ... παρίσταται... ἀλλά τε Σειρῆνες... θέλγουσιν; Il XVII 676—8). Daje to wyraźną różnicę myśli, którą starałem się wycieniować w przekładzie.

Podstawowa myśl fragmentu 1-go o niezliczoności nieszczęść i nędz ludzkich (w. 20—2: ἀλλὰ μυρίαι | βροτοῖσι κῆρες... καὶ πήματ' ἔστίν) znajduje blizką analogję lub, właściwie mówiąc, swój prototyp w słowach Hezjoda (Oper. w. 100): ἀλλά τε μυρία λυγρὰ κατ' ἀνθρώπους ἀλάληται. U obu poetów, dalej, nieszczęścia te czyhają na człowieka na lądzie i na morzu (Oper. w. 101: πλείη μὲν γὰρ γαῖα κακῶν, πλείη δὲ θάλασσα, por. Simon. frg. 1, 12—16); obaj zgodnie podnoszą fatalną rolę chorób (Oper. w. 102—3: νοῦσοι δ' ἀνθρώποισιν ἐφ' ἡμέρῃ, αἳ δ' ἐπὶ νυκτί | αὐτόματοι φοιτῶσιν, κακὰ θνητοῖσι φέρουσαι, por. Simon. w. 12—3: τοὺς δὲ δύστηνοι νόσοι | φθείρουσι...); u obu ponadto nadzieja jedna pomaga ludziom dźwigać straszny ciężar żywota (Oper. w. 96—8: μούνη δ' αὐτόθι Ἐλπὶς ἐν ἀρρήκτοισι δόμοισιν | ἔνδον ἔμιμνε πίθου ὑπὸ χείλεσιν οὐδὲ θύραζε | ἐξέπτη..., por. Simon. w. 6—7: ἐλπὶς δὲ πάντας καπιπειθείη τρέφει). Co jednak najważniejszem jest, w tychże »Pracach i Dniach« znajdujemy cokolwiek wyżej zewnętrzne potwierdzenie tej interpretacji zagadkowych słów końca fragmentu, którą staraiem się wysunąć. Mówiłem, że pod *tem wielkiem, lecz nie nieuniknionem złem, które zamiast nienawidzieć kochają ludzie*, należy rozumieć — kobietę, i oto w w. 57—8 »Prac i Dni« Hezjod także opowiada nam o złem, które na własną szkodę ukochali ludzie, i jest to nic innego, jak Pandora, ów mityczny prototyp kobiety. »Zamiast ognia« woła tam Zeus: »ja dam im (t. j. *ludziom*) zło, którem wszyscy rozkoszować się będą w duszy swojej, własną kochając biedę« (τοῖς δ' ἐγὼ ἀντὶ πυρὸς δώσω κακόν, ᾧ κεν ἅπαντες | τέρπωνται κατὰ θυμὸν ἑὸν κακὸν ἀμφαγαπῶντες). — Na podstawie zestawień powyższych mam chyba prawo twierdzić, że fragment 1-y Symonidesa jest poprostu rozszerzoną przeróbką ustępu »Prac i Dni«: poeta tylko starannie usuwa mitologiczne zabarwienie pierwowzoru, zupełnie opuszczając postać Pandory, i zgodnie z rzeczywistością uważa kobietę za sprawczynią nie wszystkich udręczeń egzystencji naszej, lecz tych tylko, które wynikają z niedobranych małżeństw, — temat, rozwijany szczegółowo we fragmencie 7-m.

Przekonaliśmy się zatem, jak potężny był wpływ Hezjoda na fragment 1-y Symonidesa i pierwszą, bezsprzecznie autentyczną część fragmentu 7-go. Ten sam wpływ jednak daje się wyraźnie uczuwać i w drugiej części tego fragmentu, przez wielu uważanej za nieudany dodatek późniejszy. Wypływa to w pewnej mierze już z tego, co mówiłem wyżej: końcowe wiersze tej wątpliwej części oparte są, jak widzieliśmy, na Oper. w. 161 n. n., — początkowe zaś — na Theog. w. 600—1. Ponadto zasługuje na podniesienie jeszcze jeden szczegół. Autor owej części, mówiąc o niewiernej żonie, która cichaczem okrywa męża sromotą, wyraża się tak: »sąsiedzi zaś się cieszą, widząc, jak myli się on« (w. 110—1: ...οἱ δὲ γείτονες | χαίρουσ' ὁρῶντες καὶ τόν, ὡς ἁμαρτάνει) Brzmi to, jak reminiscencja tego ustępu z »Prac i Dni«, gdzie

poeta radzi wybierać żonę z całą ostrożnością, »aby nie ożenić się ku uciesze sąsiadów« (Oper. w. 701: πολλὰ μάλ' ἀμφῳδών, μὴ γείτοσι χάρματα γήμῃς) Ostatni ustęp nie mógł być nieznany naszemu poecie, ponieważ następujące wiersze (Oper. w. 702—3), jak już zaznaczyłem, dał on w parafrazie jambicznej we fragmencie 6-m. A zatem autor drugiej części fragmentu 7-go korzysta z tych samych źródeł, co i autor pierwszej. Że obaj oni stanowią jedną osobę lub, innymi słowy, że obie części fragmentu stanowią jedną nierozerwalną całość, dowodzi porównanie kopji jońskiej z oryginałem beockim: ostatnie słowa pierwszej części fragmentu mają swój prototyp w tym samym dziesięciowierszu Hezjoda (Oper. w. 591—601), co i początkowe wiersze drugiej.

Skonstatowałem dotychczas, że utwór Symonidesa nie tylko spokrewniony jest z całą poezją hezjodyczną przez swój dydaktyzm i tendencyjność, lecz czerpie wprost z Hezjoda obrazy i wątki, stanowiące treść, — pomysły i idee, stanowiące duszę żywiącą całości. Czyż niedostateczny to powód do twierdzenia, że utwór ten to poprostu epos dydaktyczny, na poematach Hezjoda wzorowany i różniący się odeń tylko formą metryczną i werwą satyryczną, wziętymi w spadku po jambach jończyków? Mamy więc przed sobą twór o naturze dwoistej, dziwacznego mieszańca literackiego, stanowiącego anomalję tem większą, że grecy w dobie klasycznej czystości rodzajów literackich strzegli zazwyczaj gorliwie i zacierania granic między nimi unikać się starali. Stajemy wobec naturalnie wyłaniającego się zapytania, w jaki sposób anomalja ta stała się wogóle możliwą,—innemi słowy, co mogło naprowadzić poetę na barbarzyńską z punktu widzenia Greków myśl skojarzenia w jednym utworze pierwiastków tak dalece różnych? Chyba nie omylę się, twierdząc, że nienaturalną te syntezę umożliwiła jedynie parodystyczna tendencja utworu, — powodujący poetę zamiar wydrwienia i wyszydzenia pewnej formy epopei geneologicznej, — mam na myśli przypisywany Hezjodowi Κατάλογος γυναικῶν, inaczej Ἠοῖαι, wynoszący, jak wiemy, bohaterki przeszłości mitycznej, które uczucia miłosne w sercu bogów wznieciły i przez to dały początek rodom arystokratycznym, usprawiedliwiającym przez swe rzekomo boskie pochodzenie pretensje do władzy i przodownictwa: hezjodycznemu katalogowi niewiast, otoczonych czcią powszechną, Symonides przeciwstawia swój katalog takowych, za jedynym wyjątkiem na bezwzględne zasługujących potępienie. W takiem pojmowaniu postać i dzieło poety naszego dałyby się doskonale powiązać z całokształtem wiadomości naszych o ówczesnej literaturze greckiej. Symonides stanąłby przed nami, jako nieodrodne dziecię swego czasu, spłacające należną daninę demokratycznym jego dążnościom, — ponadto, zdradzające pewne pokrewieństwo duchowe z bezimiennym autorem »Margitesa«, — owej parodji epopei rycerskiej w manjerze homerowskiej, — i innowacja jego

co do formy polegałaby na tem, że trymetr jambiczny, będący narzędziem szyderstwa już w starej poezji sakralnej, a w »Margitesie« występujący tylko sporadycznie, obok heksametru, wyparł już zupełnie ten ostatni i stał się wyłączną formą metryczną. Pod tym wreszcie punktem widzenie zrozumiećby się dało i istnienie — obok zasadniczo odmiennego tonu — podniesionych już wielu rysów wspólnych z dydaktyką hezjodyczną: we wszelkiej karykaturze nieodzownym warunkiem powodzenia jest przecież podobieństwo. — Dzieło tak niezwykłej oryginalności i większych zapewne rozmiarów nie mogło oczywiście przeminąć bez wrażenia, — i oto wpływ, jaki wywarło ono na późniejszą literaturę grecką, ślady, jakie zostawiło ono u następnych pisarzy, słowem dalsze jego koleje i losy złożą się na treść drugiego rozdziału, do którego przystępuję.

## II.

Przygotowane przez poprzedzający rozwój literatury greckiej dzieło Symonidesa zaciążyło bardzo i na jej rozwoju późniejszym. Oparte na dydaktyce hezjodycznej w stopniu może większym nawet, niż na jambach jońskich, samo ono zkolei stało się źródłem dla wielu wybitnych przedstawicieli greckiej poezji lirycznej i dramatycznej. Z liryków korzysta z Symonidesa Focylides; z tragików Aischylos, Sofokles i Euripides — a więc cała trójca naczelnych mistrzów teatru Aten—znają Symonidesa, powtarzają jego myśli, posługują się jego zwrotami i obrazami; z komików znajomość Amorgińczyka mogłem stwierdzić u Aristofanesa i Menandra.

Focylides, jako naśladowca Symonidesa, zbyt dobrze jest znany, bym potrzebował rozwodzić się nad tem szeroko. Gnoma, sprowadzająca rozmaitość charakterów kobietych do 4 typów, pochodzących jakoby od psa, świni, konia, pszczoły (frg. 3 Bergk), jest niewątpliwie prostą redukcją frg. 7 Symonidesa: widocznem jest to nie tylko z tego, że Focylides mówi wyłącznie o tych zwierzętach i owadach, które znajdują się już w katalogu Symonidesa, lecz i z tego także, że obaj używają częstokroć tych samych wyrażeń (np. χαιτήεσσα o klaczy; φῦλα γυναικῶν Simon., φῦλα γυναικείων Phocyl. o rodzajach kobiet) i zupełnie zgodnie rysują poszczególne typy kobiety-konia, — psa, — pszczoły. Uderzająca na pierwszy rzut oka sprzeczność w przedstawieniu kobiety-świni, która u Symonidesa (frg. 7, 2—6) jest uosobieniem niechlujstwa i lenistwa, u Focylidesa zaś występuje jako »ani zła ani dobra« (οὔτ' ἂν κακὴ οὔτε μὲν ἐσθλή), jest tylko pozorną, bo ostatni rys pochodzi również z Symonidesa, tylko wzięty jest z charakterystyki nie kobiety-świni, lecz kobiety-osła, o której jambograf mówi (w. 22—3): ...οὔτε γὰρ κακόν | οὔτ' ἐσθλὸν οὐδὲν οἶδε τοιαύτη γυνή.

Od śladów poematu Symonidesa w dziedzinie liryki greckiej przechodzę do śladów takowego w dziedzinie dramatu. Oto co udało mi się, jak dotąd, wykryć.

Słowa, w których Eteokles u Aischylosa w »Siedmiu przeciw Tebom« karci głośny lament kobiet tebańskich (w. 256): ὦ Ζεῦ, γυναικῶν οἷον ὤπασας γένος, wraz z początkiem repliki tych ostatnich (w. 257): μοχθηρὸν... są niewątpliwie refleksem sentencji, streszczającej przewodnią myśl poematu Symonidesa: zwłaszcza wiążą się one ściśle z tą redakcją sentencji, którą czytamy w w. 71—2: τοῦτο, t. j. γυναῖκας, δὲ διακριδὸν | Ζεὺς ἀνδράσιν μέγιστον ὤπασεν κακόν Jeszcze ciekawszy ustęp znajdujemy w »Prometeuszu«. — Z licznych dobrodziejstw, zlanych na ludzkość przez Prometeusza, za szczególne sam tytan uważa to, że 1-o ukrył on przed ludźmi godzinę śmierci (w. 248: θνητοὺς ἔπαυσα μὴ προοξέρκεσθαι μόρον), natchnąwszy ich ślepą nadzieją (w. 250: τυφλὰς ἐν αὐτοῖς ἐλπίδας κατῴκισα); 2-o dał im płonący ogień (w. 252—3: πρὸς τοῖσδε μέντοι πῦρ ἐγώ σφιν ὤπασα, | καὶ νῦν φλογωπὸν πῦρ ἔχουσ' ἐφήμεροι). To wynoszenie ślepej nadziei zastanawia nas nieco. Przecież Prometeusz występuje u Aischylosa nie tylko jako dobroczyńca ludzkości, lecz nadewszystko jako wódz jej duchowy i oświeciciel, otwierający dla niej nową erę świadomego, naprawdę ludzkiego życia: mówiąc o politowania godnym stanie, w jakim znalazł on ludzkość, — τἀν βροτοῖς δὲ πήματα[1]) — tytan zaznacza, że przed nim ludzie we »wszystkiem postępowali nieświadomie (w. 246—7: ἄτερ γνώμης τὸ πᾶν ἔπρασσον[2]), że »patrzyli oni, nie widząc, — słuchali, nie słysząc, i podobni do widzeń sennych, jak się zdarzy, całe swe długie spędzali życie« (w. 447—50: οἳ πρῶτα μὲν βλέποντες ἔβλεπον μάτην, | κλύοντες οὐκ ἤκουον, ἀλλ' ὀνειράτων | ἀλίγκιοι μορφαῖσι τὸν μακρὸν βίον | ἔφυρον εἰκῇ πάντα). Mamy tu niewątpliwą sprzeczność, która nie dałaby się wytłomaczyć, gdyby poeta tworzył tu zupełnie swobodnie, lecz staje się zrozumiałą, jeżeli przypuścimy, że był on pod wpływem potężnej tradycji literackiej, upatrującej w nadziei jedno z największych dóbr życia. Tradycja ta, jak wiemy, bierze początek u Hezjoda, — a powyższe zestawienia czynią dla mnie dość prawdopodobnem przypuszczenie, że w danym wypadku pośrednikiem między poetą beockim a ateńskim był właśnie nasz Jończyk.

Jeżeli dotychczasowe zbliżenia nie wydają się czytelnikowi dostatecznie przekonywującemi, to, być może, wątpliwości jego rozwieją się przed następującem. W tymże »Prometeuszu« Hefaistos z rozkazu Zeusa przykuwa krnąbrnego tytana do wysokiej skały za pomocą mocnego łańcucha stalowego. Poeta

[1]) Tu przypominamy sobie Symonidesowe „μυρίαι βροτοῖσι κῆρες... καὶ πήματ' ἐστίν (frg. 1, 20.)

[2]) Tu również przypominamy sobie słowa Symonidesa (frg. 7, 3 n. n.): νόος δ' οὐκ ἔπ' ἀνθρώποισιν, ἀλλ' ἐφήμεροι... ἀεὶ ζώομεν, οὐδὲν εἰδότες. Tę samą nazwę ἐφήμεροι nadaje ludziom i Aischylos w cytowanym już wierszu 253.

mówi o tem w słowach (w. 3—6): Ἥφαιστε, σοὶ δὲ χρὴ μέλειν ἐπιστολάς, | ἃς σοι πατὴρ ἐφεῖτο, τόνδε πρὸς πέτραις | ὑψηλοκρήμνοις τὸν λεωργὸν ὀχμάσαι | ἀδαμαντίνων δεσμῶν ἐν ἀρρήκτοις πέδαις. Z wierszami tymi warto zestawić ostatnie wiersze fragmentu 7-go Symonidesa, gdzie mowa, jak wiemy, o nałożeniu przez Zeusa nierozerwalnych pęt w postaci kobiety na człowieka (w. 115—6): Ζεὺς γὰρ μέγιστον τοῦτ' ἐποίησεν κακόν | καὶ δεσμὸν ἀμφέθηκεν ἄρρηκτον πέδης... Prawie literalna zgodność ostatnich wierszy w obu zestawianych ustępach odrazu rzuca się w oczy i nie jest bynajmniej przypadkową: Aischylos tu niewątpliwie naśladuje Symonidesa. Znaczenie tej koincydencji polega na tem, że rzuca ono niespodziewane światło na pochodzenie zwrotu »nałożył nie dające się skruszyć pęta«, użytego przez Amorgińczyka o człowieku. Zwrót ten, jak zobaczymy, pochodzi również z Hezjoda, zaczerpnięty jest z podanego przezeń mitu o Pandorze, w którym tak wielką rolę gra Prometeusz. To on właśnie przynosi ludziom ukryty przez Zeusa ogień, — i rozgniewany bóg surowo karze dobroczyńcę i udobrodziejstwowanych: między ludzi posyła sprawczynią wszelkiego zła, Pandorę, Prometeusza zaś przykuwa do skały i oddaje go pod straż orła, który wyszarpuje mu wątrobę, — męka, od której po latach uwolnił tytana Herakles. W dosłownym przekładzie najważniejsze wiersze odnośnego ustępu Hezjoda będą brzmiały tak: »przewrotnego Prometeusza związał on, t. j. Zeus, straszliwymi więzami, z których niemasz ucieczki, przebiwszy go wskroś palem, i nasłał nań orła o skrzydłach szerokich: ten zjadał mu wątrobę nieśmiertelną, której tyleż w ciągu nocy odrastało, ile w ciągu dnia zjadał ptak szerokoskrzydły. Tego więc zabił potężny syn pięknostopej Alkmeny, Herakles, od syna zaś Japetowego odwrócił udręczenie złe« (Theog. w. 521—8: δῆσε δ' ἀλυκτοπέδῃσι Προμηθέα ποικιλόβουλον | δεσμοῖς ἀργαλέοισι, μέσον διὰ κίον' ἐλάσσας, | καί οἱ ἐπ' αἰετὸν ὦρσε τανύπτερον, αὐτὰρ ὅγ' ἦπαρ | ἤσθιεν ἀθάνατον, τὸ δ'ἀέξετο ἶσον ἁπάντη | νυκτός, ὅσον πρόπαν ἦμαρ ἔδοι τανυσίπτερος ὄρνις. | τὸν μέν ἄρ' Ἀλκμήνης καλλισφύρου ἄλκιμος υἱός | Ἡρακλέης ἔκτεινε, κακὴν δ' ἀπὸ νοῦσον ἄλαλκεν | Ἰαπετιονίδῃ...) Z tego ustępu »Teogonji«, będącego niejako wstępem do tak owocnie wyzyskanego we frg. 7 mitu o Pandorze, czerpie natchnienie Symonides i w końcowych tegoż fragmentu wierszach, lecz i tu, jak gdzieindziej, usuwając wszelkie zabarwienie mitologiczne i zamiast barwnych postaci tradycji dając w utworze swym alegorję, utożsamia on Prometeusza z męzką połową ludzkości i widzi w każdym mężczyźnie wiecznie odradzającego się na nowe męki tytana, jak w każdej kobiecie — demoniczną Pandorę: kobieta jest dla mężczyzny tym nierozerwalnym łańcuchem, który zawsze on dźwiga na sobie: »to bowiem stworzył Zeus największe zło i nałożył (w tem na mężczyzn) nierozerwalne pęta« brzmią własne słowa poety, które w tem dopiero oświetleniu i związku otrzymują całe swe znaczenie i wagę. —

Ten sam wreszcie ustęp Hezjoda daje nam pewne wskazanie co do tego, jak zadanie swe pojmował sam poeta, do jakiego celu zmierzał on w swym poemacie: przez gorący apel do młodzieży (frg. 1, 1: ὦ παῖ) pragnie on, jak nowy Herakles, zerwać z mężczyzny upokarzające kajdany i wrócić mu należną swobodę: »niezliczone są... cierpienia ludzi; a jednak, gdyby mnie usłuchano, nie kochalibyśmy zła i kierując zapał swój na męki złe, nie znosilibyśmy udręczeń«, czytamy w końcowych wierszach fragmentu 1-go. Sądzę, że wewnętrzny związek obu większych fragmentów Symonidesa, który już poprzednio starałem się ujawnić, w tem oświetleniu staje się chyba niewątpliwym.[1])

Nie ulega także mojem zdaniem żadnej wątpliwości i bliższa znajomość Sofoklesa z dziełem Symonidesa. Widzimy to i w poszczególnych wierszach tragika, noszących ślady naśladownictwa jambografa — tak np. fragment 767: ἐλπὶς γὰρ ἡ βόσκουσα τοὺς πολλοὺς βροτῶν wydaje mi się reminiscencją: ἐλπὶς δὲ πάντας κἀπιπειθὴς τρέφει (frg. 7, 9); fragment 160: οὗ λιμὸν οὗτος τῶνδ' ἀπῶσε reminiscencją: οὐδ' αἶψα λιμὸν οἰκίης ἀπώσεται (frg. 7, 101) — i w całych kompleksach ich, gdzie powracają te same myśli w redakcji nieraz bardzo zbliżonej. Tak np. w urywku utraconej tragedji »Fedra« (frg. 567): οὕτω γυναικὸς οὐδὲν ἂν μεῖζον κακόν | κακῆς ἀνὴρ κτήσαιτ' ἂν οὐδὲ σώφρονος | κρεῖσσον· παθὼν ἕκαστος, ὧν τύχῃ, λέγει, — »w ten sposób człowiek nie może mieć ani gorszego nic od złej żony, ani lepszego od cnotliwej: z bolesnego doświadczenia każdy mówi o tem, co posiadł« — Sofokles w pierwszej jego części parafrazuje znany nam fragment 6-ty Symonidesa: γυναικὸς οὐδὲν χρῆμ' ἀνὴρ λήΐζεται | ἐσθλῆς ἄμεινον οὐδὲ ῥίγιον κακῆς. Inspiracja Symonidesa, zdaniem mojem, daje się również wyczuwać i w jednym ustępie »Antygony«, — niestety, dochowanym w formie nie zupełnie poprawnej i dlatego nasuwającym znacznie trudności dla interpretacji (w. 613—25): »Das ist die schwerste Crux in der ganzen Antigone« mówi o nim prof. T. Zieliński (Der Gedankenfortschritt in den Chorliedern der Antigone, — w »Festschrift für Th. Gomperz, Wien 1902 str. 145). Oto co dają rękopisy: οὐδὲν ἕρπει | θνατῶν βιότῳ πάμπολις ἕκτος ἄτας· | ἃ γὰρ δὴ πολύπλαγκτος ἐλπὶς | πολλοῖς μὲν ὄνασις ἀνδρῶν, | πολλοῖς δ' ἀπάτα κουφονόων ἐρώτων· | εἰδότι οὐδὲν ἕρπει, | πρὶν πυρὶ θερμῷ πόδα τις προσαύσῃ· | σοφία γὰρ ἔκ του | κλεινὸν ἔπος πέφανται· | τὸ κακὸν δοκεῖν ποτ' ἐσθλὸν | τῷδ' ἔμμεν,

[1]) v. 23—4: οὐκ ἂν κακῶν ἐρῶμεν οὐδ' ἐπ' ἄλγεσιν | κακοῖς ἔχοντες θυμὸν αἰκιζοίμεθα. Przypominam, że tego samego terminu αἰκίζεσθαι używa Aischylos o mękach Prometeusza (w. 254—5: τοίοισδε δή σε Ζεὺς ἐπ' αἰτιάμασιν | αἰκίζεται. — Równie pesymistycznie patrzy na rolę kobiety w życiu ludzkiem i autor księgi „Ekklesiasty", u którego (VII 27) znajdujemy słowa: καὶ εὑρίσκω ἐγὼ αὐτὴν καὶ ἐρῶ ὑπὲρ θάνατον· συν τὴν γυναῖκα (sic!), ἥτις ἐστι θήρευμα, καὶ σαγῆναι καρδία αὐτῆς, δεσμὸς εἰς χεῖρας αὐτῆς... καὶ ἁμαρτάνων συλληφθήσεται ἐν αὐτῇ („Septuaginta" w wyd. V. Locha 1886, por. tekst „Wulgaty": „et inveni amoriorem morte mulierem, quae laqueus venatorum est, et sagena cor eius, vincula sunt manus illius... peccator capietur ab illa".)

ὅτῳ φρένας | θεὸς ἄγει πρὸς ἄταν· | πράσσει δ' ὀλίγιστον χρόνον ἔκτος ἄτας. — Zaraz w pierwszem zdaniu (w. 613—4: οὐδὲν... ἄτας) widzimy zepsuty wyraz πάμπολις, który w niżej podanym przekładzie zupełnie opuszczam, nie uważając za wskazane iść za całkiem dowolnymi konjekturami wydawców (np. πάμπολυ = περισσὸν Wecklein, διαμπερὲς Nauck i t. d.) Ponadto niejasnem jest, od czego uzależniać należy genitivus ἄτας, — czy od bezpośrednio poprzedzającego ἔκτος, jak w ostatnim wierszu ustępu, czy też od stojącego na czele zdania οὐδὲν: z tych dwóch możliwości wybieram ostatnią ze względu na wiersze 585—6: οἷς γὰρ ἂν σεισθῇ θεόθεν δόμος, ἄτας | οὐδὲν ἐλλείπει γενεᾶς ἐπὶ πλῆθος ἕρπον, bliższe co do myśli i nawet doboru wyrazów od wiersza 625: πράσσει δ' ὀλίγιστον χρόνον ἔκτος ἄτας, i sądzę, że ἔκτος ma tu znaczenie nie przyimka, lecz przysłówka, jak w innym ustępie Sofoklesa (Oed. Col. w. 1231—2) ἔξω: τίς πλαγὰ πολύμοχθος ἔξω, τίς οὐ καμάτων ἔνι; — Całość tedy zdania co do myśli i budowy swej jest zbliżona do Symonidesowego οὕτω κακῶν ἄπ' οὐδέν: »żadne z nieszczęść nie przechodzi obok, zdala«, ( = wszystkie godzą w człowieku). — W drugiem z kolei zdaniu (w. 615—7: ἃ γὰρ... ἐρώτων) wszystko na szczęście jest w porządku, i nowe trudności spotykamy dopiero w zdaniu trzeciem (w. 618—9: εἰδότι... προσαύσῃ), gdzie zachodzi niejasność co do jego podmiotu, — i ze względu na użytą tu figurę powtórzenia (mam na myśli powracające po raz drugi ἕρπει) myślę, że podmiotem jest nie poprzedzająca ἐλπὶς, lecz wyżej wspomniana ἄτα. Po tych wyjaśnieniach przekład przybierze formę następującą: »z nieszczęść, zagrażających życiu ludzkiemu, żadne nie przechodzi obok, niestała bowiem nadzieja dla jednych mężów jest korzyścią, dla innych zaś zawodem w lekkomyślnej miłości, — lecz przychodzi ono wprost do (człowieka) nie wiedzącego o niczem, póki nie opali sobie stopy na ogniu gorącym. Wszak wyrzeczonem jest przez kogoś słynne słowo: zło może czasem wydawać się dobrem temu, czyją myśl bóg prowadzi do nieszczęścia, — bardzo niedługo żyje on zdala od nieszczęścia.«

Analizując szczegóły tego obrazu spostrzegamy, że do odmalowania jego użyto tu barw już nam znanych. — Życie—to pasmo wszelakich nieszczęść: οὐδὲν ἕρπει θνατῶν βιότῳ... ἔκτος ἄτας, — tu mimowolnie przypominamy sobie słowa Symonidesa: οὕτω κακῶν ἄπ' οὐδέν. Człowiek—to istota nierozumna i nie przeczuwająca czyhających nań niebezpieczeństw: εἰδότι δ' οὐδὲν ἕρπει (w. 618) mówi poeta, co odpowiada Symonidesowemu οὐδὲν εἰδότες (frg. 1, 4). — Jedyną pociechą człowieka jest nadzieja, — pociechą jednak niepewną, bo zamiast korzyści przynosi ona nieraz szkodliwe złudzenia (w. 615—7): ἃ γὰρ δὴ... ἐλπὶς πολλοῖς μὲν ὄνασις ἀνδρῶν, πολλοῖς δ' ἀπάτα κουφονόων ἐρώτων: tu pokrewieństwo myśli Sofoklesa i Symonidesa uczuł już Wecklein, przytaczający w przypisku do tego miejsca »Antygony« słowa jambografa: ἐλπὶς δὲ πάντας καὶπιπειθὴς τρέφει | ἄπρηκτον ὁρμαίνοντας

(frg. 1, 6—7). Bóg posługuje się ograniczonością człowieka i chcąc go wtrącić w otchłań nieszczęścia, zwodzi go złem, mającem pozory dobra: τὸ κακὸν δοκεῖν ποτ' ἐσθλὸν τῷδ' ἔμμεν, ὅτῳ φρένας θεὸς ἄγει πρὸς ἄταν (w. 622—4). Tu przypomina się nam »piękne zło« (καλὸν κακόν), jak Symonides za Hezjodem nazywa kobietę (frg. 7, 67—8). Że tak właśnie należy tu rozumieć ἄτα Sofoklesa, wynika z tego charakterystycznego szczegółu, że zwodniczość nadziei ilustruje poeta na przykładzie »lekkomyślnej miłości« (w. 617: ἀπάτα κουφονόων ἐρώτων): musimy ostatniemu wyrazowi nadać tu ściślejsze znaczenie (miłość), nie zaś ogólniejsze (pragnienie) ze względu na dalsze słowa poety (w. 629—30): ἥκει, t. j. Αἵμων, μόρον Ἀντιγόνης, ἀπάτας λεχέων ὑπεραλγῶν. Przypomnę czytelnikowi, że w całokształcie tragedji nasza pieśń chóralna zajmuje miejsce między sceną, gdzie Kreont skazuje na śmierć Antygonę, narzeczoną własnego syna Hajmona, nie chcąc dlań złej, w swem mniemaniu, żony (w. 568: ἀλλὰ κτενεῖς νυμφεῖα τοῦ σαυτοῦ τέκνου; w. 571: κακὰς ἐγὼ γυναῖκας ὑιέσι στυγῶ), a sceną, gdzie Hajmon po daremnem błaganiu o litość oddala się w zamiarze samobójczym.

Hajmon więc ginie przez kobietę, która staje się jego ἄτα, nieszczęściem. I na nim sprawdza się zasada »γυνὴ κακόν«, głoszona przez Symonidesa we fragmencie 7-m. Z pojmowaniem tem stoją w doskonałej harmonji nawet pomniejsze szczegóły analizowanej pieśni chóralnej, jak np. porównanie zagadkowej ἄτα do palącego ognia, gdyż porównanie kobiety do żywiołu tego w poezji greckiej dobrze jest znane: »zamiast ognia, jako nowy ogień, wzrosłyśmy my, kobiety, potężniejszy i daleko trudniejszy do zwalczenia« brzmi jeden fragment Euripidesa (frg. 432: ἀντὶ πυρὸς γὰρ ἄλλο πῦρ μεῖζον ἐβλάστομεν γυναῖκες, πολὺ δυσμαχώτερον). Dla nas niezmiernie jest ważnem, że upodobnienie to sięga aż do Hezjoda: »wnet za ogień (t. j. ogień wykradziony przez Prometeusza) uczynił Zeus zło ludziom« temi słowy rozpoczyna poeta beocki opowieść o Pandorze (Theog. w 570: αὐτίκα δ' ἀντὶ πυρὸς τεῦξεν κακὸν ἀνθρώποισιν, por. Oper. w. 57—8: τοῖς δ' ἐγὼ ἀντὶ πυρὸς δώσω κακόν, ᾧ κεν ἅπαντες | τέρπωνται...). Obrazu tego, co prawda, nie znajdujemy u Symonidesa, nie trzeba jednak zapominać, że z dzieła jego pozostały jedynie ułomki, i ponieważ porównanie to najzupełniej odpowiada jego pesymistycznym poglądom na rolę kobiety w życiu ludzkiem, wysoce jest prawdopodobnem, że znajdowało się ono w utraconych częściach poematu Symonidesa, skąd mógł je zaczerpnąć i Euripides i Sofokles. Czy nie nazwany poeta, na którego w cytowanym ustępie »Antygony« powołuje się Sofokles (w. 620—1: σοφίᾳ γὰρ ἔκ του κλεινὸν ἔπος πέφανται) jest to właśnie nasz Amorgińczyk, jest rzeczą niejasną, gdyż przypisywane mu słowa (w. 622: τὸ κακὸν δοκεῖν ποτ' ἐσθλὸν τῷδ' ἔμμεν...) w swej redakcji przypominają raczej słowa Teognisa (w. 137—8: πολλάκι γὰρ δοκέων θήσειν κακόν, ἐσθλὸν ἔθηκεν | καί τε δοκέων θήσειν ἐσθλόν, ἔθηκε κακόν), i bardzo

być może, że reminiscencje z Symonidesa plączą się tu z reminiscencjami z Teognisa. W każdym jednak razie niewątpliwem jest dla mnie, że u Sofoklesa dają tu zespół harmonijny motywy, zaczerpnięte z obu większych fragmentów Symonidesa, a taki stan rzeczy najłatwiej się daje wytłomaczyć przez to, że fragmenty te pierwotnie do jednej i tej samej, nierozerwalnej należały całości.

U Euripidesa, głośnego mizogyny literatury greckiej, spodziewamy się więcej, niż gdzieindziej, śladów wpływu Symonidesa. Co prawda, jeden z najlepszych znawców tego poety, W. Nestle w swem monografii »Euripides der Dichter der griech. Aufklärung (Stuttgart 1901) problemat zależności tragika od jambografa skłania się rozstrzygnąć w sensie raczej przeczącym. Według słów jego, »wyraźnego wpływu Simonidesa na Euripidesa stwierdzić niepodobna«, lecz można mówić jedynie o duchowem ich pokrewieństwie i wypływającej stąd zgodności myśli (str. 268: eine bestimmte Beeinflussung des E. durch diesen Dichter lässt sich nicht nachweisen... immerhin stimmen beide Dichter in... manchen Punkten überein«).[1]) A jednak nawet ten materjał faktyczny, którym operuje Nestle, nie mówiąc już o innym, przezeń nie uwzględnionym, według mnie uprawnia nas najzupełniej do wniosku wręcz przeciwnego.

Już niektóre punkty tego aktu oskarżenia, z jakim przeciw kobietom występuje u niego Hipolit, dźwięczą jak echo sentencji, streszczającej naczelną myśl poematu Symonidesa. Mam na myśli wiersze: ὦ Ζεῦ, τί δὴ κίβδηλον ἀνθρώποις κακόν | γυναῖκας ἐς φῶς ἡλίου κατῴκισας (Hipp. w. 616—7, por. w. 627: τοῦτῳ δὲ δῆλον, ὡς γυνὴ κακὸν μέγα). Dalej, co do znanego ustępu »Melanippy« (frg. 497 Nauck.): »niema nic gorszego od złej żony i lepszego od wybitnie dobrej, — odmienne są ich natury« (τῆς μὲν κακῆς κάκιον οὐδὲν γίγνεται | γυναικός, ἐσθλῆς δ' οὐδὲν ἐς ὑπερβολήν | πέφυκ' ἄμεινον, διαφέρουσι δ' αἱ φύσεις), Nestle uważa za potrzebne powiedzieć tylko to, że ostatnie słowa jego (a więc διαφέρουσι δ' αἱ φύσεις) zawierają myśl, przypominającą początkowe słowa frg. 7-go (χωρὶς γυναικῶν θεὸς ἐποίησεν νόον), i nie widzi on zupełnie, że w pierwszych słowach tegoż urywka Euripides daje parafrazę frg. 6-go Symonidesa: γυναικὸς οὐδὲν χρῆμ' ἀνὴρ λῃΐζεται | ἐσθλῆς ἄμεινον οὐδὲ ῥίγιον κακῆς. Mamy tu koincydencję niezmiernie ważną, bo przynosi ona nam zewnętrzne potwierdzenie przynależności 6-go także fragmentu do rekonstruowanego tu poematu Symonidesa, która dotychczas miała za sobą jedynie wewnętrzne prawdopodobieństwo.

Oprócz fragmentu 6-go i 7-go Euripides zna również i 1-y, czego zupełnie nie dostrzegł Nestle. Fragment 875 tragika: Ζεὺς

[1]) Por. str. 269: „Daß dagegen bei Euripides eine direkte Entlehnung vorliege, wird sich trotz der mehrfachen Berührungspunkte nicht nachweisen lassen".

ἐν θεοῖσι μάντις ἀψευδέστατος | καὶ τέλος αὐτὸς ἔχει wiążą się pono ze słowami jambografa: τέλος μὲν Ζεὺς ἔχει βαρύκτυπος | πάντων... (frg. 1, 1—2); we fragmencie zaś 25: φεῦ, φεῦ, παλαιὸς αἶνος ὡς καλῶς ἔχει· | γέροντες οὐδέν ἐσμεν ἄλλο πλὴν ὄχλος | καὶ σχῆμ', ὀνείρων ἕρπομεν μιμήματα, | νοῦς δ' οὐκ ἔνεστι, οἰόμεσθα δ' εὖ φρονεῖν wiersz czwarty zdaje się być opartym na słowach Symonidesa (w. 3) νόος δ' οὔκ ἔπ' ἀνθρώποισιν...

Ten, według mnie, dobrze znany Euripidesowi fragment 1-y żył w pamięci jego jako nierozerwalnie związany z fragmentem 7-m: przynajmniej u tragika tego spotykamy niezmiernie wypukłe i jasne sformułowanie myśli, że choć tak liczne i tak różne są niszczące potęgi życia, najgroźniejszą z nich wszystkich jest — kobieta. Oto co czytamy we fragmencie 1045: δεινὴ μὲν ἁλκὴ κυμάτων θαλασσίων, | δειναὶ δὲ ποταμῶν καὶ πυρὸς θερμοῦ πνοαί, | δεινὸν δὲ πενία, δεινὰ δ' ἄλλα μυρία, | ἀλλ' οὐδὲν οὕτω δεινὸν ὡς γυνὴ κακόν | ... εἰ δέ του θεῶν | τόδ' ἔστι πλάσμα, δημιουργὸς ὢν κακῶν | μέγιστος ἴστω καὶ βροτοῖσι δυσμενής, t. j. »straszny jest napór morskich fal, straszne są wyziewy rzek i palącego ognia, strasznem jest ubóstwo i niezliczone inne (formy) zła, nic jednak nie jest tak strasznem, jak kobieta... jeśli jest ona stworzeniem jakiego boga, to niechże on wie, że jest on mistrzem zła i wrogiem ludzi.« Nie trudno dostrzedz, że pierwsze 3 wiersze fragmentu Euripidesa stanowią niejako »résumé« 1-go fragmentu Symonidesa, ostatnie — »résumé« fragmentu 7-go, a ścisły, organiczny związek pierwszych wierszy z dalszymi każe przypuścić to samo i dla naszych fragmentów.

Jeżeli tedy w liryce i nawet tragedji Greków nie można nie dostrzedz wyraźnych śladów wpływu Symonidesa, tem snadniej spodziewać się ich możemy w komedji, która zawsze chętnie obierała kobietę za cel swego dowcipu i złośliwości. Jakoż i u Arystofanesa[1]) i u innych przedstawicieli »starej komedji«[2]) spotykamy w różnych sformułowaniach i ujęciach podstawową tezę Symonidesa o kobiecie, jako największem nieszczęściu życia. W większości jednak wypadków ta zgodność myśli nie dowodzi jeszcze zależności Arystofanesa od poprzedników swych — Hezjoda i Symonidesa, bo myśli pokrewne mogły powstawać u niego spontanicznie, — i rzadko tylko tekst daje podstawę do powyższego

[1]) Np. Arist. Thesm. w. 531 n. n.: ἀλλ' οὐ γάρ ἐστι τῶν ἀναισχύντων φύσει γυναικῶν | οὐδὲν κάκιον εἰς ἅπαντα πλὴν ἄρ' ἢ γυναῖκες, por. 735 n. n; ὦ θερμόταται γυναῖκες, ὦ ποτίσταται... ὦ μέγα κατήλοις ἀγαθόν, ἡμῖν δ' αὖ κακόν; Lys. w. 258 n. n.: ...γυναῖκας, ἃς ἐβόσκομεν κατ' οἶκον ἐμφανὲς κακόν, por. w. 1014—5 etc.

[2]) Np. fragment przypisywany Susarionowi (Kock, Com. Attic. frag. I p. 1 = Anecd. Oxon. III 336: κακὸν γυναῖκες, ἀλλ' ὅμως, ὦ δημόται, οὐκ ἔστιν οἰκεῖν οἰκίαν ἄνευ κακοῦ, | καὶ γὰρ τὸ γῆμαι καὶ τὸ μὴ γῆμαι κακόν. — Por. przysłowie staropolskie: „Kto pojmuje żonę, ten już kłopot miewa, ale zaś bez onej dom niespory bywa“ (Adalberg, Księga przysłów polsk. str. 653 s. v. „żoną“ Nr. 29 = Żarty albo krotochwilne facecye z rozmaitych autorów zebrane... Toruń 1695).

przypuszczenia. Skarga np. jednej z heroin komedji »Tesmoforasuzy«, że »każdy wiele wygaduje na rodzaj kobiecy, jako jesteśmy wszelkiem złem dla ludzi... i od nas to wszystko pochodzi: spory, gniewy, rozdwojenie ciężkie, smutki, wojna« (w. 785: καίτοι πᾶς τις τὸ γυναικεῖον φῦλον κακὰ πόλλ' ἀγορεύει, | ὡς πᾶν ἐσμεν κακὸν ἀνθρώποις, κῆξ ἡμῶν ἐστιν ἅπαντα· | ἔριδες, νείκη, στάσις ἀργαλέα, λύπη, πόλεμος...), podpowiedziana jest może przez frg. 7. gdyż spotykamy tam, jak i tu wzmiankę o kłótniach i sporach z kobietami (w. 103—5), wojnie o kobietę (w. 118[1]), a czasem i te same wyrazy (w. 94 φῦλα t. j. γυναικῶν, u Arist. φῦλα γυναικείων). Bliższym także węzłem z frg. 14 Symonidesa: οὐκ ἄν τις οὕτω δασκίοις ἐν οὔρεσιν | ἀνὴρ λέοντ' ἔδεισε οὐδὲ πάρδαλιν | μοῦνος στεννγρῇ συμπεσὼν ἐν ἀτραπῷ związane są słowa Arystofanesa w »Lizystracie« (w. 1014—5): οὐδέν ἐστι θηρίον γυναικὸς ἀμαχώτερον· οὐδὲ πῦρ οὐδ' ὦδ' ἀναιδὴς οὐδεμία πόρδαλις, t. j. »niemasz zwierza, z którym walka jest trudniejsza, niż z kobietą, — ani ognia, ani tak zuchwałej pantery«. Zestawienie obu ustępów potwierdza, według mnie, to uzupełnienie utraconego końca fragmentu Symonidesa, które podałem wyżej. Oprócz wpływu Symonidesa jednak w słowach Arystofanesa wyczuwa się także silny wpływ znanego fragmentu Euripidesa (frg. 432): ἀντὶ πυρὸς γὰρ ἄλλο πῦρ μεῖζον ἐβλάστομεν γυναῖκες, πολὺ δυσμαχώτερον[1])

Gwałtowne napaści na ród niewieści stanowią także jedno z »loci communes« nowej komedji attyckiej, gdzie stary motyw γυνὴ κακόν powraca w bardzo wielu warjacjach[2]). Nie będę

[1]) Porównanie kobiety z ogniem niejednokrotnie wraca w późniejszej literaturze greckiej: patrz przypisywane Menandrowi „Sentent. singul. w. 575: ἴσον ἐστὶν ἐς πῦρ καὶ γυναῖκα ἐμπεσεῖν, Boissonade, Anecd. gr. III 471: κρεῖσσόν ἐστιν ἐμπεσεῖν εἰς πῦρ ἢ εἰς γυναῖκα πονηράν (por. Excerp. Vindobon. 43; Nicet. Eugen. II 347 w. 438 Hercher) Te późnogreckie ἀποφθέγματα, a zwłaszcza „Sententiae singulares“ gdzie, jak zobaczymy, znajduje się także porównanie kobiety z morzem, odegrały rolę pomostu, łączącego literaturę starożytną z tradycją ustną Europy spółczesnej, — dokładniej mówiąc, z przysłowiami ludowemi, częstokroć także zbliżającemi kobietę z ogniem i morzem. Przytaczam parę przykładów, zaczerpniętych z dzieła Politisa (Παροιμίαι IV p. 225—6, s. v. γυναῖκα Nr. 82), gdzie przysłowia nowogreckie zestawione są z pokrewnemi europejskiemi: „ὁ θεός νά σε γλυτώσῃ ἀπὸ θάλασσα, πῦρ καὶ κακὴ γυναῖκα“ (nowogr.); „mari, focu e fimmini — Diu mi scanza (sycyl.), „Dio ci liberi de fame, fiume e femmine“, „mare, fuoco e femine — tre male cose“ (włosk.), „femme, feu, messe, vent et mer font cinq maux de grand amer“ (franc.), „Feuer, Wasser u. Weiber sind drei grosse Uebel“ (niem.). Nie zawadzi dorzucić tu jeszcze polską redakcję przysłowia: „Niewiasta, ogień, morze — to chodzi w jednej sforze“ (Adalberg, Księga przysłów polskich, str. 339 s. v. „niewiasta“ Nr. 20). Wszystko to — bliższe lub dalsze przeróbki wiersza (Sent. sing. w. 231): θάλασσα καὶ πῦρ καὶ γυνὴ τρίτον κακόν.

[2]) Menand. fab. incert. Nr. 352 Kock (w. 16—7): ...ἀνάγκη γὰρ γυναῖκ' εἶναι κακόν, | ἀλλ' εὐτυχὴς ἐσθ' ὅ μετριώτατον λαβών; Nr. 535 w. 3—5: ὃ μισεῖν οἶμ' ἅπαντας τοὺς θεοὺς | γυναῖκας ἔπλασσε, sc. Προμηθεύς, ...ἔθνος μιαρόν; Philem. fab. incert. Nr. 196 Kock: ἀθάνατόν ἐστι κακὸν ἀναγκαῖον γυνή; Nr. 132: γυνὴ δὲ νικῶσ' ἄνδρα κακὸν ἐστιν μέγα.

powtarzał długiego aktu oskarżenia, z którym występują przeciw kobietom przedstawiciele tego rodzaju literackiego, przypisujący im wszelkie grzechy i zbrodnie[1]), i zaznaczę tylko, że niektóre z rysów, z których składa się ta zjadliwa karykatura kobiety, zaczerpnięte są u starego jambografa. Tak np. jeżeli u Menandra (frg. 65 Kock C. A. F. III p. 22) mówi ktoś młodzieńcowi, zamierzającemu pojąć małżonkę: »sam rzucisz się do morza kłopotów, nie Libijskiego jednak ani Egejskiego... gdzie z trzydziestu okrętów nie ginie nawet trzech, z żonatych natomiast nie uratował się wogóle nikt« (εἰς πέλαγος αὐτὸν ἐμβαλεῖς γὰρ πραγμάτων, | οὐ Λιβικὸν οὐδ' Αἰγαῖον... | οὗ τῶν τριάκοντ' οὐκ ἀπόλλυται τρία | πλοιάρια, γήμας δ' οὐδὲ εἷς σέσωσθ' ὅλως), to poeta miał prawdopodobnie przed oczyma Symonidesowy obraz kobiety-morza. Posługiwanie się tym właśnie ustępem jambografa jeszcze jest wyraźniejszem w wierszu, znajdującym się we wspomnianych już »Sententiae Singulares« (w. 264): ἴσον γὰρ ὀργῇ καὶ θάλασσα καὶ γυνή, będącym zaś niewątpliwie echem słów z fragmentu 7-go (w. 41—2): Ταύτῃ, t. j. θαλάσσῃ, ἔοικε τοιαύτη γυνή | ὀργὴν...[2]) Wreszcie, czytając w Menandrowej 'Οργὴ, jak pewien starzec, widocznie dostrajając się do młodej żony, poczyna kąpać się po pięć razy na dzień, nacierać się olejkami wonnymi, przywdziewać cienką szatę wierzchnią i t. d., czego nigdy nie czynił był w młodości (frg. 363 Kock: καίτοι νέος ποτ' ἐγενόμην κἀγώ, γύναι, | ἀλλ' οὐκ ἐλούμην πεντάκις τῆς ἡμέρας | τότ' ... ἀλλὰ νῦν | ...οὐδὲ χλανίδ' εἶχον, ἀλλὰ νῦν | οὐδὲ μύρον εἶχον,

[1]) Całą serję inwektyw podobnych mamy w zbiorze „Jednowierszy Menandra" (Μονόστιχα Μενάνδρου), znacznie zresztą rozszerzonych, jak widać choćby z błędów metrycznych, przez dodatki późniejsze. Poeta lub, właściwie mówiąc, poeci nie znajdują dość silnych wyrazów, by napiętnować wedle zasług przewrotność i niegodziwość kobiety, i czerpią obrazy i porównania z przeróżnych dziedzin życia. Porównują więc ją do „złego zielska" (w. 304: κακὸν φυτὸν πέφυκεν ἐν βίῳ γυνή), do „krwiożerczej lwicy" (w. 267: ἴσον γυναικὸς καὶ λεαίνης ὠμότης) lub do „jadowitej żmiji" (w. 261: ὃς πέφυκεν ἀσπίδος κακὴ γυνή), — nazywają ją „burzą domową" (w. 540: χειμὼν κατ' οἴκους ἀνδράσιν κακὴ γυνή), „nieodstępną troską" (w. 324: λύπη παροῦσα πάντοτ' ἐστὶν ἡ γυνή), „posrebrzanem błotem" (w. 469: ῥύπος γυνὴ πέφυκεν ἠργυρωμένος), „brzemieniem" lub nawet „skarbnicą nieszczęść" (w. 334: κακῶν πέφυκε φόρτιον γυνὴ κακή, por. w. 223: θησαυρός ἐστι τῶν κακῶν κακὴ γυνή), — i oczywiście, ją czynią odpowiedzialną za całe zło życia (w. 134: διὰ τὰς γυναῖκας πάντα τὰ κακὰ γίγνεται). Niekiedy nawet znika zupełnie różnica między dobremi i złemi kobietami i w jaskrawem przeciwstawieniu do Symonidesa i Eurípidesa (przypominam raz jeszcze χωρὶς γυναικῶν θεὸς ἐποίησεν νόον pierwszego i διαφέρουσι δ' αἱ φύσεις drugiego) — wszystkie kobiety są uznane za równe sobie w swej istocie (w. 109: γυνὴ γυναικὸς πώποτ' οὐδὲν διαφέρει).

[2]) Od sentencji tej pochodzi prawdopodobnie przysłowie nowogreckie: γυναῖκα θυμωμένη θάλασσα ἀγριωμένη (Πολίτης, Παροιμίαι IV p. 194 Nr. 22). Por. także wyżej przytoczone przysłowia europejskie, nie pozbawione paraleli i w świecie słowiańskim (patrz R. Altenkirch, Die Beziehungen zwischen Slaven u. Griechen in ihren Sprichwörtern, w „Arch. f. slav. Philologie" XXX 331 n. n.), tudzież wspomnianą sentencję: θάλασσα καὶ πῦρ καὶ τρίτον γυνὴ κακόν.

ἀλλὰ νῦν· καὶ βάψομαι | καὶ παρατιλοῦμαι...), mimowolnie przypominamy sobie słowa Symonidesa o kobiecie-strojnisi, mającej swego protoplastę w koniu (frg. 7, w. 63—4: λοῦται δὲ πάσης ἡμέρας ἄπο ῥύπον | δίς, ἄλλοτε τρὶς καὶ μύροις ἀλείφεται), — podobieństwo, na które zwrócił uwagę jeszcze Meineke.

Przekonaliśmy się więc, że porównanie fragmentów Symonidesa z ich odźwierciadleniami u późniejszych poetów nie tylko w niczem nie zachwiało wniosków, osiągniętych przez zestawienie tychże fragmentów z ich starym pierwowzorem, lecz przeciwnie, poparło je nowymi argumentami, pozwalając czasem lepiej zrozumieć myśl przewodnią i budowę poematu. Pożyczki, zaciągnięte u Symonidesa przez Aischylosa i Sofoklesa, potwierdzają organiczny związek fragmentu 1-go i 7-go, pożyczki Eurypidesa pozwalają uczynić to samo nie tylko dla fragmentu 1-go i 7-go, lecz także i dla 6-go i 7-go; pożyczki wreszcie Arystofanesa dają możność związania z tymże utworem także frg. 14-go.

Wyczerpałem już dostępny mi materjał, zdolny rzucić niejakie światło na interesujący mnie tu problemat, — i pozostaje mi obecnie podsumować wyniki. — 1-y i 7-y fragment Symonidesa to bynajmniej nie odrębne utwory, lecz urywki większej całości, której drobne cząstki mamy także niewątpliwie we fragmentach 6-m i 14-m, a przypuszczalnie we fragmencie 3-m Symonidesa i w paru innych urywkach i strzępach bądźto bezimiennych (Lycurg. in Leocr. c. 21), bądź to bez dostatecznych podstaw innym przypisywanych poetom (Simon. Ce. frg. 42 Bergk).

Wniosek ten oparty jest przedewszystkiem na uważnej analizie obu dłuższych wierszy jego, wykrywającej zarówno fragmentaryczność każdego z nich zosobna, jak i ścisły związek ich ze sobą. Tenże wniosek wypływa, dalej, z szeregu niewątpliwych pożyczek i naśladowań z Hezjoda, pozwalających stwierdzić jedno wspólne dla obu tych urywków źródło. Prawda, jeden urywek wiąże się ściśle z ustępem »Prac i Dni«, drugi — z ustępem »Teogonji«, oba te ustępy jednak odnoszą się do tego samego prastarego mitu. Do tego wniosku, wreszcie, prowadzą reminiscencje z Symonidesa u późniejszych poetów, z których niektóre nie zostawiają żadnych wątpliwości co do tego, że w pamięci autorów tych fragmenty 1, 6, 7, 13 rysowały się jako całość nierozerwalna. Koniec fragmentu 7, przez niektórych uczonych uważany za narost późniejszy, stanowi taką samą nieodłączną część tejże całości, jak jego początek i środek. Całość ta, oile pozwala sądzić dokonana przezemnie rekonstrukcja, stanowiła utwór znaczeniem i nawet objętością swą wybitny, przedstawiający co do formy jedyną w swoim rodzaju kombinację jambu jońskiego z dydaktyką beocką, — połączenie, usprawiedliwione, być może, tendencją parodystyczną, chęcią ośmieszenia hezjodycznego »Katalogu kobiet« (κατάλογος γυναικῶν), owej »Złotej księgi«, szczycącego się boskiem pochodzeniem rycerstwa greckiego; co do treści zaś była oryginalnem i śmiałem w pomyśle przetwo-

rzeniem mitu o pierwszej kobiecie, Pandorze, -- sprawczyni nieszczęść i cierpień ludzkich: przeniesiona z przeszłości mitycznej do teraźniejszości, Pandora wciąż się odradza w zmieniających się pokoleniach kobiet, stanowiących niejako fatalne więzy, nałożone z woli bogów na również nie umierającego nigdy Prometeusza, — mężczyznę. Zyskawszy odrazu popularność, poemat Symonidesa utrzymał się przy niej długo, aż do połowy III w. przed Chr. przynajmniej, wpływając na cały szereg pisarzy i zabarwiając odpowiednio stosunek ich do kobiety.

Wnioski te, jak mi się zdaje, nie są pozbawione pewnego historyczno-literackiego i wogóle historycznego interesu. Dają one przedewszystkiem jasne i wyraźne wyobrażenie o ożywionej wymianie myśli między różnymi ośrodkami cywilizacji greckiej, — wymianie, bez której poważna dydaktyka kontynentalnej Beocji nie mogłaby zapłodnić polotnej wyobraźni jońskich wyspiarzy; ponadto, przedstawiają one w odmiennem świetle istotę i charakter starej poezji jambicznej. Były to nie tylko drobne i lekkie »Gelegenheitsgedichte«, bezpośrednie wybuchy poruszonego do głębi uczucia osobistego, lecz niekiedy także obszerniejsze utwory liro-epiczne, zajmujące stanowisko pośrednie między starą, zupełnie objektywną epopeą i późniejszą, zupełnie subjektywną liryką. Dotychczas mogliśmy jedynie »a priori« przypuszczać istnienie podobnych utworów ze względu na stopniowe, krok za krokiem dokonywujące się powstawanie form i rodzajów literackich; obecnie poczynamy już rozróżniać główne zarysy jednego takiego utworu, różniącego się od dydaktyki Hezjodycznej jedynie swą formą metryczną i tendencją trawestacyjną. Epos dydaktyczny w jambach, tak zwykły w późniejszych, bizantyjskich czasach, nie jest więc literacką innowacją Aleksandryjczyków, jak musieliśmy przypuszczać, póki najstarszymi okazami tego gatunku były »Aleksandra« Likofrona i »Kronika« Apollodora, lecz ma za sobą daleko dłuższą historję, sięgając początkami swymi aż do okresu rozkwitu starego jambu jońskiego.

* * *

Rezultaty studjum niniejszego, tak daleko odbiegające od utartego pojmowania fragmentów Symonidesa, niejednemu wydadzą się może zbyt ryzykownymi. Spodziewam się jednak, że uważny czytelnik nie odmówi wywodom autora tak niezbędnej ostrożności i oględności: autor zawsze brał za punkt wyjścia tradycyjny tekst Symonidesa i zupełnie świadomie nie uwzględniał tych prób odtworzenia pierwotnej jakoby postaci fragmentu 7-go, z jakimi występowali Ribbeck i Opitz. Przy całym szacunku dla wiedzy i talentu kombinacyjnego tych uczonych i zupełnem uznaniu ich zasług w sprawie ustalenia tekstu i egzegezy naszego poety, autor wolał pójść własną drogą, niż przyjąć ich pojmowanie kompozycji fragmentu 7, uważając ich punkt widzenia za zupełnie błędny, ich metodę za nieprowadzącą do celu

Obaj oni stają tu na przestarzałem już dziś stanowisku ultraklasycyzmu, z którego każdy niemal twór literatury klasycznej wydaje się szczytem doskonałości formalnej i wzorem harmonji i wdzięku, a każdy poeta starożytny — jest poetą nieomylnym — ποιητὴς ἄπταιστος — i zapominają w danym wypadku o wypowiedzianej jeszcze przez Horacego prawdzie, że czasem nawet wielki Homer pozwala sobie na drzemkę: »quandoque bonus dormitat Homerus«; obaj oni nadużywają estetycznych kryterjów i, natrafiając w urywku o kobietach na pewne nierówności i usterki formy, zbyt są skłonni brać je za rezultat retraktacji późniejszej, za niewątpliwe ślady obcej dłoni, — zbyt pochopni do usuwania ich za pomocą zupełnie subjektywnych poprawek. Tak np. Opitz, zauważywszy, że w przedstawieniu Symonidesa charakterystyka kobiety-ziemi bardzo jest zbliżona do charakterystyki kobiety-osła, a główne cechy kobiety-morza nader znów przypominają główne cechy kobiety-lisa, przypuszcza przeróbkę utworu przez późniejszego poetę, która spowodowała rozszczepienie dwóch dawnych »typów zwierzęcych« i powstanie dwóch nowych »typów żywiołowych« (Elementartypen): kobiety-morza i kobiety-ziemi. Zupełnie usuwając z tekstu te ostatnie, jako nowotwory późniejsze, redukuje on ogólną ilość typów z dziesięciu do ośmiu, zgrupowanych rzekomo parami, na zasadzie jakoby kontrastu (świnia i koń, lis i osieł, pies i łasica, pszczoła i małpa). Za pomocą podobnych »operacji krytycznych« (str. 29: »kritische Operation«) nietylko pozbywa się on niektórych nierówności stylowych,[1]) lecz wprowadza symetrję i ład do kompozycji całości. Nie będę tu bliżej omawiał pokrewnej próby Ribbecka, przenoszącej zupełnie dowolnie całe kompleksy wierszy z jednej części utworu do drugiej, i powiem tylko, że wpływ tego samego, estetyzującego punktu widzenia wyraźnie wyczuwa się i u niego, jak widać choćby z początkowych słów jego artykułu: »Źle stałaby sprawa talentu satyrycznego Symonidesa, gdybyśmy musieli jego galerję typów kobiecych przyjąć bez zastrzeżeń w tej formie, w jakiej przekazał nam ją Stobeusz« (Es stände schlecht um das satirische Talent des Simonides, wenn wir seine weiblichen Charakterbilder, wie sie bei Stobaeus überliefert sind, so ohne Weiteres hinnehmen müssten«). Wydaje mi się, że nawet przypuszczając niezupełnie dobre zachowanie tekstu i tak niepożądaną ingerencję »drugiej ręki«, od podobnych »operacji krytycznych« należy się raczej wstrzymywać, i myślę tak dla tego, że zazwyczaj nie posiadamy dostatecznych podstaw o b j e k t y w n y c h, dla przeprowadzenia wyraźnej linji demarkacyjnej między możliwemi zboczeniami artystycznemi późniejszych redaktorów a niemniej możliwemi zboczeniami samego autora. Oto dla czego przy rozbiorze i ocenie fragmentów Symonidesa zamiast albo raczej

[1]) Znika np. zwrót: „τὴν δὲ πλάσαντες γῆνην Ὀλύμπιοι", łamiący szereg stereotypowych: „τὴν δ' ἐκ..." i t. d.

obok stosowanych dotąd sprawdzianów czysto estetycznych posługiwałem daleko pewniejszymi sprawdzianami historycznymi, — i nie cofając się przed analizą estetyczną badanych fragmentów, szukałem jednocześnie zewnętrznego potwierdzenia zdobytych drogą powyższą wniosków i znalazłem je z jednej strony w ich pierwowzorze, z drugiej — w ich późniejszych odźwierciadleniach, które udało mi się wykryć. Ta zasadnicza różnica metody badania musiała spowodować daleko idącą rozbieżność ostatecznych wyników.

*Poznań w sierpniu 1920.*

# RECENZJE. — SPRAWOZDANIA. — ZAPISKI.

## Z nowszej literatury Homerycznej.

1) Erich Bethe, Homer, Dichtung u. Sage, I Bd.: Ilias, Leipzig-Berlin, 1914, Verlag B. G. Teubner, str. 374.

2) Tenże, Zeit u. Einheit der Ilias, Ilbergs Neue Jahrb. f. d. klass. Altertum, 1919, I str. 1—6 i Berl. phil. Woch. 1920 nr. 14.

3) E. Drerup, Die Zeit unserer Ilias, Berl. phil. Woch. 1919 nr. 51-52.

4) U. v. Wilamowitz-Moellendorff, Die Ilias u. Homer, Berlin, 1916, Weidmann'sche Buchhandlung, str. 523.

5) Eduard Schwartz, Zur Entstehung der Ilias, Strassburg, 1918, Schriften der wiss. Gesellschaft in Strassburg, 34 Heft, Trübner, str. 40.

6) Stanisław Witkowski, Studya nad Homerem, Kraków, 1917, (Osobne odbicie z LVI t. Rozpr. Wydz. filol.), nakładem Akad. Um, str. 87.

7) L. Laurand, A propos d'Homère, Progrès et Recul de la critique, Paris, 1913, Librairie C. Klingsieck, str. 72.

8) Hans Fischl, Ergebnisse u. Aussichten der Homeranalyse, Wien u. Leipzig, 1918, Verlag C. Fromme, str. 84.

Kiedy ostatni raz zdawałem sprawę z literatury o kwestji Homerowej (Eos XX, 1, 1914, por. Eos XVII, 2, 1911), mogłem skonstatować w Niemczech ogromny przypływ fali unitarystycznej. Lata wojny przyniosły pewną reakcję dysunistyczną, liczącą się jednak z zarzutami unitarjuszy, i zmieniły znacznie oblicze kwestji Homerowej. Spróbowano także zdać sobie sprawę z dotychczasowych metod i kryterjów, używanych do rozwiązania owej kwestji i zdobyto się na pewne określenie granic poznania na tem polu.

Karol Rothe, najzasłużeńszy obrońca jedności poematów Homera, zakończył swą książkę p. t.: Die Ilias als Dichtung przyznaniem, że Homer, jak każdy inny poeta, może nawet w znaczniejszej mierze niż większość poetów nowoczesnych, korzystał nietylko z materjałów podaniowych, przekazanych tradycją, ale także z istniejących już podówczas większych i mniejszych poematów; sądził jednak, że wyróżnienie w dzisiejszej Iliadzie i Odyssei tych cegiełek, z których Homer zbudował swe epopeje, jest rzeczą prawie niemożliwą wobec tego, że jedynem kryterjum przy tej operacji jest poczucie stylu, a więc element zupełnie subjektywny.

To poczucie próbuje zobjektywizować przez oparcie go o pewne normy stylowe E. Bethe. Wychodzi on z małej rozprawy A. Heuslera p. t: „Lied und Epos in germanischer Sagendichtung" (1905). Heusler starał się tam określić różnicę między pieśnią a eposem i skonstatował przedewszystkiem, że nie tkwi ona w treści, skoro osnowa epiczna i treść pieśni się pokrywają. Także połączenie kilku wątków nie stanowi o istnieniu eposu, boć nawet krótkie pieśni miewają po kilka wątków, a nawet obszerne eposy obchodzą się jednym. Różnica między pieśnią i eposem jest więc nie tyle ilościowa, ile raczej jakościowa, a polega na sposobie opowiadania, na stylu: „Z jednej strony (w pieśni) styl zgęszczony, szkicujący, urywkowy, balladowa zwięzłość;

z drugiej (w eposie) styl wygodny, powolny, malujący, epiczna rozlewność". To odróżnienie dwóch rodzajów stylu jest głównem kryterjum w analizach Bethego.

Sądzi on, że pieśń śpiewana rozwinęła się stopniowo w recytowaną powieść poetycką (recitatives Kleinepos), a z takich powieści powstała powoli przez rozszerzanie i spajanie nasza Iliada. Kto ma subtelne ucho, potrafi w niej wyróżnić echa starego, zwięzłego stylu pieśniowego. W Odyssei, która nie powstała z wiązanej pieśni bohaterskiej, tylko z baśni, opowiadanej w wygodnej prozie, znajdujemy wyłącznie typową rozlewność epicką; ale w Iliadzie jest cały szereg przedstawień zwięzłych, dramatycznych, osadzonych jak błyszczące szmaragdy w opowiadaniu płynącem szeroko. Jeśli wyłuskamy te klejnoty, otrzymamy najstarsze części składowe eposu i będziemy mogli ocenić pracę poety, który złożył wspaniały, jednolity poemat z kawałków pierwotnie samodzielnych i nie należących do siebie. Bo tego nie można zaprzeczyć, że w eposie widać wszędzie plan i porządek, symetrję zewnętrzną i wewnętrzną, przejrzyste rozłożenie mas i inne ślady sztuki artystycznego kompozytora. Ta jednolitość może pochodzić tylko od poety, komponującego z artystyczną świadomością i obrachowaniem, od poety, który wprawdzie nie stworzył dzieła z niczego, ale też nie ograniczył się jedynie do czynności redaktora, tylko starał się własne wkładki większe i mniejsze wprowadzać między poszczególne partje, związki i połączenia, przygotowywać sytuacje, zakrywać sprzeczności, osiągnąć szeroki, majestatyczny wydźwięk... Owocem tej czynności jest nasza Iliada, której wewnętrzne sprzeczności należy objaśniać nie przez przyjmowanie późniejszych wtrętów, dodatków, rozszerzeń i skażeń, tylko jedynie przez to, że poeta korzystał ze starszych poematów. Zadaniem badacza jest więc omawianie zakresu i sposobu pracy autora Iliady i wyróżnienie poematów przez niego spojonych.

Stosownie do tego założenia analizuje Bethe Iliadę i przychodzi do przekonania, że jej autor przejął z dawniejszej tradycji nie tylko poszczególne cegiełki, ale także gotowe rusztowanie, które stosownie do większych zamierzeń musiał rozszerzyć i wzmocnić nowemi połączeniami. Owym rusztowaniem do budowy wielkiej epopei była stara M e n i s, pieśń o gniewie Achillesa. Opowiadała ona w jakimś półtora tysiącu wierszy o gniewie obrażonego bohatera, o klęsce Achajów, misji Patroklosa, jego śmierci i o zemście Achillesa. Ten prostolinijny, zaokrąglony poemat autor Iliady rozciągnął i rozszerzył przez wciągnięcie do niego gotowych drobnych eposów (Kleinepen) i przez planowe wkładki własnej inwencji. Te drobne eposy Bethe umie wydobyć z Iliady. Są to: Pojedynek Menelaosa z Aleksandrem, Przegląd wojsk, Diomedja, Procesja Trojanek, Pożegnanie Hektora z Andromachą i jego pojedynek z Ajasem, Błagalne poselstwo do Achillesa, Doloneja, Czyny Agamemnona i idylla Nestorowa w ks. XI, Arysteja Idomeneusa, Oszukanie Zeusa, Sporządzanie zbroi Achillesa, Epizod Eneaszów, Walka Achillesa ze Skamandrem, Wykupienie Hektora — i kilka mniejszych utworów.

Aby te części składowe „wrobić" w gotową M e n i s, musiał poeta stworzyć szereg misternych zahaczeń, pozatykać szpary, powygładzać nierówności. Na tem jednak nie poprzestał, lecz ze względów artystycznych dokomponował sam wiele ustępów dłuższych i krótszych, opierając się przytem nieraz o wielkich poprzedników. Do tych kompozycji autora Iliady należy z ks. I scena z Ateną, żegluga do Chryzy i zgromadzenie bogów, przeważna część księgi VII, cała ks. VIII, z ks. XI poselstwo Patroklosa, większa część ks. XII, retardacje w ks. XIII, XIV, XV, tudzież w ks. XX i XXI, wreszcie pojednanie bohaterów w ks. XIX. W tych wszystkich partjach dokomponowanych używał jednak poeta i starszych kawałków i w ten sposób ze starej M e n i s zrobił Iliadę, to jest epopeją, która przez zręcznie wplecione wskazówki, odnoszące się do tego, co było i co będzie, przedstawia wojnę Achajów z Trojanami, jej przesłanki i powody, przebieg i koniec. Nie jest to więc dzieło rzemieślniczego redaktora. Poeta, który umiał tak

spoić liczne, rozbieżne utwory w zwartą całość, ma prawo do tytułu architekty i budowniczego...

Teorja Bethego jest, jak widzimy, bardzo prosta. Opiera się ona na wyróżnieniu w Iliadzie dwu warstw: starszej Menis, odznaczającej się zwięzłym stylem balladowym i młodszej, która jest dziełem autora Iliady, snującego z istniejących materjałów szeroki wątek epicznej opowieści. Niestety owo wyróżnianie jest zupełnie subjektywne, skoro, jak to zauważyli krytycy Bethego (np. A. Busse, Deut che Literaturztg. 1916, nr. 44), styl balladowy ani nie znajduje się wszędzie w domniemanej Menis ani go nie brak w warstwie młodszej. Przeciwnie, sposób opowiadania jest wszędzie dostosowany do charakteru akcji. W miejscach szczytowych, gdzie się akcja rozstrzyga, panuje styl zwięzły, szkicowy; przy przedstawieniu wypadków spokojniejszych opowiadanie rozlewa się szeroko. Finsler (Homer I² 318) przytacza jako przykład zwięzłości dwa ustępy z Patroklei (obronę okrętów i poselstwo Antilocha) i dwa ustępy z ks. XII (szturm Sarpedona do murów i wysadzanie bramy przez Hektora). Otóż ten koniec ks. XII wydaje się Bethemu przykładem na styl epiczny, szeroki. Balladowy styl początku Iliady objaśnia się wymaganiami ekspozycji. Zresztą takie przechodzenie ze zwięzłości w gadatliwość, zależne od charakteru akcji, można zilustrować przykładem każdego ze znanych epików nowoczesnych nie najmniej Mickiewicza... Tak teorja Bethego nie wytrzymuje próby już przy samej Menis. Cóż dopiero, gdy nam każe podziwiać wspaniałe ustępy warstwy drugiej i temu samemu poecie przypisuje żeglugę do Chryzy, skleconą ze samych cudzych wierszy lub szturm do murów, podobnie złożony z pożyczek różnych ksiąg, lub ordynarną walkę bogów w ks. XXI!... Nie, Bethe nie potrafił wydobyć z Iliady jednolitego autora-architekty warstwy młodszej, jak nie znalazł wystarczających kryterjów dla odgraniczenia warstwy starszej!

Bethe uważa się za unitarystę i ma do tego takie samo prawo jak D. Mülder, skoro obaj uważają Iliadę za dzieło ręki jednego autora, budującego gmach epopei z gotowych, obrobionych materjałów starszych. Różnią się tylko określeniem i oceną wartości tego ostatniego budowniczego, a ta różnica płynie z przyjęcia odmiennych materjałów budowlanych i odmiennego sposobu korzystania z nich. Unitaryzm swój akcentuje Bethe jeszcze wyraźniej w przytoczonem artykule Neue Jahrbücher z r. 1919 (jest to wyciąg z przygotowanego do druku tomu II o Homerze), podnosząc przeciw Wilamowitzowi i innym atomistom jednolitość planu i budowy Iliady. Sądzi też, że zdanie o pochodzeniu dzisiejszej Iliady od jednego poety wypowiedziane jest z duszy coraz to bardziej rosnącej liczby filologów. Powołuje się przytem na Finslera, który we wstępie do drugiego wydania drugiego tomu swego Homera (z r. 1918) pisze (w r. 1915), co następuje: „Od pierwszego wydania (z r. 1907) dzielniem się przeuczył nie tylko w szczegółach. Nabrałem przekonania, że czynność poety Iliady jest o wiele rozleglejsza, niżem to pierwej śmiał przypuszczać. Przedewszystkiem nie uważam już Iliady za samo połączenie kawałków dawniej istniejących, choć przez poetę obrobionych. Ukształtował on raczej ze wszystkich swoich materjałów rzecz nową. Aby ująć należycie jego czynność, do tego nadzwyczaj ważne jest poznanie owych materjałów (Vorlagen). Pomaga ono do należytego wglądu w budowę całej epopei. Iliada nie jest wprawdzie jakościowo niczem innem, jak jakikolwiek inny poemat, skoro swą formę zawdzięcza jednolitej woli poetyckiej, ale osobliwe stanowisko zajmuje przez to, że na jej ukształtowanie wpłynęły w wielkiej mierze istniejące materjały i wzory". Ten pogląd (wypowiedziany niezależnie od Bethego) uważa Bethe za swój i twierdzi, że rozwiązuje on problem Homerowy, jako jedynie możliwa linja pośrednia między niezaprzeczalną wielością stylów i celów poszczególnych części i równie niezaprzeczalną jednością kompozycji-całości. Tę jedność ignorują analitycy, z których każdy ugniata z ciasta Iliady inną wspaniałość. Zastrzegając się przeciw temu, nie chce jednak Bethe przekreślać stu dwudziestu lat pracy nad Homerem i wznawiać wiary w oryginalny genjusz poety, który za jednym rozmachem napisał Iliadę, jak Goethe Hermana i Dorotę. Prze-

ciwnie, celem badań musi pozostać dotarcie do wzorów czy źródeł Iliady, bo tylko w ten sposób można zrozumieć jej powstanie. Pierwszem jednak zadaniem jest pojąć jej formę dzisiejszą, a jeśli się raz uznało jej zamierzoną jedność, oznaczyć — datę jej powstania.

Do tego nie wystarcza wyrwanie pewnych szczegółów, obojętnych dla całości: jak np. sławne miejsce o Atenach i Salaminie II 546 nn. Takie wiersze mogły być oczywiście wtrącone w jednolitą Iliadę. Tu trzeba brać pod uwagę ustępy nieodzowne w planie całości Takim ustępem jest np. walka o muty w ks. XII. Zaczyna się on objaśnieniem, dlaczego Trojanie mogli zdobyć rów i wał Achajów i dlaczego te dzieła zniknęły. Oto przy ich budowaniu nie złożono potrzebnych ofiar, czem obrażeni bogowie po zburzeniu Ilionu uprzątnęli owo obwarowanie w ten sposób, że Posejdon i Apollon skierowali tam rzeki Troady, a Zeus spuścił ulewę. Ten ustęp uważa Bethe za zależny od Hezjoda z powodu w. XII 23, w którym jest mowa o tem, że w powodzi zginął i ród półboskich mężów: καὶ ἡμιθέων γένος ἀνδρῶν. Iliada po za tym wierszem niema ani pojęcia ani wyrazu półbogów, wprowadzonego (na szerszem tle) dopiero przez Hezjoda Erga 161, por. 151. Zależność od Hezjoda widać także w nazwach rzek, wymienionych w owym ustępie. Jest ich ośm; pięć nie powtarza się więcej w Iliadzie, a z nich cztery (Rhesos, Heptaporos, Karesos, Rhodios) nieznane były nawet najgorliwszym topografom Troady w starożytności. — Temu samemu poecie, który skomponował początek ks. XII, przypisuje Bethe także wzmiankę o zbudowaniu muru na końcu ks. VII (przyczem XII 4 zależy od VII 449) i uważa go za autora naszej Iliady, młodszego od Hezjoda.

Pospolite mniemanie, według którego Hezjod, elegicy i lirycy korzystali już z treści, aparatu bogów, zwrotów, nawet całych wierszy naszej Iliady, usiłuje autor doprowadzić ad absurdum przypomnieniem, że tę samą zależność możnaby skonstatować w stosunku do Odyssei, która przecież nie jest starsza od w. VI: „das gilt jetzt mit Recht als gesichert"... Jego zdaniem owi poeci znali tylko te same materjały, które potem weszły w skład naszej Iliady, znali np. Menis, która już istniała w w. VIII — i tem tłumaczy się ich zależność od poezji Homeryckiej Ale znajomości całej dzisiejszej Iliady nie można u nich wykazać.

Bethe sądzi, że jej autor nie mógł żyć przed r. 600. Wynika to, zdaniem jego, z opisu procesji Trojanek do Ateny w ks. VI. Tej partji nie można usunąć bez zburzenia całej ks. VI. Wszak oddalenie się Hektora z bitwy jest umotywowane tem, że wieszczek Helenos poleca mu zarządzić ową procesję. To stwarza możliwość spotkania się z Andromachą. Ale nici tej sceny sięgają dalej. Przecież powrót Hektora do miasta i ową procesję spowodowały zwycięstwa Djomedesa z ks. V, a skuteczna interwencja Hektora i Parysa na korzyść Trojan na początku ks. VII jest możliwa tylko dlatego, że Hektor w ks. VI 312 nn i 503 nn oderwał Parysa od boku Heleny i zagrzał do spełnienia rycerskiego obowiązku. Ks. VII bez ks. VI wisiałaby w powietrzu, a ks. V nie miałaby żadnych następstw, gdyby nie było ks. VI. A ta ks. VI skomponowana jest z myślą o całości, jest nietylko podstawową kolumną, dźwigającą budowę pierwszej części Iliady, ale osią psychologicznego zrozumienia całej epopei. Tylko dla naszej Iliady i przez jej autora mogła ona być skomponowana tak, jak ją dziś czytamy. To też oznaczając datę ks. VI lub jakiejś jej części oznaczymy czas całej naszej Iliady.

Do tego datowania ks. VI używa Bethe wzmianki o wspaniałym płaszczu ze skarbca królowej, złożonym na kolanach Ateny: θῆκεν Ἀθηναίης ἐπὶ γούνασιν ἡνιόχοιο (302). Poeta myślał tu o siedzącym posągu bogini i to o posągu siedzącej Ateny naturalnej wielkości. I on i jego słuchacze musieli wiedzieć, że na Akropolis Trojańskiej stoi świątynia; że ta świątynia należy do Ateny i że do niej modlą się Trojanki jako do patronki miasta. W reszcie Iliady o tem się nie mówi Przeciwnie, Atena jest tam najzaciętszą przeciwniczką Trojan, najgorliwszą pomocniczką Achajów. Trojan wspomaga właściwie tylko Apollo i ten, jako patron miasta, ma w świętem

Pergamos świątynię (V 446). Ustęp o procesji Trojanek, stoi więc w ostrej sprzeczności z resztą Iliady; zgadza się natomiast ze znanemi nam stosunkami historycznego Nowego Ilionu. Nad niem wznosiła się rzeczywiście świątynia Ateny, a najstarsze monety tego miasta z w. VI noszą jej obraz jako patronki (πολιοῦχος). Jeśli Wilamowitz sądzi, że joński poeta stworzył swój obraz z fantazji i według analogji miast jońskich przeniósł Atenę, jako patronkę miasta, do Ilionu, to Bethe zapytuje, dlaczego wszyscy inni poeci Homeryccy wyobrażają sobie jako patrona Aten — Apollina i dlaczego wyobrażenia autora ks. VI o Atenie podzielają jeszcze autorzy Małej Iliady i Iliupersis, utworów niewątpliwie późnych? Ci epigonowie znali dobrze Hellespont i sławne miejsce Ilionu, a znajomość tych miejsc widać także u autora początku ks. XII, naśladowcy Hezjoda. Obserwację Wilamowitza, że autor VI 303 mówi o posągu siedzącym, podczas gdy monety Iljońskie przedstawiają boginię stojącą, objaśnia Bethe tem, że poeta posągu na własne oczy nie widział. Ale czy posąg można było widzieć tak łatwo jak świątynię, która z daleka pozdrawiała przejeżdżającego obok żeglarza? Przecież świątynia była zamknięta, klucz do niej miała tylko kapłanka i ta musiała dopiero otworzyć świątynię, gdy kobiety z królową szukały u bogini pomocy. Więc nie można żądać, by poeta podawał szczegóły z dokładnością naukową, jak gdyby dla napisania owych wierszy kazał był sobie otwierać świątynię...

Ale z wzmianki o owym siedzącym posągu naturalnej wielkości można wywnioskować jeszcze więcej. Poeta mówi o nim tak, jakgdyby takie posągi były i jemu i słuchaczom doskonale znane. Tymczasem ta wzmianka o posągu kultowym jest w całej Iliadzie jedyna. Tem też jest cenniejsza. Bo kiedyż sztuka grecka nauczyła się tworzyć posągi naturalnej wielkości? Znamy dziś dostatecznie rozwój plastyki greckiej, by na to pytanie módz dać pewną odpowiedź. Otóż za najstarsze okazy tego rodzaju dzieł uchodzą: siedzący posąg z Eleutherji na Krecie, wielkości trochę mniej niż naturalnej; siedzący posąg z Ajgiorgitika-Tegea z obcego tufu, oba niesłychanie surowe, widocznie pierwsze próby tego rodzaju; dalej dwa marmurowe fragmenty z Chios, wielkości więcej niż naturalnej; wreszcie kolosalne głowy Hery z Olimpji. Ponieważ na podstawie skorup protokorynckich, znalezionych pod fundamentami olimpijskiego Herajon, świątynię tę datuje się na pewno na wiek VII, Hera olimpijska może pochodzić najwcześniej z końca w. VII. E. Löwy kładzie początek całej tej sztuki, wywodzącej się z Krety, na połowę w. VII. Choćby się go posunęło jeszcze w górę, to pewna, że grecka plastyka posągowa rozkwita silnie dopiero w w. VI. Z tego czasu pochodzi szereg stojących posągów nagich mężczyzn i ubranych figur siedzących np. z sakralnej drogi w Didymai pod Miletem. Wtedy też dopiero mogli poeci mówić o posągu naturalnej wielkości tak po prostu jak w ks. VI 302. Przed końcem w. VII musiałby był poeta zaznaczyć przynajmniej niezwykłość posągu naturalnej wielkości, jak Homerydzi chętnie podnoszą osobliwości budynków i sprzętów. W w. VIII było takie przedstawienie niemożliwe, bo wtedy takie posągi nie istniały. Stare ksoana, jak Hery, przeniesione z Tyryns do argiwskiego Herajon (Paus. II 17, 5), jak Palladion, zabrane z Troi przez Djomedesa, jak posąg Tauropolos z Brauron, przywieziony przez Ifigenję z Taurydy, jak Artemis Orthia były — naręczne. Ta ich małość odpowiadała małości świątyń. Dopiero w. VII zaczyna budować duże świątynie i umieszczać w nich duże posągi. Z tego wynika, że procesja Trojanek nie mogła być tak opisana przed końcem w. VII, jak to już zauważył F. Dümmler w art. Athena u Paulego-Wissowy Real-Encykl. II 1946. Trudno tu myśleć o interpolacji lub późniejszej przeróbce; szaty ludzkiej nie daje się małej lalce. Trzeba więc przyjąć, że nasza Iliada, skomponowana według zdecydowanego planu przez jednego poetę, tego, który napisał ks. VI i co się z nią ściśle łączy, powstała dopiero w w. VI.

To jest, zdaniem Bethego, jedyny pewny punkt do oznaczenia czasu naszej Iliady, wogóle do chronologji poezji Homerowej. Nie wstrząsa nim Demetrios ze Skepsis (z II w. przed Chr.), który według Strabona (XIII 601)

twierdził, że Nowe Ilion i świątynię Ateny założono dopiero za czasów Krezusa i to nie na miejscu Homerowego Ilionu. Więcej tu waży świadectwo Hellanikosa, który Nowe Ilion umieszczał na miejscu starego. Jego wiarygodność potwierdziły wykopaliska Schliemanna. Jeśli cykliczna Iliupersis zna Nowe Ilion, świątynię Ateny, świętokradztwo Ajasa, to od tych podań nie można odłączyć i procesji Trojanek z ks. VI, którą się uznało także za młodą. Z wyciągu Proklosa wiemy, że w Iliupersis patronką miasta była Atena, że z jej Palladion związany był los miasta, że jej poświęcili Trojanie drewnianego konia, że jej świątynię zbeszcześcił Ajas i ściągnął jej gniew na wszystkich Achajów. W to koło doskonale wchodzi procesja ks. VI, która jest współczesną poezji cyklicznej. Nic też dziwnego, że związana z nią nierozłącznie nasza Iliada zawiera pewne szczegóły — cykliczne. Tak w Teichoskopji występuje jako niewolnica Heleny matka Tezeusza, Ajthra, ważna dla Iliupersis, gdzie ją wnukowie uwalniają, i dla Kiprjów, gdzie bracia odbierają Helenę Tezeuszowi. Także Dioskurowie wspomniani są tylko w Teichoskopji (III 237)... Wobec tego nie można naszej Iliady oddzielać przepaścią od poematów cyklicznych, jak Kypria, Mała Iliada, Iliupersis. Przeciwnie, łączy się ona ściśle z całym cyklem, a ponieważ powstała wśród żywego ruchu cyklicznego i wchłaniała w siebie jego produkty, mogła się stać ośrodkiem, koło którego późniejszy poeta zgrupował cykl Trojański. A jeśli Iliada jest tak młoda, to i jej jądro, wspaniała pieśń o gniewie Achillesa nie może być wcześniejsza jak w. VIII, z czego jednak nie wynika, jakoby wszystko, co dobre w Iliadzie, było stare, a co złe, młode... Marność Katalogów Hezjodowych nie może być miarą wysokości poezji VI w., boć to nie poezja, tylko wiersze o charakterze mnemotechnicznym, wiersze pisane z konieczności, skoro proza była jeszcze nie wyrobiona. Współczesny Katalogowi poeta Odyssei pokazuje lepiej stan ówczesnej poezji i dowodzi, że i przekwitające epos wydawało rzeczy piękne. Tylko nie trzeba żądać od nich oryginalności, w którą wierzyć wchodzi teraz w modę. Imię autora Iliady przebrzmiało, a imię Homera nosi ona dlatego, że nie chciała być niczem innem, jak nowem, obszernem opracowaniem jego poematu o gniewie Achillesa.

Bethe, który na początku tego artykułu pisał się prawie zupełnie na program unitarjuszy, pod koniec wyraża ciekawość, jakiemi to wymówkami właśnie unitarjusze będą próbować radzić sobie z jego chronologicznymi „dowodami". Ciekawość tę zaspokoił mu bardzo szybko E. Drerup w artykule p. t.: Die Zeit unserer Ilias, ogłoszonym w Berl. phil. Woch. 1919 nr. 51 i 52. Sądzi on, że siedzący posąg Ateny naturalnej wielkości, na którym spoczywa cały ciężar dowodowy, istnieje tylko w fikcji Bethego, jako petitio principii. Duży płaszcz, złożony na kolanach posągu, nie przesądza jeszcze wielkości posągu, boć przecież taki płaszcz może zwisać po obu stronach kolan nawet dużej lalki. Gdyby słuszne było twierdzenie W. Reichela, że w pewnych czasach czczono bogów niewidocznych, siedzących na prawdziwych tronach, to frazes Homera mógłby się odnosić do przewieszenia szaty przez tron, jeśli formuła ἐπὶ γούνασι θεῖναι nie oznacza w ogóle tylko złożenia daru błagalnego. Zresztą z wielkości szaty nie można wnioskować o wielkości posągu, boć szatę ofiarowuje się nie posągowi do praktycznego użytku, ale samemu bóstwu, jako przedmiot, który nas cieszy, a więc ucieszy i boginię. Z zachowanych inwentarzy wotów, składanych przez Atenki w świątyni Artemis Brauronia na Akropolis, widać, że większość ich nie służyła bezpośrednio do ubierania posągów, których było dwa: drewniany, siedzący ἕδος ἀρχαῖον i marmurowy ἄγαλμα ὀρθὸν ἑστηκός.

Brak opisu posągu u Homera objaśniałby się najlepiej tem, że poeta miał na myśli prymitywne ksoanon siedzącej Ateny w rodzaju tych, jakie Strabo (XIII 601) poświadcza w Fokaji, Massalji, Chios, Rzymie i t. d. Ponieważ taki objekt pospolity nie odpowiadał jego duchowej wizji (dem geistigen Schauen), więc wygląd posągu przemilczał. Według analogji pewnych terrakot stylu geometrycznego możnaby myśleć nawet o małem ksoa-

non i z takiem pojęciem godzić wyrażenie poety. Bethe wiedząc, że patronka Nowego Ilionu miała posąg stojący, nie wpuszcza poety do świątyni, tylko każe mu brak autopsji zastąpić — fikcją, przez co sam podkopuje swój dowód archeologiczny, bo z chwilą opuszczenia gruntu rzeczywistości granice fikcji są nieoznaczalne. Choćby posąg fikcyjny był naturalnej wielkości, to nie starczy za świadectwo archeologiczne. Fikcją jest też mała świątynia grecka przed w. VII. Skoro bowiem świątynia grecka rozwinęła się z mykeńskiego megaron, to jej najstarsze (drewniane?) okazy mogły być dość duże...

Także twierdzenie Bethego, jakoby poza VI ks. Iliady nie było w reszcie mowy o Atenie jako o patronce czy przyjaciółce Trojan, jest błędne. Wszak według Il. V 59 nn Atena kochała Trojańczyka Fereklosa i nauczyła go rozmaitych sztuk, między innemi sztuki budowania okrętów, sztuki zgubnej dla Aleksandra, a przez porwanie Heleny dla Troi. Ten zgubny dar jest przygotowaniem nieprzychylnej postawy Ateny wobec Trojanek w ks. VI, ale tej sceny procesji nie można stawiać na równi z innemi scenami Iliady, gdzie Atena występuje jako epiczna lalka (Spielfigur), używana do potrzeb akcji. Cyklicy szli nie za wzmiankami o bogini w akcji, tylko właśnie za ks. VI. Jeśli ignorują trojański kult Apollina, to może dlatego, że uważali go za fikcję poety, pragnącego wypełnić lukę między obrazą Apollina przez Laomedonta a opieką boga, użyczaną Trojanom. Taką samą fikcją mogła być i Homerowa świątynia Ateny w Troi, skoro świątynia należy do obrazu bogatego miasta (por. Chryse, Pytho, Ateny, miasto Feaków). Ale jeśli nawet założyciele Nowego Ilionu nawiązali do sławnego kultu, sięgającego może w czasy mykeńskie czy przedmykeńskie, to dla „archeologicznego" dowodu Bethego jest bez znaczenia.

Ruchoma zależność początku ks. XII od Hezjoda zakwestjonowana została już przez krytyków twórcy tego pomysłu, D. Müldera. Wszak Hezjod nie ma nazwy Karasos, a inne wymienia w zupełnie innym porządku. Wzmianka o półbogach tem się tłumaczy, że poeta, rzucając spojrzenie wstecz, występuje (jak w porównaniach) ze stanowiska współczesnego, nieznającego już muru achajskiego i wyraża pogląd współczesny sobie. A wiara w półbogów nie jest wynalazkiem Hezjoda, tylko sięga jeszcze epoki mykeńskiej i przechowała się w kultach, praktykowanych za Homera. Wreszcie językowe osobliwości ks. VI można równie dobrze datować w dwa wieki w stecz.

Replika Bethego w Berl. phil. Woch. 1920 nr. 14 nie przynosi żadnego pogłębienia argumentacji i zarzuca Drerupowi głównie to, że on wie, iż Iliada napisana została przez jednego poetę Homera w jednym ciągu w w. VIII i dlatego nie uznaje żadnych trudności, wstrząsających tym poglądem; Bethe natomiast nie wie, kiedy Iliada została ukończona, szuka indiciów i znajduje wskazówki archeologiczne, prowadzące do początku w. VI. Gdyby Drerup miał znaleźć wiarę, to Bethe sądzi, że jego zwolennicy są dogmatykami, którzy ze strachu o swą świętość przyjmują każdą podporę, choćby najkruchszą, a z takimi ludźmi on nie chce się procesować...

Ostatecznie spór o siedzący posąg naturalnej wielkości rozstrzygną dopiero archeologowie. Nim to nastąpi, wolno twierdzić, że jeżeli Trojanie mieli starać się o odwrócenie gniewu Ateny, która przez wspomaganie Djomedesa w ks. V spowodowała ich klęskę, to musieli się zwrócić do jakiejś jej świątyni, oczywiście nie po za murami miasta, bo tam jej nie można było supponować, tylko w mieście. Istnienie takiej świątyni w Troi jest więc w danej sytuacji postulatem poetyckim, a wiadomo, że Homer zawsze stwarza takie warunki, jakich wymaga sytuacja i akcja. Zwyczaj procesji niewieściej i składania szaty wotywnej musiał być czemś zupełnie pospolitem, skoro się go wprowadza jako rzecz rozumiejącą się przez się, a czy tę szatę składano na pustym tronie czy na kolanach jakiegoś lalkowatego idolu czy na kolanach siedzącej figury naturalnej czy nadnaturalnej wielkości, tego z miejsca Iliady wyczytać nie można tak, że jedynie na tej podstawie określić wieku ks. VI i całej Iliady nie podobna. Przy określeniu tego wieku

niema jednak potrzeby obawiać się tendencji zniżkowej, której po Bréalu hołduje i Mülder i Bethe. Bréal, nie chcąc przypuścić dwuwiekowej a choćby i trochę krótszej przerwy w rozwoju literatury między Homerem, datowanym na wiek VIII, a liryką chóralną, elegią i jambografią w. VII, umieszczał Homera na początku w. VII. To prawo nieprzerwalności konstytucji w rozwoju literatury możnaby połączyć z drugiem, sformułowanem już przez Vellejusa (I 16), że najwyższy rozkwit każdej sztuki ograniczony jest bardzo ciasnymi szrankami czasów (eminentiam cuiusque operis artissimis temporum claustris circumdatam). Do przykładów, przytoczonych przez Vellejusa, można dodać inne, odnoszące się do greckiej liryki chóralnej, melicznej, do elegji, jambografji, niemal do wszystkich gatunków literackich. Jeśli pewne epoki w krótkim czasie wydają koryfeuszów w tym samym zawodzie (eminentissima cuiusque professionis ingenia), to autora Iliady trzeba szukać niedaleko (w czasie) od autora Odyssei, a obu niedaleko całej poezji cyklicznej. Iliada i Odysseja musiała być już jednak zamkniętą własnością narodową, gdy cyklicy je uzupełniali naprzód i wstecz. Ktoby więc poematy Homera umieścił na początku w. VII, uczyniłby zadość i prawu współczesności wielkich talentów w tym samym gatunku i prawu nieprzerwalności w rozwoju literatury. W każdym razie daty Odyssei i Iliady trzeba szukać od końca, t. j. wychodzić od datowanych poetów cyklicznych. Jeśli Bethe mimo wyróżnienia w Iliadzie partyj starszych i młodszych, Homerowych, nie mógł się uchronić od pewnego unitaryzmu, to z całą stanowczością zastrzega się przeciw niemu Wilamowitz w ostatecznem swem dziele o Iliadzie. Za program swej pracy bierze on parę zdań, kończących rozprawę „Über das Θ der Ilias" (1910): „Jeśli się ma wogóle udać odgadnięcie powstania Iliady z tego stanu, w jakim ona leży przed nami, to musi się zacząć od usuwania najmłodszych warstw. Przy tej pracy trzeba trzymać zdala od siebie wszelkie hipotezy o tem, co leży na dnie. Porównanie z metodycznem odkopywaniem zabytków nasuwa się samo. W jakim stosunku historycznym i artystycznym pozostaje rapsodja, utwór (Einzelgedicht) obliczony na wygłoszenie za jednym rozmachem, do eposu, składającego się z kilku rapsodji, znajdzie się, gdy cierpliwe poszukiwanie będzie szło krok za krokiem w głąb. Ujmujących konstrukcji a priori mamy dosyć; pokazało się jednak, że na dłuższą metę nie pozostały nawet ujmującemi. Analogje epiki innych ludów pokazują nam, jakie to rzeczy mogą istnieć; w tem leży wielka ich wartość. Ale co rzeczywiście u Jonów istniało, o tem nie możemy się dowiedzieć skądinąd, a gdyby u Greków istniało było tylko to, co można wziąć także skądinąd, toby nie warto było poświęcać im pracy życia."

Ale skąd Wilamowitz wie, co jest warstwą najmłodszą (od której trzeba zaczynać analizę), a co starszą, a co najstarszą, skoro w Iliadzie wszystkie te warstwy leżą nie horyzontalnie (jak w ziemi), ale niby wertykalnie i przedstawiają się nam jako pewna całość architektoniczna? On to — czuje. Późno, bo późno, ale ostatecznie doszedł, jak z dumą wyznaje, do rozróżniania stylów, artystycznych zamierzeń i wykonań, do rozróżniania odmiennych indywiduów poetyckich. Trafność jego odczucia ma wykazać szczegółowa analiza, dokładna interpretacja, a ta prowadzi go do następujących rezultatów, zestawionych wygodnie w rejestrze (str. 512 nn):

Usuwając stosownie do założenia najpierw partje młodsze od Homera, docieramy do Iliady Homera, która obejmowała: A — H 321, A — O, Π — Ψ 256, przyczem poeta ΣΤ, a w ΥΦ także jeszcze późniejszy przerabiacz jedne rzeczy rozszerzył, drugie zastąpił nowemi tak, że w Σ zostało tylko niewiele, w ΤΥ zaledwie coś z Homera; natomiast w Φ i $X\Psi_1$ zachował się Homer prawie czysto. Koniec Iliady Homera, która sięgała do śmierci Achilesa, wyparła $\Psi_2$ i Ω.

Homer tworzył na podstawie obfitości utworów jednostkowych (Einzelgedichte) i małych eposów w ten sposób, że częścią ich materjał na nowo kształtował, częścią je przerabiał, częścią tylko wsuwał człony łączące. Takimi członami łączącemi są: B 1 — 86; Z 1 — 118; H 8 — 54; Λ 499 — 520;

M 1 — 40. Na przeróbce polegają: M — O, na własnej wynalazczości lub przynajmniej ukształtowaniu A i sceny boskie w NΞ O i ΦΧΨ$_1$. Partjami starszemi, przejętemi przez Homera do epopei są: Epos B — E, którego jądrem była Διομήδους ἀριστεία; epizod Glaukosa (Z 119 — 236); epizod Hektora w Ilios (Z 110 — 117 i Z 237 — H 7); pojedynek Hektora i Ajasa (H 48 — 322); zranienie trzech bohaterów ($\Lambda_1$), Nestoris ($\Lambda_2$). — Podłoże M — O 591 powstało już było z dwóch utworów, starej pieśni o Hektorze i pieśni o Idomeneusie. Patroklia od O 592 leży przed nami w przeróbce autora ΣT, do którego utworu należy. — Samodzielnemi poematami były także I i K, przyjęte przez poetę Θ, przyczem K zachowała się prawie czysto, I w silnej przeróbce.

Co się tyczy względnego wieku tych utworów przejętych przez Homera, to $E\Lambda_1$ i poemat o Hektorze w M—O są najstarsze; potem idzie może Patroklia; I jest może współczesne Homerowi, K młodsze od niego, Θ młodsze od Hezjoda... Między utworami, z których Homer korzystał, najmłodsze są Z i H. Interpolowany epizod Chryzeidy starszy jest nawet od tak zwanego hymnu pytyjskiego (ca 580).

Poszczególne piękności rapsodyj — pisze Wilamowitz na str. 327 — czuli unitarjusze zdrowiej i poetyczniej niż wyławiane pieśni; zdawali oni sobie sprawę z tego, co to znaczy dla rapsodji, że ją epik uczynił integralną częścią całości, a potrafił to uczynić, bo nie tylko — łatał, ale umiał także spajać. Ale samej rapsodji (Einzelgedicht) wyrządzali unitarjusze krzywdę; widzieli las, nie widzieli drzew. Kto chce w pełni używać nie tylko prawdy, ale i poezji, musi się wykształcić w tem, aby części integralne oceniać i samodzielnie i jako człony całości. Przytem niegodne wyrostki stanowczo usunie na bok, liche wypełnienia uzna za takie. Ta epopeja, którą i my uznajemy za całość, tkwi w naszej Iliadzie, ale nie jest to Iliada. W tej niejedno jest zniekształceniem, ale także wiele dodatków ma własną wartość. Osobliwa wartość Iliady polega nie na tem, że przemawia do nas jeden, tylko że wielu znacznych poetów, między nimi poeta Iliady... Jeśli Bethe cenił najwyżej starą Menis o półtora tysiącu wierszy, to Wilamowitz staremu Homerowi przypisuje prawie dwadzieścia ksiąg, tak że a potiori możnaby i jego uznać w tym względzie za unitarjusza, gdyby nie fakt, że w dzisiejszej Iliadzie nie uznaje poematu wyszłego z pod ręki jednego autora, redagującego starsze materjały, ale dzieło zbiorowe. Doprowadziło go do tego poczucie różnych stylów, a więc kryterjum subjektywne. Operował niem trochę wcześniej i Bethe i doszedł do rezultatów — zupełnie odmiennych. To samo, co Wilamowitz odczuwa jako najstarsze, w poczuciu Bethego bywa najmłodszem; co tamtego zachwyca pięknością, to w tym budzi niesmak... Te różnice zestawił szczegółowo Fischl, o którym pomówimy później

Książka Wilamowitza spowodowała E. Schwartza do zebrania rezultatów własnej analizy w broszurze p. t.: „Zur Entstehung der Ilias." Sądzi on, że bez właściwych rapsodyj (Einzelgedichte, które się stara scharakteryzować dokładniej niż Wilamowitz) Iliady nie można sobie wyobrazić, ale że jedynie z nich nie mogłaby się była nigdy zrość, choćby to były nawet takie utwory, jak Patroklia, bo wszystkie takie utwory nie mogłyby były z siebie wydać epicznego rusztowania, w które zostały osadzone. Właśnie dlatego, że Iliada jest jednością nie zamierzoną, lecz powstałą (nicht eine gewollte, sondern eine gewordene Einheit), musiała w jądrze zrość się z rzeczywistych eposów, które, choć tworzyły już większe kompleksy, to przecież miały dość zwartą budowę, by ostatecznej całości dać związek prawdziwie poetyczny. Jeśli już Wilamowitz wyłuskał taką epopeję w ΓΔΕ, to Schwartz stara się dowieść, że zawierała ona w poetycznej koncentracji obraz całej wojny i że ten poeta redagujący, który razem z ZH, wsadził ją między A i Λ (B włączono później) jest tym właśnie, który z eposu o gniewie Achilesa zrobił Iliadę. Uzupełniając Wilamowitzowe śledzenie Achilleidy w Σ — Ψ, zgadza się z nim Schwartz, że Iliada musiała się kończyć pierwotnie śmiercią Achillesa, a dowód na to widzi także w tem, że Mała Iliada,

która we wstępie zaznaczała swą Iliadzkość, zaczynała się według świadectwa Arystotelesa sporem o zbroję Achillesa, a więc supponowała epos kończące się śmiercią Achillesa, epos, zawierające już także hoplopoię. Przerabiacz, wsuwając opis pogrzebu Patroklosa między zwycięstwo nad Hektorem i śmierć Achillesa, rozluźnił związek między śmiercią Hektora i Achillesa, a gdy inny poeta stworzył w rapsodji o Priamie i Achillesie pendant do włóczenia Hektora, usunął dla jej umieszczenia stare zakończenie.

Nie godząc się z Wilamowitzem na zdanie, jakoby A była napisana jako wstęp do jakiejś masy, która z nim pierwotnie nie miała nic do czynienia, twierdzi Schwartz, że A była początkiem eposu, który opowiadał nie tylko o sporze książąt, ale także o jego skutkach, o klęsce Achajów. Plan tego eposu przeróbki i dobudówki tak zmieniły, że stał się niewyraźny. Jak do niego włączono Patroklię i Achilleidę, można się zaledwie domyślać. Wyraźniej widać przemienienie go w Iliadę przez wsunięcie Γ—H do całości dość już obszernej. Pewna jedność powstawała wciąż na nowo z jedności części i dlatego, że poeci przy całej różnorodności indywidualnej przedstawiali przecież pewien stan czy cech, a robota przy dziele coraz bardziej się rozrastającem trzymała ich tak, jak średniowiecznych budowniczych katedry, zagrażane ciągle w jednolitym planie przez zmiany i dobudówki, a przecież zachowujące go przez ciężar mas już ukształtowanych. Jak ta nigdy nie przeprowadzona do końca jedność gotyckich katedr średniowiecznych, tak Iliada kryje w sobie — nieskończoność, dążącą do formy, ale nigdy czysto nie sformowaną i dlatego badacze muszą swą pracę prowadzić tak samo bez granic, jak ci, którzy niegdyś stworzyli jej objekt. Przy tej pracy nie trzeba z Lachmannem uznawać tylko poezji oryginalnej lub tylko mechanicznej redakcji. Także redaktorzy Iliady byli poetami, skoro umieli komponować połączenia, godne samodzielnych poetów.

W VI w. przyszedł czas, w którym rapsodzi stali się tylko nauczycielami (Schulmeister), a eposy cykliczne doszły do takiej popularności, że je przypisywano Homerowi. Wtedy to w kołach rapsodów powstała legenda o Homerze. Schwartz uznaje z Wilamowitzem, że Homer jest osobistością historyczną. Jeśli go wywodzono ze Smyrny w czasie, gdy to miasto już opustoszało, to musiano mieć do tego powody, choć nie musi się tu przyjmować jakiejś rzeczywistej tradycji tak samo jak co do pobytu w Kolofonie lub na Chios. Zresztą ta cała legenda powstała dopiero wtedy, gdy Homerowi przypisywano już nietylko Iliadę ale i Tebaidę, nie wiadomo którą wcześniej.

Schwartz, pisząc o dziele Wilamowitza (Deutsche Literaturztg 1918, nr. 18), powitał je z radością także dla tego, że chaos, panujący w krytycznych badaniach Iliady od Lachmana ośmielił pewnych uczonych do ogłoszenia bankructwa wszelkiej analizy; był więc najwyższy czas, aby jakiś wyższy umysł wskazał badaniu proste, silne dyrektywy, dotychczasowe zdobycze umieścił na swojem miejscu i uchronił je od zduszenia przez zielsko jednodniowych pomysłów lub od uschnięcia w nieurodzajnym podmuchu zimnego sceptycyzmu. — O owym chaosie i płynącym z niego sceptycyzmie w poglądach na problemy Homeryckie pisze także prof. Witkowski w cytowanej rozprawie (str. 79) w słowach: „Nie masz prawie dwu uczonych, czyta się często, którzyby się zgadzali między sobą w tem, które pieśni są starem jądrem poematu, a które późniejsze. Ergo: cała dotychczasowa metoda badań nad Homerem jest błędna — Nic mylniejszego, mojem zdaniem, nad ten płytki sceptycyzm". Aby go nie dopuścić do siebie i swych uczniów, prof. Witkowski postanowił na własną rękę zbadać „autentyczność" (t. j. pochodzenie od tego samego poety, który napisał główną część Iliady) jednej partji, którą już starożytni, a za nimi nowsi, nawet unitaryści, uznali za młodszą od reszty Iliady. Powód do zajęcia się tą sprawą dało mu twierdzenie Rothego, że Doloneja jest przygotowana w księdze 9. Prof. Witkowski postanowił sprawdzić to twierdzenie i (jako przeciwnik dyssekcji, dla którego autentyczność Dolonei byłaby więcej pożądana niż nieautentyczność) miał ukrytą nadzieję, że jeżeli

twierdzenie Rothego okaże się słusznem, autentyczność Dolonei będzie dowiedziona, a tem samem najgłówniejszy szkopuł w przyznawaniu jedności Iliady w dzisiejszej postaci odpadnie. Po gruntownem zbadaniu sprawy doszedł do przekonania, że twierdzenie Rothego jest bezpodstawne: Księga 9. nie przygotowywa Dolonei. Wobec tego rezultatu poddał prof. Witkowski rewizji argumenty Rothego a zwłaszcza Shewana, zbijających wszelkie zarzuty przeciw autentyczności Dolonei, a choć przy tem postępował rzeczywiście bez uprzedzeń z największą możliwie objektywnością, doszedł na podstawie analizy pieśni (analizę uważa z Wilamowitzem za pierwszy i główny środek badania krytycznego) do przekonania, że Doloneja nie może pochodzić od Homera, albo co najwyżej, że Homer napisał ją później, w ostatnich latach życia, (oczywiście dla wstawienia ją w to miejsce, które dziś zajmuje).

Podstawą do takiego orzeczenia są następujące fakty: Pierwsza część pieśni (1—298) wykazuje niejasność i bałamutność w. przedstawieniu planu akcji. Zbierają się bohaterzy raz dla narady, to znowu dla kontroli straży, ustawionych przed obozem tak, że w rezultacie czytelnik zupełnie nie może sobie zdać sprawy, do czego poeta zmierza. W części drugiej Diomedes i Odysseusz wybierają się do obozu greckiego dla zbadania planów Trojan, po schwytaniu Dolona zapominają jednak o celu wyprawy i napadają na obóz Traków, skąd przyprowadzają rumaki Rezosa. Oczekujący na nich bohaterzy greccy również zapominają zapytać się, czy szpiegowie zbadali zamiary Trojan. Cel wyprawy nocnej jest więc zwichnięty. — Jakkolwiek to zwichnięcie dałoby się objaśnić chęcią podniesienia greków na duchu i jakkolwiek możnaby też nie wyciągać zbyt dalekich wniosków z istnienia w Dolonei kilku form niehomerowych, to na podstawie nie dających się wytłumaczyć braków w przeprowadzeniu planu akcji widzi się prof. Witkowski zmuszonym odmówić autorstwa Dolonei Homerowi.

Autor poświęca bardzo mądre słowa (str. 76) zasadniczemu zaprzeczaniu istniejących trudności, chęci dowodzenia za wszelką cenę, że niema żadnych powodów do pytania się i dziwienia. Nazywa to taktyką strusią i sądzi, że nie uratuje ona żadnej pieśni Homera ani jedności Iliady. Przeciwnie, jest ona wprost szkodliwa, bo zagradza nam drogę do poznania właściwości poezji Homerowej, a to poznanie jest przecież pierwszem naszem zadaniem; następstwa jej mogą się stać niebezpieczne dla postępu nauki. Jeżeli sobie powiemy z góry, że w pieśniach Homera niema żadnej trudności, że wszystko jest gładkie i doskonałe, że każdy zarzut można zbić, to krytyce naukowej nie pozostaje nic innego, jak złożyć broń i powiedzieć sobie, że przy Homerze niema nic do czynienia. Zadaniem zdrowej krytyki nie jest zasłaniać oczy na oczywiste trudności, lecz najpierw trudności uznać, a następnie próbować jedne z nich wytłómaczyć, przy innych oświadczyć, że wytłómaczyć się nie dadzą...

Podzielając w zupełności to stanowisko objektywne, a więc jedynie naukowe, muszę przecież oświadczyć, że jakkolwiek uznaję w zupełności niejasne i bałamutne przedstawienie celu akcji w pierwszej części pieśni, owo ciągłe wahanie się między planem narady a kontrolą straży i jakkolwiek zgadzam się, że cel wyprawy nocnej został (na pozór) wypaczony, to nie sądzę, jakoby tych rzeczy nie można było — nie usprawiedliwić, nie wytłumaczyć, lecz umotywować pewną koniecznością. Doloneję uważałem zawsze ze starożytną tradycją za najpóźniejszy dodatek do Iliady i ta jej obcość nie niepokoiła bynajmniej mojego sumienia unitarystycznego. Wszak Iliada Homera bez Dolonei pozostaje zamkniętą całością — nie w 23 pieśniach, boć podział na 24 pieśni nie jest pierwotny. Dopiero przy pilnem studjowaniu argumentacji prof. Witkowskiego uznałem, że stwierdzone przez niego trudności nie są decydujące i że można się do nich zabrać z innego stanowiska, mianowicie ze stanowiska militarnego. By usprawiedliwić takie stanowisko, powołuję się na sąd najkompetentniejszego w sprawach wojennych znawcy, Napoleona I, który raz tak powiedział (u Sainte-Beuve, Le premier livre de l'Eucide, Rev. contemp. XXVIII 1856, p. 338): „Quand on lit l'Iliade, on sent à chaque instant, qu' Homère a fait la guerre et

n' a pas, comme le disent les commentateurs, passé sa vie dans les écoles de Chio... Le journal d' Agamemnon ne serait pas plus exact pour les distances et le temps et pour la vraisemblance des opérations militaires, que ne l' est son poëme." Współczesny Napoleonowi publicysta francuski, żyjący wśród ciągłych wojen, Paul Louis Courier pisał ponownie w liście do Villoisona (1805): „Homère fit la guerre, gardez-vous en douter: C' était la guerre sauvage. Il fut aide-de-camps, je crois, d' Agamemnon, au bien son secrétaire..." Na podstawie takich orzeczeń wolno nam śledzić akcję Dolonei ze stanowiska wojskowego.

Jak długo Achilles walczył w szeregach Achajów, nie chciał Hektor wszczynać walki z dala od murów Troi, lecz posuwał się najdalej do bramy skajskiej i rosnącego w jej pobliżu buka (IX 352 nn); stamtąd bowiem mógł dość szybko cofnąć wojsko za mury, gdy Achajowie brali górę. Dopiero po usunięciu się Achillesa od walki, w pierwszej i drugiej bitwie Iliady, zwycięzcy Trojanie posuwają się znacznie bliżej ku obozowi greckiemu. Obóz ten został już podczas bezczynności Achillesa zabezpieczony przez Agamemnona murem (czy wałem) i rowem z ostrokołem (VII 337 nn, 436 nn, IX 349 nn). Otóż w przebiegu bitwy drugiej Trojanie prą uciekających Achajów naprost rowu (ἰθὺς τάφροιο βαθείης VIII 336) Uciekający przebywają ostrokół i rów (ibid. 343) i zatrzymują się dopiero koło okrętów, a więc za murem, który był obroną statków. Atena, gotująca się do pomagania Achajom, sądzi, że po jej ukazaniu się niejeden z Trojan padnie przy okrętach (VIII 380). Niestety, Zeus wstrzymał jej interwencję, ale Trojanie nie mogli kontynuować pościgu, bo zapadła noc (w. 487).

Otóż noc i w czasach Homerowych i jeszcze znacznie później kładzie kres walce. To też gdy w pierwszej bitwie (IV—VII) podczas pojedynku Hektora z Ajasem zapadła noc, heroldowie z obu stron wysłani, wezwali ich do zaprzestania walki: νὺξ δ' ἤδη τελέϑει· ἀγαϑὸν καὶ νυκτὶ πιϑέσϑαι (VII 282. 293), poczem walczący wrócili do swoich, a w namiocie Agamemnona (VII 313) odbyła się narada wodzów greckich, a na akropolis trojańskiej przy drzwiach Priama narada Trojan (345 n). W obu wypadkach naradzano się nad tem, co począć nazajutrz o świcie. Podobnie się kończy wielka bitwa trzecia (VIII — XVIII): Słońce zachodzi, Achajowie zaprzestają walki, Trojanie cofają się z krwawych zapasów, wyprzęgają konie i przed wieczerzą gromadzą się na naradę (XVIII 241 nn): Polydamas radzi nie czekać jutrzenki na równinie przy okrętach: (ἐν πεδίῳ παρὰ νηυσίν), lecz pójść na noc do miasta. Obozowanie w pobliżu okrętów, które Trojanie spodziewali się zdobyć, było możliwe tylko wtedy, gdy Achilles trzymał się zdala od walki (254 nn). Teraz tylko noc wstrzymuje go od walki (267). Jeśli rano zastanie jeszcze Trojan obozujących na równinie, wtedy wielu zabije, a szczęśliw, kto się uratuje ucieczką do miasta. Dlatego Polydamas radzi przez noc na rynku trzymać pogotowie (274), a rano przywdziać zbroję i stanąć do obrony na wieżach i murach (278). Hektor odrzuca ten plan i rozkazuje wojsku zjeść wieczerzę w obozie według oddziałów (κατὰ στρατὸν ἐν τελέεσσιν, 298) i pamiętać o straży i czuwać; rano, przywdziawszy zbroję, rozpoczną walkę przy okrętach (304). — Czwarta bitwa (XIX — XXII) kończy się śmiercią Hektora. Trojanie zamknęli się w murach, Achajowie wrócili do okrętów, rozeszli się na wieczerzę i poszli spać (XXIII 3. 50).

Według tych analogji z góry możemy wnosić, że gdy bitwie drugiej (VIII) noc kres położy, walczący pójdą wieczerzać i spać, by na drugi dzień znowu rozpocząć walkę. Potykanie się bowiem w polu w nocy jest u Homera niemożliwe. Jakoż z zapadnięciem nocy (VIII 487) Trojanie oddalają się od okrętów (νόσφι νεῶν) nad rzekę i tu na pobojowisku odbywają naradę. Hektor oświadcza, że spodziewał się w toku bitwy zdobyć i zniszczyć okręty i Achajów, a potem wrócić do miasta. Tymczasem noc uratowała okręty i Achajów. Nocy trzeba słuchać i zabrać się do wieczerzy — w polu, a potem przez całą noc palić ogniska, by było widać, czy Achajowie nie zabierają się do odpłynięcia. W takim razie Trojanieby na nich uderzyli. Ponieważ wojsko obozuje poza miastem, młodzież i starzy pozo-

stali w mieście mają czuwać po wieżach (περὶ ἄστυ θεοδμήτων ἐπὶ πύργων), a niewiasty mają po domach palić duże ogniska, by jakaś zasadzka nie wtargnęła do miasta: μὴ λόχος εἰσέλθῃσι πόλιν λαῶν ἀπεόντων (VIII 523). Rano przywdzieją Trojanie zbroje i rozpoczną walkę przy okrętach.

Sytuacja jest więc taka sama, jak na końcu bitwy trzeciej. Odmiennym motywem jest obawa Hektora przed jakiem zdradliwem wtargnięciem do miasta, pozbawionego załogi. Przed takiem zaskoczeniem ma się strzec zaalarmowana straż obywatelska, podczas gdy straże obozowe, siedzące przy licznych ogniskach, mają obserwować ruchy przy okrętach. — Dla Achajów, którzy stosownie do zwyczaju, cofnęli się na noc za wał do okrętów, jest to pozostanie Trojan na noc w polu czemś zupełnie nowem, osobliwem. Stąd popłoch Achajów i desperacja Agamemnona (IX in.). Nestor radzi zachować się jak zwykle (IX 65 n): ustąpić nocy, przyrządzić wieczerzę, zaciągnąć straże nad rowem na zewnątrz wału — i naradzić się u naczelnego wodza nad położeniem, mianowicie czy ta noc ma zgubić wojsko czy ocalić. Wynikiem narad jest poselstwo do Achillesa: Wobec niego Odysseusz odsłania plan Hektora: zamierza on rano uderzyć na okręty i spalić je, a obrońców w dymie wygubić (241 nn). Ale Achilles nie chce słuchać o pojednaniu z Agamemnonem i jemu samemu każe od okrętów odwrócić zgubny ogień νήεσσιν ἀλεξέμεναι δήϊον πῦρ (347). Gdy poselstwo zaniesie jego odmowną odpowiedź, muszą wymyślić jakiś lepszy plan (μῆτιν ἀμείνω), któryby ocalił okręty i Achajów (423).

Gdy posłowie zdali sprawę z pertraktacji z Achillessem, Diomedes radzi na razie jeść i spać, a rano stanąć do walki. Ale to szablonowe traktowanie sytuacji niezwykłej nie wystarcza Agamemnonowi. Ten jakby podejmując słowa Achillesa (IX 423): ὄφρ' ἄλλην φράζωνται ἐνὶ φρεσὶ μῆτιν ἀμείνω | ἥ κέ σφιν νῆας τε σόῃ καὶ λαὸν Ἀχαιῶν, postanawia pójść do Nestora εἴ τινά οἱ σὺν μῆτιν ἀμύμονα τεκτήναιτο, | ἥτις ἀλεξίκακος πᾶσιν Δαναοῖσι γένοιτο. Do objaśnienia ἀλεξίκακος trzeba pamiętać słowa Achillesa IX 346: σύν σοί τε καὶ ἄλλοισιν βασιλεῦσιν | φραξέσθω νήεσσιν ἀλεξέμεναι δήϊον πῦρ. Ale na czem mógł polegać taki plan? Hektor obawiał się ze strony Achajów wtargnięcia do ogołoconego z wojska miasta jakiejś zasadzki (λόχος VIII 523). Jak sobie taką zasadzkę wyobrażać? Wszak straże Trojańskie mają na oku cały obóz grecki i spostrzegliby wyruszenie w pole choćby drobnego oddziału. Nie o cały oddział może tu więc chodzić, ale o przedsięwzięcie jednostkowe, takie, o jakiem Helena opowiada Od. IV 240 nn: Odysseus przebrał się za żebraka, niepoznany dostał się do Troi i gdy pozabijał wielu Trojan, wrócił do swoich, wzbogacony obfitemi wieściami... Jeśli tylko takie podstępne przedsięwzięcie było w danej chwili możliwe, nie dziw, że zbudzony Menelaos, zobaczywszy nad sobą w nocy uzbrojonego Agamemnona, pyta go, czy kogo chce posłać jako szpiega między Trojan (137 n). Obawa, czy znajdzie się śmiałek, któryby się odważył sam w nocy szpiegować nieprzyjaciół, dowodzi, że takie przedsięwzięcie było bardzo rzadkie, boć na zwykły w późniejszych czasach rekonesans czy patrol posłanoby poprostu kogokolwiek. Agamemnon na razie nie podejmuje myśli Menelaosa, tylko powtarza dawniejszy zamiar naradzenia się nad planem, χρεὼ βουλῆς... κερδαλέης, ἥτις κεν ἐρύσσεται ἠδὲ σαώσῃ | Ἀργείους καὶ νῆας (43) O ile zdanie względne parafrazuje słowa Achillesa IX 424, o tyle początek, nazywając plan – nietylko korzystnym ale i chytrym, (bo to już w Odyssei oznacza κερδαλέος), ma chyba na myśli jakiś podstęp. Ale jaki, jeszcze nie wie, bo, jak zaznaczyliśmy, nowa zupełnie sytuacja wojenna, nie pozwala operować żadnymi szablonami. Takim szablonem było rozstawienie straży. A nuż straże posną? Nuż jaki szpieg Trojański wślizgnie się do obozu i wymorduje śpiących wodzów? Ile wówczas znaczył dla całości przedsięwzięcia jeden bohater, widać z abstynencji Achillesa. — W takiej niepewności i podejrzliwości wobec wroga pierwszą myślą jest troska o czujność straży. Mógłby Agamemnon sam odbyć jej inspekcję. Ale że chce odbyć naradę sztabową nad nową sytuacją, poruczа to zadanie Nestorowi. Gdy Nestor z innymi wodzami stanie przy placówkach, można się będzie

i naradzić, co dalej t e j n o c y począć (bo na rano już dano ordre de bataille). Jeżeli więc prof. Witkowski konstatuje w w. 53—56 wielką trudność, polegającą na niejasnem przedstawieniu celu zbierania się bohaterów, a więc planu opowiadania, to można wobec tego zauważyć, że ta n i e j a s n o ś ć p r z e d s t a w i e n i a c h a r a k t e r y z u j e n i e j a s n o ś ć m y ś l i A g a m e m n o n a w o b e c n o w e j s y t u a c j i. Odbycie narady po bitwie, przerwanej przez noc, co do postępowania nazajutrz, jest konieczne i temu stało się zadość IX 705 nn. Ale pozostaje suggerowana przez Achillesa narada nad położeniem w nocy, nad planem, któryby ocalił okręty od ewentualnego spalenia przez Trojan. Na czem taki plan ma polegać, Agamemnon nie wie. Czuje tylko, że regulamin wymaga podwojenia czujności straży i to dysponuje. O reszcie naradzi się przy strażach. Obudziwszy Nestora, proponuje mu Agamemnon, aby razem udali się na inspekcję straży, która musi czuwać wobec bliskości nieprzyjaciela: Οὐδέ τοι ἴδμεν | μή πως καὶ διὰ νύκτα μενοινήσωσι μάχεσθαι (100 n). Te słowa starczą za rozwinięcie całego planu narady nad położeniem. Dotąd noc zawsze kładła kres walce i odwlekała ją do następnego dnia. Teraz pierwsze pozostanie Trojan w polu otwiera przed Agamemnonem możliwość jakiegoś ataku nocnego. Co w takim razie począć? Czy sama czujność straży wystarczy? Nic nie wiemy... Kto odrazu sformułował jądro nowej sytuacji (możliwość ataku nocnego) i wyraził swą bezradność (nic nie wiem), ten walnie przygotował naradę nad sytuacją. Choć więc Agamemnon na razie tylko mówi o inspekcji straży, nie można z prof. Witkowskim mówić tu o zwichnięciu planu, skoro słowa zamykające jego przemówienie służą do lapidarnego określenia sytuacji, której groza będzie odtąd stać przed oczyma wszystkich. Nestor, budząc Odysseusa, ma na myśli tę właśnie grozę, gdy mówi (145): τοῖον γὰρ ἄχος βεβίηκεν Ἀχαιούς. I czego nie odpowiedział Agamemnon wobec niego, to on oświadcza Odysseusowi (146): Trzeba zbudzić sztab na naradę nad wyjątkowem położeniem? Co robić? Czy uciekać? Czy walczyć? (ἢ φευγέμεν' ἠὲ μάχεσθαι) Te pytania budzą największe zdumienie w prof. Witkowskim (str. 20). A przecież Hektor, rozkazując strażom palić wielkie ognie, przypuszczał już możliwość ucieczki Achajów z pod Troi: VIII 510: μή πως καὶ διὰ νύκτα κάρηκομόωντες Ἀχαιοί | φεύγειν ὁρμήσωνται ἐπ' εὐρέα νῶτα θαλάσσης. Czyż więc Nestor podejmuje propozycję Agamemnona z ks. IX 27: φεύγωμεν σὺν νηυσὶ φίλην ἐς πατρίδα γαῖαν, mimo, że ją już dawno zwalczył Diomedes? Czy chce spełnić radę Achillesa (IX 684), żeby Achajów namawiać do odpłynięcia do domu? Gdyby Nestor miał na myśli dylemat: odpłynąć lub zostać pod Troją — sformułowałby go był: ἢ φεύγειν ἢ μένειν. Jeśli jednak jakiemuś uciekaniu przeciwstawia — walkę, atakowanie, to owo uciekanie może odnosić się albo do jakiegoś cofnięcia się na stanowiska obronne, do defenzywy, albo do wycofania zbyt wysuniętych placówek poza mur. Jeśli Diomedes radził na końcu ks. IX 708 n, by Agamemnon następnego dnia o świcie szybko przed okrętami trzymał wojsko i konie, dodając otuchy, to myślał o defenzywie. Wynik nocnej wyprawy do obozu Trojan tak jednak podniósł na duchu Achajów, że o świcie przeszli do ofenzywy. Tak o wyborze taktyki rozstrzygnęły wypadki — bez osobnej narady, ale istnienie obu możliwości zaznaczył dylemat Nestora.

Słuchacz całej Dolonei zrozumiał jego alternatywę przy słowach Hektora (X 309), który polecił szpiegowi zbadać, czy Achajowie pilnują okrętów czy też pod wpływem ostatniej klęski naradzają się nad ucieczką (φύξιν βουλεύουσι) i nie chcą czuwać przez noc, znużeni okrutną robotą. Ponieważ Achajowie z rozkazu wodzów poszli spać (śpią też wodzowie), a do walki mieli stanąć dopiero o świcie, tę naradę nad ucieczką można odnieść tylko do polnych straży, ustawionych nad rowem i to do ich zachowania się w razie nocnego ataku Trojan. A zatem alternatywa Nestora może znaczyć: czy straże mają się cofnąć czy też mają podjąć walkę z ewentualnym napastnikiem. Ostatecznie sztab się zgromadził przy strażach, które też już liczyły się z możliwością nocnego napadu, skoro zwracały się wciąż ku równinie, czyby nie usłyszeli idących Trojan (189). Pochwaliwszy ich czuj-

ność, Nestor przeskakuje przez rów i wraz z sztabem posuwa się w kierunku nieprzyjaciela aż do linji, do której Hektor dotarł był przy zapadającej nocy. Cała ta wycieczka sztabu na pole walki nie miałaby najmniejszego sensu, gdyby jej jedynym celem było naradzenie się nad sytuacją, boć wygodniej niż wśród trupów możnaby to uczynić przed rowem pod osłoną straży. Ze stanowiska wojskowego brak ów jest jednak zupełnie zrozumiały. W niepewnej nowej sytuacji sztab osobiście przedsiębierze rekonesans. Trupy milczą, nic podejrzanego nie widać, więc zbiorowy rekonesans niema widoków powodzenia. Trzeba go zastąpić indywidualnym. Stąd wezwanie do ochotników, aby który poszedł sam na zwiady i przyniósł meldunek, czy Trojanie, jak zwykle, wrócą na noc do miasta, czy też pozostaną w polu w pobliżu okrętów. Dalsze decyzje mogą zapaść dopiero na podstawie takiej informacji. Więc na razie niema się co naradzać nad nowymi środkami w nowej sytuacji, bo nie wiadomo, czy ta nowa sytuacja nie jest tylko majakiem trwożliwej wyobraźni pokonanych...

Dla celów wojskowych ma jeszcze znaczenie tylko to, co Dolon wyznał szpiegom achajskim (w. 414 nn): Hektor w tej chwili jest za obozem, na naradzie wojennej. Obozu Trojańskiego strzegą straże, za to obóz sprzymierzeńców nie jest strzeżony. — Na osobne zapytanie, Dolon wymienia szczegółowo stanowiska wszystkich sprzymierzeńców i wskazuje łatwy dostęp do legowisk Traków. — Na podstawie tych zeznań i autopsji w obozie trackim, uzyskali szpiegowie bardzo ważne wiadomości co do sił sprzymierzeńców Trojańskich (siły Trojańskie znali dobrze dawniej), upewnili się, że Trojanie, obozujący a raczej śpiący pod osłoną zwykłych placówek, tej nocy nie gotują się do żadnego ataku, a nadto, pozbawiając konnych Traków wodza, osłabili najgroźniejszego z pośród sprzymierzeńców Trojańskich kombattanta... Według zwykłej u Homera techniki nie powtarzają już swego meldunku wodzom greckim, ale ci wiedzą o wszystkiem od poety i przekonawszy się, że walki nocnej nie będzie — idą spać.

Spełniły się więc obawy Hektora co do jakiegoś zdradliwego przedsięwzięcia ze strony Achajów; Achajowie wymyślili μῆτιν κερδαλέην, która pozbawiła życia Rezosa i 12 jego towarzyszów; natomiast nie spełniły się obawy Achajów, że Trojanie ruszą może w nocy do ataku. Ponieważ taka walka nocna byłaby czemś zupełnie nowem, Agamemnom n i e w i e, jakich środków ostrożności się wobec niej chwycić, i wśród ciągłych wahań się poprzestałby na szablonach, gdyby Nestor nie był się postarał o pewne wiadomości co do zamiarów Trojan. Z chwilą gdy się pokazało, że walka nocna nie nastąpi, dalsze narady były zbyteczne. Ta niepewność, to wahanie się wodzów greckich wobec nowej sytuacji musiała się odbić na sposobie przedstawienia akcji, która jest także niejasna i chwiejna, a więc zupełnie odpowiada przedmiotowi. Zdobycie koni Rezosa pozostaje może w związku z późniejszym wątkiem o fatalnem znaczeniu tych koni co do losów Troi, ale śledzenie źródeł Iliady w tej partji tu do mnie nie należy. Chciałem tylko zaznaczyć, że w oświetleniu wojskowem wiele niejasności i trudności Dolonei staje się zrozumiałemi. A że, jak mi się zdaje, wskazałem przytem nowe nici, łączące tą ks. X przedewszystkiem z ks. IX. ale i VIII, prof. Witkowski może z tego względu uzna ją za autentyczną, skoro miał to uczynić, gdyby prawdziwem okazało się było twierdzenie Rothego, że Doloneja jest przygotowana w ks. IX.

Jak przy powyższych argumentacjach byłem nieuprzedzony, widać z tego, że i teraz uważam ze starożytnymi Doloneję za późniejszy dodatek do Iliady. Nie sądzę jednak, aby tego można było dowieść na podstawie analizy treści i wyszukiwaniu sprzeczności nie dających się objaśnić. Uświadomiłem to sobie dopiero przy studjowaniu rozprawy prof. Witkowskiego, która może służyć za wzór możliwie najobjektywniejszej analizy, ważącej skrupulatnie każde p r o i c o n t r a i dopuszczającej wszelkie możliwości objaśnień. Zajmie też ona poczestne stanowisko w szczupłej literaturze polskiej o Homerze, mającej dotąd w swym dorobku tylko dwie książki, godne pamięci: Józefa Piechowskiego D e i r o n i a I l i a d i s (Moskwa 1876) i T.

Zielińskiego „Traktowanie zdarzeń współczesnych w starożytnej epopei (po niemiecku, 1901). Rozprawa prof. Witkowskiego staje godnie w tym szeregu jako trzecia.

Prace Bethego i Wilamowitza, niemniej jak poświęcone im recenzje Cauera (Gött. Gel. Anz. 1917 Hft. 4/5 i 9/10) i E. Schwartza (D. L. Z. 1918 nr. 18) spowodowały H. Fischl'a do zastanowienia się nad wynikami dotychczasowych analiz Homera i oceny kryterjów, używanych do wyróżnienia w Homerze partji starszych od młodszych. Bo to wyróżnianie warstw i stopni rośnięcia greckiego eposu ogłosił Cauer w pierwszem wydaniu swych „Grundfragen der Homerkritik" (1895) za główny cel badań. Ewolucję jego poglądów na te cele, zadania i wyniki nauki, dokonaną w przeciągu ćwierćwiecza uważa Fischl za manometr, wskazujący każdorazowe ciśnienie w walce zdań i zauważa, że wskazówka pokazuje coraz więcej — rezygnację. Spowodowało ją kolejne niedopisanie różnych kryterjów, z których pomocą starano się w Homerze wyróżnić warstwy starsze od młodszych: Są to kryterja językowe i metryczne, kryterja treściowe, zaczerpnięte z mitu i historji, kryterja archeologiczne i kulturalne. Zresztą nietylko kryterja okazały się niewystarczającemi; samo istnienie różnych „warstw" i stopni jest problematyczne. Obraz bowiem wzięto ze skały, która urosła w sposób naturalny; tymczasem poematy nie są tworami natury, tylko sztuki. Geolog, znajdując w naturze warstwy zdeformowane poprzerywane, może między nimi pociągnąć linie łączące, ale na podstawie rozmaitych bloków, użytych na wzniesienie budowli nie może nakreślić geologicznej mapy kraju. To też Cauer i inni przytoczonym kryterjom przyznają tylko uzupełniającą funkcję; rozstrzygające znaczenie ma analiza czy krytyka kompozycji w połączeniu z obserwacjami psychologicznemi i stylistyczno-technicznemi.

Zastosowanie i wyniki tych rozstrzygających kryterjów sprawdza Fischl na pracach Bethego i Wilamowitza, wybrawszy za przykład głównie analizę Patroklei i pierwszej księgi Iliady. Osobno zestawia przykłady na ich oceny stylistyczne i psychologiczne. Za próbkę wyników niech posłuży takie zestawienie sądów w II ks. Iliady.

| Bethe | Wilamowitz |
|---|---|
| B zawiera dwa starsze utwory (poemat o buncie i mowę Agamemnona). | B jest jednolitym utworem. |
| Opracował ją poeta Iliady celem przyłączenia do A. | B stoi osobno od A, nie ma z nią nic do czynienia. |
| Mowa Agamemnona była poważną radą powrotu. | Mowa Agamemnona była od początku — próbą. |
| Scena z Tersytesem należała do utworu samodzielnego z zupełnie innemi przesłankami. | Scena z Tersytesem jest wymyślona dla tej πεῖρα. |
| Sen należy, jak się zdaje, do starej Menis. | Sen jest najmłodszą partją, stworzoną jako połączenie z A. |

Porównanie analiz Bethego i Wilamowitza wykazuje bezwzględną słabość tej metody krytycznej. Na tej drodze nie można wznieść się ponad subjektywne prawdopodobieństwo do objektywnej prawdy, raczej tysiące błędnych źródeł zlewają się w strumień uwodzącego omamienia. Ale winna tu jest nie tyle metoda, ile fałszywe pojmowanie celu. Rozpuszczenie (Auflösung) poematów Homera nie może się udać dla tego, bo nie są one złożone w tym sensie, że w nich połączono samodzielne kawałki czy większe części takich samodzielnych jedności w stanie niewiele zmienionym nakształt kamyków mozaiki czy bloków muru w murze. Jest rzeczą niemożliwą w kierunku wstecznym stwierdzić bieg rozwoju, ponieważ ten nigdy nie szedł drogą, supponowaną przez krytyków. Wszelkie odmiany hipotez genetycz-

nych nie dopisały: ani jakieś jądro archaiczne (Menis, Ilias, Achilleis) nie przyjmowało warstw, bo takiego jądra nie można pomyśleć bez Menis, a A jest jednolitym tworem stosunkowo dość późnym; ani nie przejęto gotowych rapsodji i nie spojono ich, bo A, podstawa niewątpliwego planu ogólnego, złączona silnemi nićmi z większą częścią dzieła, nie wygląda na dzieło pilnego łatacza, któremu trzeba było przypisać takie przekształcenie. Zresztą pomysł zszywania gotowych jedności upada wobec stwierdzonej (głównie przez germanistów) różnicy między pieśnią, rapsodją i eposem.

Ale niedopisanie analizy nie oznacza jeszcze r e s t i t u t i o i n i n t e g r u m kwestji Homerycznej. Rozwiązania się nie udały, lecz zagadki zostały. Niewątpliwa różnorodność i mieszanina składników językowych, treściowych i kulturalnych, pochodzących z najrozmaitszych czasów nie pozwala myśleć o poezji — swobodnej w rodzaju nowożytnej. Poeta homeryczny „umie" swe pieśni; „nauczyła" go ich Muza. Znaczy to przedewszystkiem, że materjał był tradycyjny; ale ten materjał nie był surowy, tylko uformowany rękami wielu artystów. Poczucia, że na tym uformowanym materjale ciąży jako serwitut jakieś prawo literackiej własności, owe czasy nie posiadały; podania i pieśni zlewały się w jedno. To też poeta gospodaruje według upodobania uformowanym materjałem, tworzy z niego nowe kompozycje, zatrzymuje lub naśladuje stare. Szczególnie konserwatywnie działa przytem konieczność trzymania się wybitnie ukształtowanego gatunku literackiego z tradycyjnym językiem i wierszem. Poeta, nawet tworząc swobodnie, ulega silnemu naciskowi formalnemu, musi się z konieczności wyrażać tak, jak poprzednicy, a te zapożyczenia językowe i metryczne stają się wzorami i normami jego własnej twórczości. Ta formalna zależność od poprzedniej tradycji ma może większe znaczenie niż zależność treściowa. W wielu miejscach można wyczuć, że poeta swobodnie tworzący wyraziłby się zupełnie inaczej, a to, co czytamy u Homera, jest echem czy reflektem czegoś starszego, czego już jednak żadna analiza nie zrekonstruuje.

Jeszcze raz więc powtórzyć wypada: żadna analiza nie pozwoli nam z dzisiejszej Iliady wyłuskać na pewno tych materjałów treściowych i językowych, na których się opierał Homer. Te składniki nie tworzą bowiem jakiejś mieszaniny mechanicznej lecz poniekąd połączenie chemiczne. Do poznania prehistorji eposu dostarczyły dotychczasowe badania dużo materjału, tylko że nieszczęściem ten stan prehistoryczny przeniesiono na dzisiejszą Iliadę. I dalej trzeba prowadzić badania nad formalnemi i treściowemi, językowemi i kulturalnemi podstawami eposu Homeryckiego, ale z tem przeświadczeniem, że nie doprowadzą one do wykrycia warstw starszych i młodszych, do poznania genezy Iliady i Odyssei. Uznanie niemożliwości takiego poznania uważa Fischl za jedynie możliwe pozytywne poznania.

Na pięć lat przed Fischlem próbował Francuz L a u r a n d zdać sobie sprawę z rozwoju metod krytycznych i ich zastosowania do kwestji Homerycznej. Operując obfitym materjałem, odnoszącym się do autorów greckich, rzymskich i nowoczesnych, stwierdził, że krytycy nauczyli się rozróżniać z grubsza różnice w stylu i treści dzieł, pochodzących od różnych pisarzy. Potem spostrzegli, że ten sam autor nie zachowuje w różnych epokach ani tej samej maniery ani tych samych idei. Zaostrzony wzrok dopatrzył się w tem samem dziele szwów kompozycyjnych, kawałków niezupełnie połączonych w całość. Wreszcie nauczono się wglądać w warsztat pisarza, obserwować sposób jego pisania i komponowania. — Ten postęp krytyki zmusił ją do cofnięcia wielu dawnych twierdzeń. Krajała zbyt pochopnie, na podstawie różnicy poglądów, różnicy w użyciu partykuł decydowała, że trzeba przyjąć jeszcze jednego autora. Ale gdy te same różnice znalazła w dziełach niewątpliwie jednolitych, pochodzących od autorów historycznie znanych lub żyjących, nauczyła się ostrożności: ten sam autor używa może się sobie sprzeciwiać w jednem dziele pisanem za jednym zamachem, a cóż dopiero w dziełach pisanych w różnych epokach życia, ten sam autor używa różnych stylów w różnych gatunkach literackich i pod wpływem różnych wzorów, ten sam autor w ciągu swego rozwoju należy do różnych szkół literackich...

W zastosowaniu do Homera cytuje autor zdanie Blassa (Die Interpolationen in der Odyssee, 1904), że już najwyższy czas, by do Homera zastosować te same zasady, do których używania czujemy się zobowiązani wobec wszystkich innych autorów. Ktoby dziś krajał Horacego czy Juwenala czy jakiegokolwiek autora greckiego i rzymskiego, nie znajdzie wiary, nawet posłuchu. A przy Homerze? Blass konstatuje, że Iliada, a cóż dopiero Odysseja jest lepiej skomponowana niż np. Republika Platona. — Tak krytyka Homerowa skorzystała po raz pierwszy z postępu krytyki filologicznej w ogóle, by odtąd zdobywać się na coraz to nowe poznania w dziełach takich unitarjuszy, jak Rothe, Mülder, Belzner, Stürmer i i. Pod ich wpływem i starzy dyssektorzy zmienili swe stanowisko. Ciekawe jest pod tym względem wyznanie van Leeuwena w prolegomenach do wydania Iliady (1912): Zabierając się do pisania komentarza, powiedział sobie jednego dnia: „Mój kochany, rzuć wreszcie te prace filologów, któremiś się dotąd otaczał i któremiś prawie przygnieciony". Usłuchawszy tego samowezwania, zabrał się do ponownego odczytania obu poematów i im więcej je badał, tem bardziej przekonywał się o ich jedności. Wtedy pożałował, że tak długo gardził dziełami, broniącemi tej opinji i przeczytał przynajmniej najnowsze z nich „z wielką przyjemnością i wielką korzyścią". Trzeba mu było przytem niejednego się oduczyć. Ale kto tak się uboży, wnet staje się bogatszym. I inne narody miały poetów, opiewających ich bohaterów, ale tylko Grecja miała Homera. Ci, co go krają na kawałki, nie oddają jego blasku starożytnej rapsodji, ale niszczą samą poezję w tym nieśmiertelnym poemacie... Oczywiście, że i przed Homerem śpiewali poeci o oblężeniu Troi i powrocie Odysseusza, a nie on dopiero tę treść wynalazł. Żadne dzieło literackie nie powstaje z niczego. Istniał tak samo materjał Iliady, jak Eneidy i Georgików. Ale przy Wergiljuszu mamy wielką część jego źródeł i wzorów, przy Homerze nie mamy źródeł, bo nie znamy jego poprzedników. Ale fakt, że Wergiljusz opowiada rzeczy znane przed nim, korzysta ze starych legend, posługuje się językiem epickim, naśladowanym z Enniusza i Lukrecjusza, nie przeszkadza temu, że Wergiljusz istniał i jest prawdziwym autorem Eneidy. Tak samo się ma rzecz z Homerem. Żaden wielki poemat nie powstał bez wielkiego poety.

Warto jeszcze przeczytać u Lauranda (str. 54) Shewan'ową parodję przykazań dyssektorów Homeryckich, umieszczoną we wstępie do Homeric games at an ancient Saint-Andrew (An epyllion edited from a comparatively modern papyrus and shattered by means of the ancient criticism, 1911) lub wiadomość o ironicznem zastosowaniu metody krytyki homerycznej przez I. W. Mackail'a (Lectures on greek poetry, 1910) do poematów Miltona, by się przekonać, że nietylko Francuzi, ale przedewszystkiem Anglicy wyzwolili się gruntownie z pod obligatorycznego jarzma filologji niemieckiej. Ale przestudjowawszy broszurę Laurenda, trzeba sobie uświadomić, że metody krytyki literackiej, wydoskonalone na innych autorach starożytnych i nowoczesnych, nie dadzą się wprost zastosować do poematów poniekąd — przedliterackich. Dopiero gdy z samych poematów Homera poznamy jego technikę, nauczymy się odróżniać konwenans od inwencji, poznamy jego swoistą logikę i psychologję, jego sposób patrzenia na rzeczy i odczuwania ich, będziemy widzieli, czem się różni od późniejszych literatów i dopiero z poprawką tej różnicy będziemy go traktowali jako literata. Prawda, Homer pisał, ale też miał w pamięci cały repertuar utworów po części podobnych do niego poetów cechowych po części anonimowych twórców, odzwierciadlających poglądy tych warstw, z których wyszli i dla których śpiewali. Dla ich poznania, pożyteczne są porównania z epiką innych ludów, dające poznać, co w Grecji mogło być przed Homerem. Nie bez wartości będzie też poznanie nowszych poematów (jak Pieśni Ossjana, Kalewala itd.), skomponowanych na podstawie dawniejszych utworów anonimowych. Wreszcie trzeba sobie zdać dobrze sprawę z tradycji poematów Homera aż do czasów wydań aleksandryjskich, by dopiero na tej podstawie móc oceniać samego Homera. Wystarczy przeczytać artykuł A. Meilleta, Sur une edition

linguistique d'Homère (Revue des études grecques, T. 31, 1918 p. 277 nn). by sobie uświadomić, że dotąd niema nawet krytycznego wydania Homera. Jakżeż więc dalecy jeszcze jesteśmy od rozwiązania innych problemów Homerowych!

*Kraków.* *Tadeusz Sinko.*

---

Symbolae philologorum Posnaniensium editae cura Ludovici Ćwikliński, Posnaniae, 1920, str. 79.

Pierwszą rocznicę piastowskiego uniwersytetu w Poznaniu uczciło tamtejsze Towarzystwo filologiczne publikacją zbiorową, ozdobioną po dedykacji greckim epigramem Grasiniosa εἰς τὴν τοῦ πανεπιστημίου μουσεῖον ἐν Ποσνανίᾳ ἄνοιξιν. Publikacja składa się z sześciu przyczynków filologicznych. R. Ganszyniec (De argumentis immortalitatem vulgo adstruentibus particula prima cum epimetro de origine notionis animae, p. 5–30) rozprawia o argumencie nieśmiertelności duszy, zaczerpniętym ze snów. Jeśli pewna wieczorna modlitwa kościelna kończy się słowami psalmu (31,6), poruczającemi duszę w ręce Boga, to na dnie jej leży prastare wierzenie, że we śnie dusza opuszcza ciało tak samo jak przy śmierci. Wierzenie to zawiera także Koran, do którego się dostało z nauk żydowskich. Ale nie jest ono bynajmniej specjalnością żydowską; mają je ludy Azji i innych części świata, mają przedewszystkiem Grecy. Pitagorejczycy i Orficy rozróżniali dwa rodzaje śmierci. Opinię ludową zawiera ustęp Hermetycznego pisma Kyranidów (ed. Mély-Ruelle, Les lapidaires grecs, Paryż 1898), donoszący, że gdy ciało śpi, to i dusza odpoczywa w powietrzu, skądeśmy ją wzięli i widzi to, co się dzieje w innych wymiarach. Miejscem pobytu duszy jest Platoński świat idei; stamtąd czerpie znajomość rzeczy przyszłych, wyrażającą się w snach. Takie sny odsłaniają też tajemnice życia zagrobowego. Eneasz na początku drogi do podziemia widzi wiąz, na którym przebywają sny, a wychodzi z podziemia bramą snów; wyraźne wskazówki, że to, co tam widział, to wizja seuna. Tak wielu przykładami z odległej literatury greckiej, łacińskiej i średniowiecznej dowodzi autor tezy (znanej oddawna dobrze folklorystom), że zdolność śnienia wskazała drogę „przesądowi“ o nieśmiertelności duszy, przyczem sam fakt snu i prorocza natura snów służyły za dowód nieśmiertelności. Drugim dowodem było śnienie o innych, zwłaszcza zmarłych. Dowodem tym posługuje się już Achilles II. 23,103 nn, zwalcza go Lukrecjusz V 62. Miejsce Homera naśladuja Prop. IV(V)7 in. Iuv. II 149, Luc. Phars. III 10... W epimetrum powołuje się autor na Il. 20,440, gdzie Atena podmuchem (ῥα μάλα ψύξασα) krzywi bieg włóczni Hektora i na tej podstawie wydech nazywa ψυχή i stąd wywodzi nazwę duszy. Stąd pochodzi jej „powietrzna“ natura; formę jej dało εἴδωλον.

S. Hammer (Accessiones ad Apulei artem narrandi aestimandam, str. 31–55) bada sztukę Apulejusza, widniejącą we wplataniu w tok głównej fabuły nowel i opowiadań, podobnych treścią, różnych nastrojem i demonstruje ją na razie na przykładach 8-mej i 9-tej księgi Metamorfoz, przytaczając przytem dawniejsze i późniejsze parallele poszczególnych motywów. Te parallele są największą ozdobą rozprawki, pisanej elegancką łaciną. — L. Piotrowicz (De nomi Arsinoitae tertio a. Chr. n. saeculo partitione, str. 56–61) przytacza z papyrusów, wydanych przez Flindersa Petrie daty, odnoszące się do podziału nomu Arsinojskiego w III w. przed Chr. — J. Sajdak (De fragmento satyrico Oxyrh. Pap. VIII 1083 observationes aliquot, str. 62–74) stara się dowieść, że „dramatis satyrici auctor in sophistas invehi et indignationis tela in eos conicere videtur, cum satyros easdem artes praedicantes inducit, quas sophistae colentes perniciem

patriae duxerunt". Czy sofiści dawali także μαντεῖα παντάγνωστα κοὐκ ἐφευρεμένα? I czy bez alluzji do sofistów nie mogli się chwalić znajomością rzeczy niebieskich, ziemskich i podziemnych towarzysze mądrego — Sylena, znanego choćby z Verg. Ecl. 6? Argumenty, przytoczone przez autora za autorstwem Achajosa, są zbyt nikłe, by mogły wystarczyć. Ciekawsze są notatki o dramatach satyrowych Pytona i Lykofrona (Timoklesa Lykurg tu nie należy) tudzież Sositeosa, a radosna zapowiedź, że autor przygotowuje wydanie fragmentów dramatów satyrowych i w prolegomenach zamierza dać historję tego gatunku literackiego. — L. Ćwikliński (Animadversiones in aliquot locos Xenophontis de reditibus libelli, str. 75—70), broni kilku miejsc tekstu Ksenofonta przed zmianami wydawców, a sam proponuje pewne przestawienie tak, by po § 44 szedł 46 i 47, a po nich dopiero 45 i 48 z opuszczeniem słów εἰ δὲ καὶ ἔλθοιεν.

*T. S.*

---

Tycho von Wilamowitz-Moellendorff: Die dramatische Technik des Sophokles. (Philologische Untersuchungen t. XXII) Berlin u Weidmanna 1917. Str. 1—VIII + 1—379.

Dawno już nie wyszła rzecz tak interesująca jak książka, wymieniona w nagłówku. Przewertowałem dokładnie tylko 3 wielkie rozdziały a to: I. Antigone, III. König Oedipus i V. Elektra, ale już to wystarczy, by nabrać wyobrażenia o wartości całego dzieła. Co za niewyczerpana skarbnica obserwacyi i pomysłów.

Rzecz, dedykowana prof. A. B. Drachmannowi, podzielona jest na 7 rozdziałów, poświęconych rozbiorowi poszczególnych tragedji. Z tych sześć rozdziałów opracował mniej lub więcej dokładnie Tycho, uzupełnił je, sprostował i przerobił wydawca E. Kapp, rozdział zaś VII. o „Edypie Kolońskim" opracował ojciec Tychona Ulryk.

Dzieło jest wybitnie wojennem dzieckiem. Z omawianej bowiem tu książki pojawiła się w czasach spokojnych tj. w r. 1911 w druku tylko część I, jako dysertacja fryburska pt.: „Beobachtungen zur dramatischen Technik des Sophokles I. Antigone," Berlin 1911; następnie przedłożył autor 5 pierwszych rozdziałów razem wydziałowi filozoficznemu tegoż uniwersytetu fryburskiego jako całość; rzecz o Filoktecie i Edypie kolońskim spodziewał się autor w niedługim czasie opracować. Tymczasem stało się inaczej. Praca nad ostatnimi rozdziałami przeciągała się; z czasem dawniejsze rozdziały przestały autora zadawalać wobec zwiększonych wymagań. Nastąpiła więc praca intenzywna wielomiesięczna, której nie przerwał nawet rok służby wojskowej. Gdy wreszcie autor był już bliski celu, położyła kres wszystkiemu wojna. Idąc w pole, powierzył Tycho rękopis serdecznemu przyjacielowi z ławy uniwersyteckiej Ernestowi Kappowi, aby go wydał w razie, gdyby Wilamowitz z wojny nie wrócił. Autor padł istotnie pod Dęblinem w nocy z 14/15 października 1914.

Zdawałoby się na pozór, że zrozumienie utworów Sofoklesa nie nastręcza żadnych trudności, że wszystko jest jasne tak, iż mówić o jakichś problemach w jego tragedjach jest nie na miejscu. I tak istotnie przedstawia się ich treść czytelnikowi, który czyta je z zapartym tchem, który jest oczarowany pięknością utworu tak dalece, że o tem, żeby wzbudziły się w nim jakieś wątpliwości czy niejasności, niema mowy. I to poczytuje się powszechnie za wielką zaletę utworu. Dopiero mikroskopowe badania nad utworami, które są możliwe gdzieś po kilka — lub kilkunastorazowem ich przeczytaniu, wydobywają z utworów pewne niejasności i sprzeczności. Że mimoto autor z całą miłością odnosi się do ukochanego przez siebie poety, wskazuje choćby motto, jakie na czele swych badań wypisał z maksym Goethego: „Die Mängel erkennt nur der Lieblose; deshalb, um sie einzusehen, muß man auch lieblos werden, aber nicht mehr als hierzu nötig ist."

Zasługą Wilamowitza jest wykazanie, że te sprzeczności i niejasności są przeważnie świadome, celowe, że stoją w związku z jego techniką dramatyczną.

Omówmy jej problemy na razie ogólnie.

„Zasadniczym błędem nowoczesnej psychologicznej interpretacji Sofoklesa — powiada autor — jest to, że traktuje ona zdarzenia i osoby tragedji jako zjawiska realne, dla których musi się zawsze znaleźć racjonalny związek i psychologiczne uzasadnienie. Gdzie się natrafi na sprzeczności, tam buduje się zaraz sztuczne psychologiczne mosty, aby rzeczy sprzeczne ze sobą połączyć, lub też podsuwa się różnym miejscom dramatu interpretację całkiem obcą intencjom poety."

Inaczej Wilamowitz.

Zamiast pytać, jak może dany człowiek w tragedji to lub owo robić, jak może stawać w sprzeczności ze swemi poprzedniemi oświadczeniami, zapytuje Wilamowitz, dlaczego poeta pozwala swoim postaciom to lub owo robić, tak lub owak mówić. Intencja poety a nie z góry postanowiona harmonja zdarzeń i charakterów są dla niego celem egzegezy. Dla Sofoklesa nie istniała tragiczna poezja niezwiązana ze sceną; on tworzy wyłącznie dla sceny; z pełnem artystycznem poczuciem buduje poeta swoje dramaty tak, aby każda scena robiła w teatrze jak największe wrażenie. Co się dzieje między scenami, poza sceną albo co się przyjmuje jako dokonane przed rozpoczęciem akcji dramatu — to interesuje poetę tylko o tyle, o ile poeta chce to wyzyskać dla dramatycznej sytuacji. Poeta nie waha się zupełnie swoje założenie stosownie do potrzeby ewentualnie zmienić.

A zatem ogromną większość sprzeczności wprowadził poeta świadomie dla swoich celów dramatycznych. Chodzi tylko o to, by zbadać sceniczne pobudki w każdym poszczególnym wypadku.

Ale nietylko zdarzenia nagina Sofokles bezwzględnie do swoich dramatycznych celów lecz także i osoby. I tak np. Ismena czy Chryzotemida muszą zniknąć z chwilą, gdy ich poeta już nie potrzebuje. Skoro tylko drugorzędne postaci tak działały i mówiły, że przyczyniły się swojem wystąpieniem do silnego wrażenia, z tą chwilą spełniły swój obowiązek względem poety i poeta każe im znikać. Na ścisłem przeprowadzeniu charakterystyki tych postaci drugorzędnych poecie nie zależy.

Stanowczo zgodzić się trzeba z Wilamowitzem, gdy przeczy, jakoby Sofokles uważał za swoje główne zadanie dawać wyczerpujący, konsekwentny rysunek charakterów. „Wszystkie jego postaci — powiada — są charakteryzowane tylko ze względu na to i tylko o tyle, o ile poeta ma umotywować, co one mają w tragedji zdziałać względnie wycierpieć".

Jednym z najpopularniejszych środków techniki dramatycznej Sofoklesa jest tzw. podwajanie akcji. Zastosował je poeta np. przy obwieszczeniu zakazu Kreonta. A zatem zakaz ten musiał być wydany przed rozpoczęciem się akcji, bo inaczej skądby o nim mogła wiedzieć Antygona? Z drugiej jednak strony ze względu na Kreonta, ze względu na efekt sceniczny potrzebnem jest poecie, by swój edykt, tak ważny dla całej akcji, wypowiedział Kreon osobiście w obecności widzów, w obrębie tragedji samej. Chcąc osiągnąć i jedno i drugie, poeta podwaja poprostu akcję Kreonta.

Ale klasycznym przykładem na to, jak poeta dla wspaniałego efektu scenicznego gotów jest popełnić sprzeczność, jak gotów jest kazać swojemu bohaterowi wykonać rzecz wprost niemożliwą, jak w tym celu podwaja akcję — jest sprawa pogrzebania Polinejkesa.

Mianowicie Antygona, powziąwszy postanowienie, mimo trudności i niebezpieczeństwa czyn swój spełnia szczęśliwie, grzebie brata faktycznie, nie wpadając w ręce władzy.

Znowu mamy przed sobą chęć osiągnięcia silnego efektu scenicznego. A wobec tego co to poetę obchodzi, jak mogła Antygona zbliżyć się do trupa niespostrzeżenie? Jak mogła swe zadanie wykonać a nie zostać ujętą? Odpowiedź na to: pogrzebanie musiało się dokonać choćby w sposób niemożliwy, Antygona musiała zostać niespostrzeżona. Dlatego poeta

nie wysila się nawet, żeby te kwestje wyjaśnić, owszem potęguje jeszcze niejasność tak, że nikt w tragedji nie myśli o tem, jak się czyn dokonał.

Przejdźmy teraz do drugich odwiedzin Antygony u trupa. Trudności są te same. Z jednej strony Antygona m u s i dojść do trupa, zanim zostanie spostrzeżona a to dlatego. by mogła być ujęta jako niewątpliwa sprawczyni; z drugiej zaś strony m u s i to zbliżenie się jej do trupa być umotywowane naturalnie.

Że dojście do trupa udało się jej, motywuje poeta ucieczką strażników przed wstrętną wonią trupa

Mimoto trudności sprawia sam f a k t drugich odwiedzin Antygony u zwłok Polinejkesa. Psychologicznie dałoby się to wprawdzie wyjaśnić; ale czy poeta i jak tę akcję umotywował? Owóż nie umotywował jej najmniejszem nawet słówkiem. Co więcej? Już za pierwszym razem pogrzebała Antygona brata należycie, więc nikt nie oczekuje ponownych odwiedzin, ba nawet każdy uważa je poprostu za niemożliwe.

Zadania wyjaśnienia tej sprzeczności po nieudałych próbach Drachmanna i Dopheidego podejmuje się Wilamowitz, a te jego wywody stanowią clou rozdziału, poświęconego Antygonie.

Zdaniem Wilamowitza wszystko przemawia za tem, że poeta umyślnie te okoliczności okrył mgłą tajemnicy. Jeżeli uprzytomnimy sobie, dlaczego poeta tak sprawą pokierował, z tą chwilą znikają wszelkie trudności. Owóż było koniecznem z jednej strony, żeby Antygona dokonała faktycznie tego, za co ma umrzeć, a więc pogrzebanie musiało się udać; z drugiej jednak strony Antygona musiała zostać schwytana jako niewątpliwa sprawczyni a więc przy pogrzebaniu. Możnaby wprawdzie sprawą tak pokierować, że Antygona zostaje schwytana zaraz po dokonaniu czynu, ale właśnie gdy sobie tę ewentualność uprzytomnimy, przychodzimy na to, dlaczego Sofokles tak nie postąpił. W takim razie bowiem dowiedzenie o przekroczeniu zakazu i o schwytaniu Antygony przypadłoby na jedno opowiadanie. Tymczasem intencją poety było, aby wrażenie ujęcia Antygony, która żywa stała przed oczyma górowało nad wszystkiem. Z drugiej strony wrażenie jej zwycięztwa nad Kreontem zblakłoby, gdyby widz dowiedział się był o przekroczeniu zakazu dopiero wtedy, gdy ją widzi schwytaną i skazaną na śmierć. Dlatego podzielił poeta czyn Antygony na 2 czyny: na pogrzebanie, które się u d a j e i na pogrzebanie, które się n i e udaje.

Przez taką konstrukcję tej części tragedji zyskała akcja ogromnie na ożywieniu i napięciu. Wieść o udałem pogrzebaniu wywołuje efekt, który potęguje się jeszcze przez to, że nikt nie wie, jak się ono udało. Tylko widz zna sprawcę czynu i lubo wie z góry, że Antygona przypłaci to życiem, to jednak chwilowe złudzenie, że wszystko poszło się, dobrze, wzmaga napięcie. Nikt więc nie będzie poety ganił za to, że nie umotywował zachodzących tu sprzeczności względem nich uniknął. Poeta nie potrzebował motywować tego, dlaczego Antygona i strażnicy wracają do zwłok, bo z chwilą, gdy się o tem widz dowiaduje, widzi schwytaną Antygonę na scenie i nie pyta już, co się stało przedtem.

Tu mamy nowy dowód na to, jak Sofokles, budując tragedję, ma ciągle na oku właściwy cel tj. przedstawienie na scenie. Z całym artyzmem grupuje poeta pojedyncze sceny tak, żeby z jednej strony akcja żywo postępowała naprzód wśród największego napięcia, z drugiej zaś strony żeby każda scena dla siebie wywoływała pożądany efekt. Zawsze chodzi Sofoklesowi głównie o to, aby sytuację w danej chwili tak uszykować, iżby wszystko, co ona z sobą przynosi w znaczeniu dramatycznem, znalazło swój pełny wyraz. Przytem liczy poeta świadomie na to, że widz, zajęty daną sceną, nie będzie myślał równocześnie o zdarzeniach poza sceną więcej aniżeli życzy sobie tego poeta; dalej na to, że widz nie zauważy niezgodności i sprzeczności na scenie, że nie odczuje braku umotywowania właśnie dzięki temu, że cały jest poprostu zahypnotyzowany tem, co się na scenie rozgrywa. A wobec tej natury techniki dramatycznej Sofoklesa niesłusznem jest zasadniczo — zdaniem Wilamowitza — żądanie, żeby wszystko,

co się w obrębie dramatu faktycznie dzieje a nawet wszystko, co przed akcją właściwą przypuszczalnie się stało, przedstawiało się jako jednolita całość, umotywowana nawet w najdrobniejszych szczegółach. Sofokles bowiem nie odczuwał tego jako postulatu związanego z dramatem nierozerwalnie, a stąd nie dążył nawet nigdy do tego, by to osiągnąć. U poety dramatycznego, który ma na oku jedynie wystawienie swej sztuki na scenie, jest rzeczą naturalną, że efekt dramatyczny poszczególnych scen, poszczególnych sytuacyj wyżej ceni aniżeli jednolitość i wewnętrzny związek całości.

Jeżeli z jednej strony musi się przy analizie dramatów Sofoklesa odrzucić postulaty nowoczesne, to z drugiej strony musi się mieć wątpliwości, czy postulaty d z i ś miarodajne są uzasadnione tam, gdzie one rozumieją się same przez się tj. tam gdzie chodzi o to, co nazywamy rysunkiem charakteru lub psychologją. Otóż w odniesieniu do Sofoklesa trzeba to skonstatować z całym naciskiem, że wyczerpująca, psychologicznie trafna i konsekwentna charakterystyka postaci n i e jest dla niego, tak jak dzisiaj, głównem zadaniem poety dramatycznego. A już o przedstawieniu rozwoju charakteru jakiejś postaci nie może być wogóle mowy.

Na dowód, jak niewłaściwem jest żądanie nowoczesnej krytyki, aby charakter bohatera w każdem słówku nawet okazywał się jednolitym, przytacza Wilamowitz słynną mowę pożegnalną Antygony (w. 904. i n.), w której to sprawie zabrali głos już Goethe i Schiller. Wiersze te — wedle teoryj dzisiejszych — burzą całą dotychczasową charakterystykę Antygony. Najprościej byłoby uznać je za interpolację, lecz cóż kiedy Arystoteles (Rhet. III. 16.) poświadcza, że to wiersze Sofoklesa. Rada nierada musiała się więc ostatecznie poddać psychologja i uczeni, jak Bruhn, uznali, że miejsce to wprowadza do charakterystyki bohaterki rys obcy.

Inaczej konkluduje Wilamowitz. „Ponieważ wiersze wspomniane są niewątpliwie autentyczne, ponieważ dalej niewątpliwie pewnem jest, że poeta bezwarunkowo nie chciał wprowadzać do charakterystyki bohaterki rysu obcego, przeto nie można owych słów kłaść na karb jej charakterystyki i żadnych w tym kierunku wniosków wysnuwać. Wiersze wspomniane włożył Sofokles w usta Antygony poprostu dlatego, że ich ekscentryczność tak mu się podobała. Poprostu musi się zapomnieć, że Antygona jest tą osobą, która je wygłasza. Ale to właśnie jest dla nas niezbitym dowodem na to, jak niewłaściwą jest rzeczą stosować nasze psychologiczne teorje do Sofoklesa."

„Dziełem tem — powiada recenzent książki Wilamowitza Alfred Körte — zdobył sobie autor trwałe imię w literaturze naukowej; tak dalece przyczynia się ono do zrozumienia kunsztu Sofoklesowego. Do tych samych mniej więcej rezultatów na tem polu doszedł już, co prawda, Wilhelm Dopheide w rozprawie pt. „De Sophoclis arte dramatica e fabularum rebus inter se discrepantibus cognoscenda" Münster 1910., ale Dopheide i pod względem ujęcia problemu i w traktowaniu szczegółów i w subtelności odczucia artystycznego stoi znacznie w tyle za Wilamowitzem. Dzieła tego nie będzie mógł pominąć nikt, kto się naukowo zajmuje Sofoklesem".

A moje osobiste wrażenia?

Ogólne wrażenie, jakie pozostaje czytelnikowi po przeczytaniu tej interesującej książki, jest nadzwyczaj dodatnie. Jak widzieliśmy, były wywody autora prawdziwie inteligentne i naogół przekonywujące. Wyziera z nich wybitna indywidualność i krewki temperament, który autora może przecież czasem za daleko unosi. Toteż z takimi wywodami i warto i chętka zbiera polemizować... Autor zdradza oczytanie i obznajomienie się ze współczesnemi teorjami; czy jednak czasem, nie mogąc czegoś wyjaśnić, nie chowa się autor za wygodną dla siebie teorję? Jednemu przecież dziwnemu wrażeniu trudno się oprzeć: Oto ktokolwiek stara się wyjaśnić jakąkolwiek czy sprzeczność czy niejasność w tragedji psychologicznie, ma w Wilamowitzu natychmiast śmiertelnego wroga. Ponieważ najwięcej w tym względzie „nagrzeszył" Kaibel, przeto na tym uczonym — można powie-

dzieć — nie pozostawił Wilamowitz ani jednej suchej nitki. Niema niemal kartki, żeby Kaibel nie był przedmiotem gwałtownych, często zjadliwych ataków. I mimowoli pytamy się: Czyżby ta psychologia ludzi starożytnych tak biegunowo była przeciwna obecnej naszej, że o jej stosowaniu do wyjaśnienia przejść duchowych ludzi starożytnych zupełnie nie może być mowy?

*Lwów.* *Franciszek Smolka.*

---

A. v. Mess, Caesar, sein Leben, seine Zeit u. seine Politik bis zur Begründung seiner Monarchie. Ein Beitrag zur Geschichte und Biographie Caesars (Das Erbe der Alten Heft VII). Leipzig 1913 str. 186.

Siódmy tomik wymienionego wydawnictwa jest chlubą całego zbiorku. Autorowi znakomicie udało się skreślić genjalną postać Cezara w sposób przystępny dla przeciętnego czytelnika, pouczający dla nauczyciela szkół średnich, a pożyteczny nawet dla profesora uniwersytetu, kierownika seminarjum filologicznego. W sześciu rozdziałach (I Caesars erste Anfänge. II Reform und Umsturz. III Die Verbindung mit Pompeius und Crassus. IV Caesars Statthalterschaft in Galien und die Grundzüge seiner Politik und Kriegsführung im Norden. V. Der Konflikt. VI Caesars Monarchie, ihr Wesen und ihr Ziel.) stara się Mess przedstawić osobistość owego niezwykłego człowieka i jego znaczenie dziejowe, tak by każdy zrozumiał wielkość jego i nauczył się cenić go nawet wyżej nad Napoleona. Bo demonicznej, a brutalnej genialności Korsykanina nie można się doszukiwać u dostojnego Juljusza Cezara, który ma tak głębokie i tak wyrobione poczucie tradycji i zrozumienie historycznych związków, zrozumienie rzeczywistości i dar odróżniania rzeczy możliwych od niemożliwych, który potrafi ocenić moc i wartość opinji publicznej, odczuć potęgę psychicznych imponderabiliów i najwewnętrzniejszych popędów duszy ludzkiej. Cezar stara się postępować zawsze drogą legitymizmu, nawiązując do tradycji; próby swe opiera zawsze na zdrowej podstawie rzeczywistości, nigdy nie stawia swojej egzystencji na jedną kartę. Zacząwszy swą czynność polityczną na zwykłej drodze opozycji t. j. na arenie procesu politycznego, odrazu daje się poznać jako nieprzeciętny przeciwnik i nietuzinkowy polityk. Poznali się na nim wszyscy, a nieomylna — jak zwykle — giełda i w tym wypadku złożyła dowody swej trafnej oceny, udzielając mu niezmiernego kredytu wprost bez żadnego pokrycia; jego osobista wartość była tu najlepszą rękojmią. Cezar ma za sobą zwartą większość z całej Transpadana, a w roku 63. otrzymuje najwspanialszy dowód swej popularności w mieście, gdy w dzielnicach swoich współzawodników zyskuje więcej głosów, niż oni we wszystkich tribus razem wziętych. W genjalny sposób Cezar unieszkodliwiał lub pobijał przeciwników, kompromitując ich i zmuszając do uznania suwerenności ludu (proces Rabiriusa i duumviri perduellionis, wniosek, by Catulus zdał przed ludem sprawę z użycia funduszów na budowę świątyni Jowisza Kapitolińskiego i odstąpił dokończenie jej Pompejuszowi). W mistrzowski sposób zamieniał wrogów i rywali w posłuszne swej woli narzędzia i to tem skuteczniej umiał ich użyć, im więcej pozwalał im działać za ich własnymi popędami. Namiestnictwo w Galji otrzymał na podstawie niewątpliwie prawnej — on, pogromca obstrukcji optymatów, na podstawie prawnie bardziej uzasadnionej niż niegdyś Pompejusz. Tak stanął Cezar wobec północnego problemu gallicko-germańskiego, którego niezrozumienie i nie rozwiązanie groziło zagładą Rzymowi. Nie mógł zrozumieć niebezpieczeństwa z tej strony i potrzeby wojny obronnej przeciętny rzymski obywatel, senat rozumieć jej nie chciał, a i niejeden historyk po dziś dzień jej nie rozumie. Cezar musi ową wojnę, która jest w rzeczywistości „ofensywną defensywą“ stale przedstawiać jako najzwyklejsze defensywne działanie, bo przyznanie się do ofensywy w chwili, gdy żądano od niego zdania sprawy z samowolnych rządów, gdy chciano go odwołać i pociągnąć do

odpowiedzialności, byłoby niczem innem jak politycznem samobójstwem. Najzupełniej zaś jest błędnem uważać za osobiste zapatrywanie autora Pamiętników o wojnie gallickiej ów płytki szowinizm, co z kart tego dzieła wygląda i który zna tylko to jedno prawo: sprawiedliwem jest to, co czyni i czego wymaga naród rzymski, jakikolwiek opór jest zbrodnią. W wojnie okazuje się Cezar wielkim wodzem nie tylko przez swe pomysły i czynności, ale także przez swe „metodyczne błędy", którymi zmusza los do uległości. Mianowicie w dwóch pierwszych bitwach świadomie zaniedbuje obowiązki naczelnego wodza, a daje się poznać legjonom przedewszystkiem jako żołnierz-rębacz (Schlachtengeneral und Haudegen). Dopiero później czynności wodza wysuwają się na plan pierwszy, gdy już ma zaufanie i miłość wszystkich: od rekruta aż do weterana. W konflikcie z Pompejuszem unika Cezar do ostatnich granic możliwości pozorów buntownika. Po zwycięstwie rozpoczyna się dla niego mimo powodzenia „męczeństwo za ideę nowożytnego cesarstwa". Rzym chylił się ku upadkowi, tak samo i Italia, potęgą imperjum rzymskiego i nadzieją były prowincje i te były teraz droższe sercu dyktatora, niż kraj rodzimy. Stał się obcym dla swego otoczenia, a w wirze czynności ważnych i niecierpiących zwłoki nie miał czasu i cierpliwości na noszenie maski republikanina i uprzejmie uśmiechniętego obywatela. Stanął ponad partjami i dlatego nie miał żadnej partji na swe usługi, żelazne tamy zastawił przed swawolnem żołdactwem i brutalnym kapitalizmem. Celem jego była prawna monarchja, chciał nawiązać do królestwa, ale to było trudno, tytuł ten w Rzymie ściągał nienawiść i lekceważenie. Tytuł imperatora, uprawniony w wojsku i na prowincji, oznaczał w Italji uzurpację. Tak zaczyna się owo zagadkowe, a tragiczne ubieganie się o koronę królewską na pół jawne, a na pół tajne. A śmierć Cezara okazała dopiero, jaka potęga kryła się w idei legitymizmu, jaką reprezentował z narażeniem własnej osoby. Pierwszymi bowiem wykonawcami jego woli, kształtującej podstawy dla urządzenia rzymskiego imperjum, byli właśnie jego mordercy, spiskowi, którzy jego rąk otrzymali swe urzędy i prowincje.

Książki tej pięknej pod względem formy i treści nie może pominąć nikt, interesujący się nie tylko Cezarem, ale Cyceronem, na którego z wywodów autora pada wiele światła. Pytania też, tyczące się Katyliny lub zróżnicowania stronnictw politycznych w Rzymie są tu omówione w sposób nie tylko pouczający, ale i oryginalny, pobudzający do myślenia. Autor opanowuje doskonale literaturę przedmiotu, nie ulegając żadnym narodowym, czy klasowym uprzedzeniom: umie skorzystać z Mommsena i Ferrera, jak to najlepiej widać i z uwag zamieszczonych na końcu książki i z przedstawienia Cezara i Cycerona. W ocenie tego ostatniego raczej przypomina Zielińskiego niż Drumanna i podkreśla wyraźnie, co powszechnie zapoznają. Szczególnie podnosi wartość książki to, że autor wskazuje szereg tematów nie opracowanych dotychczas w sposób wyczerpujący i nie szczędzi czasem nawet uwag metodycznych, a umie i w najbardziej oklepanym temacie wynaleźć nową stronę lub nowy punkt widzenia. Pracę taką można rozpocząć odrazu, gdyż orjentować się można już po wywodach autora, a bibljografja przez niego podana ułatwia orjentowanie się w kwestji natychmiast; uzupełniać bibljografję przedmiotu można stopniowo, nie trzeba tracić drogiego czasu na wyszukiwanie tytułów książek i rozpraw tyczących się danego zagadnienia, zanim się na tyle jest z tematem obznajomionym, by po tytule osądzić, czy dana książka może coś zawierać, coby się do tej kwestji odnosiło. Wspomnę tylko dla przykładu pytanie o wiarygodności pamiętników Cezara lub źródłach życiorysu Cezara u Suetonjusza, do których to pytań trzeba spróbować zastosowania metody zalecanej przez autora. Książkę tę można gorąco polecić tem bardziej, że młody filolog widząc cały szereg kwestji niezbadanych lub nowe punkty widzenia i nowe strony zagadnień już tylekrotnie opracowywanych, czuje zwolna, jak znika to nieznośne uczucie epigonizmu, które nas, filologów, tak dławi i przytłacza, i obudzi w sobie może ducha pracy i inicjatywy.

*Lwów.* *Artur Rapaport.*

ś. † p.

# Władysław Okęcki

Dnia 23. marca 1918 r. w majątku Brzesce, ziemi grójeckiej umarł Władysław Okęcki, jeden z ostatnich profesorów b. Szkoły Głównej Warszawskiej. Urodził się w r. 1840, pochodził z rodziny ziemiańskiej, w Babsku w ziemi Rawskiej zamieszkałej. Pragnienie dania synowi lepszego i gruntowniejszego wykształcenia średniego niż to, jakie mógł znaleźć w szkołach krajowych wówczas na dosyć niskim stopniu się znajdujących, spowodowało, że rodzice oddali go do szkół we Wrocławiu. Ukończywszy tam gimnazjum poświęcił się Okęcki studjom prawniczym na uniwersytetach w Bonn, Paryżu i Heidelbergu, gdzie uzyskał stopień doktora praw. Powróciwszy do kraju, wstąpił na krótki czas do służby rządowej administracyjnej w Warszawie, a po uzyskaniu doktoratu praw w Szkole głównej w Warszawie objął w niej wykład prawa rzymskiego. Stopień profesora zwyczajnego uzyskał w r. 1867 na krótko przed zamknięciem tej polskiej wszechnicy. W przemianie jej w r. 1869 na cesarski rosyjski uniwersytet z językiem wykładowym rosyjskim nie chciał wziąć udziału, choć przy swych wielkich zdolnościach językowych byłby niewątpliwie bez trudności potrafił nagiąć się do nowych wymagań. Osiadł więc na wsi w Brzescach, nie przestając do końca życia uważać tego za krzywdzące wygnanie i nie porzucając marzeń o powrocie do karjery naukowej. Spełnił je o tyle, że gdy minęły najcięższe lata dorobku na roli, jął się studjów filologicznych nad swym obok Platona i Homera, najulubieńszym, jak mawiał, autorem, Tacytem. Tej pracy poświęcił też, o ile mu zarząd majątkiem pozwalał, ostatnich blisko trzydzieści lat życia i dokonał tłumaczenia wszystkich dzieł Tacyta. Nadto wydał tekst łaciński z komentarzem Roczników, Historji, Żywota Agrikoli i Germanji, tej ostatniej także z komentarzem niemieckim. W rękopisie pozostał tekst z komentarzem i tłumaczenie Djalogu.

O tłumaczeniach Okęckiego rozmaite są sądy. Jednych razi brak polotu, drugich język niby trochę sztuczny — ale wszyscy zgodni są w tem, że Tacyta znał i rozumiał doskonale, że tłumaczenie jego jest najwierniejszą kopją lapidarnych zdań rzymskiego historyka-psychologa. Miarodajnem chyba jest i będzie zdanie najlepszego nie tylko w Polsce znawcy Tacyta, H. Sienkiewicza, który dziękując Okęckiemu za przysłany egzemplarz tłumaczenia Agrikoli i Roczników tak pisze: „To nie jest przekład, to jest po prostu Tacyt po polsku, wraz z wszystkiemi swemi właściwościami, swoją lapidarnością i nawet swoim tonem. Prawie ciągle miałem wrażenie, że czytam po łacinie i otwarcie powiem, że nie przypuszczałem, by język polski mógł tak zastąpić łacinę i tak się do niej upodobnić tak składnią jak i tokiem. Dziękuję najserdeczniej zarówno za dar, jak i za sam przekład, który prócz tych wszystkich rozkoszy, jakie daje Tacyt, dał mi jeszcze rozkoszniejsze wrażenie, że język, w którym tak można pisać, jest równie niespożyty jak łacina i równie, jak ona, zginąć nie może...“

*Poznań.* *Jan Sajdak.*

# Rzut oka na 25-lecie Towarzystwa filologicznego.

(z posiedzenia jubileuszowego w d. 25 maja 1918).

Mamy 25 lat za sobą. Jest to zwyczajny okres czasu do retrospektywnych rzutów oka. Towarzystwo nasze nie powstało jedynie z mody zrzeszania się. Potrzebę zawiązania się w Towarzystwo odczuwano powszechnie w kołach naszych filologów. Oba uniwersytety krajowe w poprzednich dziesiątkach lat wydały dosyć sił do samodzielnej pracy na polu filologji i do rozumnego stosowania jej w nauce szkolnej. Myślą stworzenia Towarzystwa zaprzątano się przedewszystkiem w siedzibach obu Uniwersytetów. Poufne narady zapowiadały rzecz dobrze. Realne kształty przyszłej organizacji zarysowały się wcześniej we Lwowie, gdzie ówczesny profesor Uniwersytetu Dr. Ludwik Ćwikliński obok obrad statutowych zaczął na porządek dzienny zebrań wprowadzać referaty sprawozdawcze z naukowych zagadnień i praktyczne wnioski w sprawie filologji gimnazjalnej. Oba te punkty programu wskazywały „ad aculos" cel i drogi przyszłego Towarzystwa. Wśród tego przyspieszono pracę nad statutem, który w grudniu 1892 został zatwierdzony, tak że już w styczniu 1893 nastąpić mogło ukonstytuowanie się Towarzystwa na pierwszem walnem zgromadzeniu.

Powstanie Towarzystwa powitano przychylnie: wszak to było pierwsze Towarzystwo filologiczne polskie! Zgodnie z statutem, który pozwalał na tworzenie się Kół, w łączności z Towarzystwem choć z zachowaniem własnej autonomji, zawiązało się z końcem roku Koło Krakowskie, skupiające filologów miejscowych koło osoby profesora Uniw. Jag. Kazimierza Morawskiego. Ożywczy impuls, który świeżym powiewem szedł z tych dwóch ognisk, coraz pokaźniejszą werbował rzeszę pod nowy sztandar. Nowe Towarzystwo uczuło się tak silnem, że z inicjatywy niestrudzonego prezesa pomyślało o stworzeniu własnego organu. Nie była to rzecz łatwa, ale konieczna, jeżeli działalność Towarzystwa miała trwalsze i szersze zapuścić korzenie. Liczyć się trzeba było z siłami i z finansową podstawą. Pomysłowość prezesa przemogła wszelkie trudności: znaleźli się gotowi współpracownicy, pomogła subwencja Rady szkolnej krajowej, za nią przyszła ministerjalna, — z krajową szło tylko opornie i chwiejnie. Najtrudniejszy był początek, ale go zrobiono z otuchą. Już rok 1894 przyniósł pierwsze zeszyty czasopisma, które nazwało się z grecka „Eos", witane radośnie życzeniami, aby z tej „jutrzenki" rozbłysło jak najpełniejsze światło na horyzoncie naszego życia i imienia polskiego.

Na tak ustawionym aparacie zrzeszeniowym i literackim można już było projektować pewniejsze rzuty i śmielsze rozwijać plany. Wypełnił go przedewszystkiem dział sprawozdawczy, czy to usamodzielniony w referatach względnie w rozprawach i artykułach, czy w informacyjnych komunikatach i uwagach recenzyjnych. Na posiedzenia, które regularnie się odbywały, przynosił kto mógł pokłosie swojej lektury i nieraz owoce własnych dociekań, z posiedzeń wychodził każdy z jakiemś pomnożeniem wiedzy, a choćby pobudką do nowych refleksji i zagadnień. Tajemnice, które po wiekach wydarto grobom i piaskom egipskim, wyniki, które zdobywała myśl spekulacyjna po pracowniach uczonych i uczelniach uniwersyteckich, zastygłe w śnie wiekowym pod ziemią pomniki narodów klasycznych ręką archeologa dobyte na wierzch — wszystko to było przedmiotem licznych referatów i pogadanek oraz odbiciem tych głosów na łamach czasopisma, które mogło łowić i dalsze fale, wciągając nieobecnych na swoje szpalty. Zwolna pole doświadczeń i obserwacji naukowych podąża śladami ekspanzywności kultury greckiej po wschodnie krańce jej terytorjów, zdobywczą jej moc nad imperjum zwycięskiego Rzymu, — a za orłami światowładnej Romy posuwa się w najdalsze granice, w pustynne Południe, poza wały ochronne Północy i zwolna spływa w historję wschodniego cesarstwa i kulturę bizantyńską. Nawiasowo bodaj warto także zaznaczyć, że jak jej wschodnie pierwiastki, badaniami i wykopaliskami nowszemi w łączność nawiązane, tak i kryjące się w Roma soterranea a nie wyjęte z jej kulturalnego obcowania błyski nowego światła

i ranne jego promienie na nieboskłonie chrześcijańskich pojęć sporadycznie weszły pod obrady i pióra autorskie.

Do tak pojętego zadania, które czas rozszerzał, nie brakło pracowników i znalazł się interes u ogółu członków. Hasłem była aktualność i — żeby tak wyrazić się — unarodowienie pracy Że ta myśl towarzyszyła narodzinom Towarzystwa, wynika nie tyle ze słów, w które programy zwykły stroić się, ile z faktu, że już na I zwyczajnem posiedzeniu rzucono myśl przyswojenia językowi polskiemu, wspólnemi siłami członków Towarzystwa, co dopiero poznanego i ciągłą sensację dnia stanowiącego dzieła Arystotelesowego Ἀθηναίων πολιτεία, w lot się przyjęła i — co ważniejsza — została wykonana. Wkrótce potem przyszedł na porządek dzienny przekład satyry Seneki cesarza Klaudyusza „Apokolokyntosis", tej zagadki w życiu wielkiego człowieka, do której rozświetlenia niedawno prof. Morawski sporo dorzucił światła. I trzeba podnieść, że odtąd przekłady na język polski jak i zapiski w „Eos" o ich pojawieniu się nie schodzą z programu. Ostatnią nowością w niniejszym roku było na podstawie gruntownego referatu prof. Sajdaka przedyskutowanie przekładu Pisma św. X. W. Szczepańskiego T. J. na dwóch z rzędu posiedzeniach.

Między motywami, które wskazywały na potrzebę Towarzystwa fachowego treści filologicznej, był od początku wzgląd na bliższe zajęcie się humanizmem polskim i tą częścią piśmiennictwa ojczystego, które językiem lub treścią stoi pod wpływem świata starożytnego. Wyznać trzeba, że u nas często nad tym punktem tylko się prześlizgiwano. Postulat głęboko odczuwany wszedł w paragrafy statutu i wolno dziś stwierdzić, że temu wskazaniu Towarzystwo pozostało wierne. I zachęta i wzory płynęły od przedstawicieli tego kierunku badań w obu naszych uniwersytetach, ale Towarzystwo nie zaniedbywało sposobności, by te tematy i na posiedzenia i do „Eos" miały jak największy dostęp i aby pracownicy na tem polu przychodzili jak najczęściej do głosu. Na wielkie wydawnictwa zdobyć się mogą tylko tak zasobne instytucje jak Akademia Umiejętności, — Towarzystwo obok przyczynków i mniejszych opracowań postanowiło poniekąd spopularyzować samą myśl i uprzystępnić na wybranych utworach znajomość tej literatury, która kryła się dotąd poza nazwiska i ogólnikowe wzmianki, a która dla twórczości naszej i naszej kultury nienoślednią przedstawia wartość. Plan Chrestomatji polsko-łacińskiej, na posiedzeniach Wydziału specjalnej ad hoc komisji i walnego Zgromadzenia szeroko omawiany, nie pozostał istotnie bez owocu.

Cele swoje i dążenia zamanifestowało Towarzystwo dobitnie w roku pamiętnego jubileuszu Uniwersytetu krakowskiego, składając w hołdzie prastarej Wszechnicy Jagiellońskiej poważne volumen rocznika VI. „Eosu" z pracami, w których odzwierciadliły się główne kierunki myśli, jakim dotąd Towarzystwo służyło. Początek otwierają przekłady z poetów starożytnych, pięciu greckich i jednego łacińskiego, — po nich idzie jedenaście rozpraw z zakresu filologji klasycznej i siedm rozpraw z zakresu humanizmu polskiego. To odświętne występowanie zabiegom ówczesnej redakcji zaszczyt przynosi. Nie tylko ten jubileusz wiekowej naszej kultury, lecz i jubileusze nie mniej gwiaździstych blasków na firmamencie naszej przeszłości, jakimi były jubileusze Skargi, Słowackiego, Krasińskiego, znachodziły oddźwięk w Towarzystwie, a odpowiedni wyraz w czasopiśmie.

W służbie narodowej stało Towarzystwo pamięcią o naszej szkole. Równolegle i prawie równorzędnie przy powstawaniu Towarzystwa brano w rachubę, ze względu na stronę praktyczną i przyszły zastęp członków, obok filologji jako nauki czystej i jej formę stosowaną czyli naukę filologji w gimnazjach. Szczególniej w pierwszej dobie istnienia Towarzystwa przechodziły przez obrady zwyczajnych posiedzeń i walnych zgromadzeń mnogie projekty ku ulepszeniu nauki szkolnej. Własne wydanie autorów, dostosowane do celów wychowawczych naszej młodzieży, kanon lektury, metoda nauczania i wszystkie z tem związane kwestje żywo i przy wielkim zawsze współudziale uczestników było roztrząsane. Z wspólnego źródła interesu dla świata starożytnego szły nici do sal szkolnych i tu działały nie negatywnie,

jak się często zdarza, gdy dyskusja osłabia wiarę, ale podniecająco i twórczo, dodając bodźca do nowego wypróbowania utartych i szukania nowych dróg. Czasy stawały się takimi, że wymagały od filologa nie tylko wewnętrznej siły, ale i odwagi do stawienia czoła przeciwnościom. Już u początków istnienia Towarzystwa zaczyna odzywać się nuta niepokoju, która zawisła nad filologją w gimnazjum. To były podjazdy, które miały przejść w szturmowe ataki, by po różnych ankietowych harcach i utarczkach doprowadzić w końcu do t. zw. reformy Marchetowskiej czyli podkopania ustroju gimnazjum z dalszemi następstwami, które ukoronowała wojna.

Echa tych walk odbijały się w Towarzystwie apologetycznemi głosami i realną ponadto próbą zasłaniania nauki filologji przed spaczeniami. Gdy Gautschowskie przesunięcie punktu ciężkości na lekturę nie groziło jeszcze zwichnięciem celu nauki filologji, byle ta lektura gruntownie była prowadzoną, to w wykonaniu zawisło niebezpieczeństwo z chwilą, jak poczęto skazywać gramatykę na banicję, a miasto samoistnego przebijania się przez tekst podsuwać poczęto gotowe preparacje i tak spreparowane komentarze, że gwałtem i natrętnie wciskały się w pracę przygotowawczą ucznia i zdejmowały z jego barki ten trud, który zapewnia filologji niczem nie dającą się zastąpić siłę kształtującą młody w rozwoju będący umysł. Towarzystwo rehabilitowało lekceważoną gramatykę, rehabilitowało rzucony do kąpieli słownik, zwątpiałym i lgnącym do nowości filologom, których już dosyć mnożyć się poczęło, nie przestawało wykazywać kruchości podstaw zmechanizowanej nauki, nawoływać do szacowania szczegółów, które pył ogólników i rozpalonego w pobieżności dyletantyzmu pokrywać usiłował. Ponad siły Towarzystwa było zapobiedz, by pozorny utylitaryzm chwili nie miał przemówić syrenim głosem do społeczeństwa, zwłaszcza gdy triumfy nauk przyrodniczych zdawały się grać pieśń zwycięstwa nad zwalczonym od dawna przez ich szermierzy humanizmem. Te upojenia, które niekiedy przechodziły w istne ‚halali', nie zbijały z tropu Towarzystwa ani nie przysłaniały mu jego celów.

Nauce gimnazjalnej groziło znowu pod innym wpływem zboczenie z drogi prostej. Z dodatnich przesłanek a mniej zręcznego wykonania wytwarzała się pewna zawiłość z wprowadzeniem archeologji do gimnazjum. Był to nowy czynnik w ożywieniu godzin filologji. Ale jak u schyłku ery gramatycznej porównawcza lingwistyka u niektórych młodych filologów wracających z ławy uniwersyteckiej wybujała w wyładowanie rzeczy dla ucznia zupełnie obojętnych, tak teraz manja obrazkowania, najczęściej mylnie pojęta, wypierała autora i mnóstwem drobiazgów, uczniowi obcych, zamiast rozjaśnić zaciemniała jeszcze go bardziej. Kazuistyka illustracyjna dostała się prędko przed pult prelegentów i na stół redakcji, do głosu stawali coraz liczniejsi stypendyści, którzy w podróżach do Włoch i Grecji zetknęli się z monumentami, stawali frekwentanci uniwersytetów zagranicznych, zrozumienie pomników stawało się coraz szersze, a z pogłębianiem tych wiadomości, które szczególnie wzmogło się po utworzeniu katedr archeologji przy obu naszych uniwersytetach, wystąpił coraz jaśniej stosunek archeologji do źródeł literackich i do właściwej swej wartości w nauce szkolnej przyszedł autor starożytny, którego czasem wspiera z pożytkiem wzięty na lekcję z gabinetu archeologicznego, jakie wśród tego powstały po gimnazjach, odlew, rycina, rekonstrukcja. Część zasługi w doprowadzeniu do tej miary słusznie przypisać sobie może Towarzystwo.

Inny jeszcze tytuł jednał Towarzystwu zasługę interesowania się szkołą, a to przez omawianie rozpraw, pojawiających się w programach gimnazjalnych. Wiemy, że różna ich wartość, ale jeden wspólny wszystkim los: utonięcie w zapomnieniu. Eos zapewniało im na swoich kartach upamiętnienie, a tem samem dodawało autorom zachęty do dostrojenia się do tej choć papierowej „species aeternitatis".

Żywotną działalność Towarzystwa musiano u nas uznawać, skoro zgodnie z jego statutami zawiązywały się koła prowincjonalne. Tak powstało z po-

czątkiem 1905 roku Koło Rzeszowskie za staraniem ówczesnego dyrektora Nogaja, z początkiem 1910 z inicjatywy prof. Uricha a za poparciem gorliwego z czasów lwowskich członka dyr. Jezienickiego Koło Stanisławowskie. Oba Koła zwiększyły stemma genealogiczne naszej familji i czynnym przykładem przyczyniły się do propagowania celów Towarzystwa.

W ubiegłym ćwierćwieczu swego żywota Towarzystwo obok szarej pracy miało i chwile świąteczne. Taką było w r. 1902 żegnanie założyciela i pierwszego prezesa profesora Ćwiklińskiego, odchodzącego na zaszczytny posterunek w ministerstwie W. i O., na którego czele obecnie stoi. Byli uczniowie złączyli z tem pożegnaniem jubileusz 25-letniej działalności nauczycielskiej swego mistrza. Mowy w tonie serdecznym, piękna „Księga pamiątkowa", godność członka honorowego — były wyrazem podzięki i uznania dla zasług na dotychczasowych stanowiskach. W r. 1908 uczciło w niezwykle uroczysty sposób Koło Krakowskie przy współudziale reprezentantów Wydziału Towarzystwo 30-lecie pracy naukowej prof. Kazimierza Morawskiego. Wylew gorących uczuć odbił się w słowach licznych mówców, naukowe prace przyjaciół i byłych uczniów złożyły się na wdzięczną wiązankę jubileuszową „Stromata", redakcja „Eos" ofiarowała rocznik 1907 z lapidarnym, godnym marmuru, napisem dedykacyjnym, głoszącym tytuły do czci dla Jubilata. W r. 1914 obchodziła hetairia krakowska 25-lecie działalności uniwersyteckiej prof. Sternbacha mowami okolicznościowemi, adresem i dystychami greckimi Grasiniosa. Towarzystwo wzięło udział w obchodzie telegramem gratulacyjnym.

Towarzystwo pomiętało i o zmarłych filologach, którzy swe życie nauce poświęcili. Specjalną manifestację żałobną poświęcono w r. 1893 uczczeniu zasług Zygmunta Węclewskiego, a równo w 25 lat później następcy jego na katedrze i długoletniego prezesa Towarzystwa ś. p. Bronisława Kruczkiewicza. W kronice żałobnej „Eos" znajdowali ostatnie wspomnienie członkowie i pracownicy na niwie filologicznej, bez względu na kordony. To zjednoczenie myśli polskiej w dziedzinie nauki nad światem starożytnym i wpływem jego na literaturę ojczystą miało utrwalenie i przegląd w opracowaniu przez prof. Hahna „Bibliografji filologji klasycznej i literatury humanistycznej w Polsce", które objęło kolejno lata od r. 1891 z planowanym nawrotem do lat wyprzedzających tę datę. Odzwierciedleniem bieżących prac było zawsze „Eos", którego pomyślny rozwój był wynikiem kolejnych zabiegów jego redaktorów. Ramy czasopisma rozszerzały się, urozmaicał je kontakt z innemi pokrewnemi towarzystwami, zwłaszcza słowiańskiemi i wymiana z organami tych towarzystw. Za pośrednictwem Hiersemana i Wendego weszło w ruch księgarski z zagranicą, a popyt za niem wzrastał tak, że zdołało zainteresować sobą Instytut archeologiczny w Rzymie i Bibljotekę Watykańską, które o komplety się upominały. Celem zwiększenia tego interesu dla nauki polskiej przystąpiło Towarzystwo do publikowania pod redakcją prof. Witkowskiego „Studia Latina", w nieobowiązujących terminach i objętości. Przedsięwzięcie to, jak wiele innych, przerwała wojna.

Tak przedstawiałoby się w głównych zarysach zbilansowanie prac Towarzystwa w ciągu pierwszych 25 lat istnienia. Towarzystwo było nietylko tym fidibus, ogarkiem, który zapalał od obcych ognisk światło nauki u nas, ale było zarzewiem, którem własne palenisko żarzyło się i własny płomyk rozniecało. Podkreślając w rzuconym przeglądzie pewne „habet", Towarzystwo u progu nowego ćwierćwiecza, w czasie przemiennym w nowe nadzieje i nowe widoki, świadome jest szeroko otwartej rubryki „debet". — W projektach Archiwum filomackiego, w które dziś wglądnąć nam wolno, znajdujemy pod hasłem „sprawy społecznej", do której młodzież naukowo i moralnie się zbroiła, jeden w przedświcie romantyzmu prawdziwie zadziwiający środek przygotowawczy dążność do podniesienia języków klasycznych. Dziś, kiedy przenosi się wszystko na grunt społeczny, znajduje się na linji owych rojeń młodzieńczych celowa praca Towarzystwa, z wysiłkiem przyczynienia się do wyrobienia prawości intellektualnej, która jest istotą filologji, z myślą oddziaływania przez szkołę na wykształcenie formalne, które mimowoli udziela się przez obcowanie z klasykami.

Mówi się u nas, może dla okrasy zbyt szarej codzienności, że trzeba nam pewnego idealizmu życiowego, a chyba materjał, którym operuje filologja, ma tyle idealnych pierwiastków, że niewiele nauk poszczycić się może podobną ich obfitością. Jeżeli inne nauki, mianujące się ścisłemi, podejmują walkę z blagą i frazesem jako „chorobami naszego społeczeństwa", to w tym programie ‚jutra' krzewienia czci dla prawdy przez ścisłość filologja znajdzie się w swoim żywiole — ścisłość bowiem jej fundamentem, bez niej niema filologji. Z hydrą blagi rozpoczęliśmy już walkę w szkole z inicjatywy Rady szkolnej krajowej, — w Towarzystwie czerpać będziemy siłę do tej walki. Bo jeżeli nauka filologji ma być balonem na uwięzi, który tylko liny trzymają— jak przed laty na jednem z naszych posiedzeń wyrażono się, to najsilniejszą liną, chroniącą przed zestrzeleniem, jest silnie ugruntowana umiejętność filologji, którą uprawia Towarzystwo. Ciasne, jak u nas sądzę, granice działalności Tow. filologicznego rozstępują się szeroko w zadania ogólno-społeczne. Dziś nie straciły na walorze, a zyskały na aktualności słowa naszego członka honorowego prof. Morawskiego, wypowiedziane przed laty dziesięciu podczas jego jubileuszu: „Takie czasy są smutne, że każdy do walki za kraj jest powołany, a praca nad podniesiem kultury naszej najlepszą walką z naszej strony. Idźmy dalej w zwartym szeregu..." Z tą dewizą wkraczamy w nowe, oby najszczęśliwsze 25-lecie!

*Lwów.* *Wincenty Śmiałek.*

---

## Bibljoteka Seminarjum filologji klasycznej w Poznaniu

Bibljoteka Uniwersytecka w Poznaniu objęła w spadku dawną „Kaiser-Wilhelm-Bibliothek". Przeznaczeniem jej było podtrzymywać kulturę — naturalnie przedewszystkiem niemiecką — w całej „prowincji", więc o względy nauki ścisłej nie bardzo dbano. Dlatego dzisiejsza bibljoteka uniwersytecka wykazuje bardzo wielkie braki. Nie mówię o „polskich" działach i książkach — tych niema; tak samo dział nie — niemieckich. Znany ze swej energji dyrektor dr. Kuntze (z Krakowa) uzupełnia braki wedle sił i zasobów, jakie ma do dyspozycji. Luki zapełniają się powoli.

Bibljoteki poszczególnych seminarjów i instytutów uniwersyteckich przedstawiają się rozmaicie. Uniwersytet odziedziczył „Kgl. Akademie" z jej zakładami (fizyczny, chemiczny, botaniczny) i dość pokaźną bibljoteką. Otóż ta bibljoteka to początek bibljotek zakładowych i seminaryjnych. Seminarjum filologji klasycznej wyszło z podziału najgorzej — nie dostało nic. Filologja klasyczna nie była bowiem w „akademji" i jej bibljotece reprezentowana. Kto chciał studjować filologję klasyczną, jechać musiał do sąsiednich uniwersytetów: do Berlina, Wrocławia i Królewca.

Przedstawiciele filologji klasycznej w nowym Uniwersytecie (od 1-go kwietnia 1919 r. prof. Ryszard Ganszyniec, Seweryn Hammer, Jan Sajdak, od 1. lipca 1920 r. także prof. Witold Klinger) stanęli przed trudnem na dzisiejsze czasy zadaniem: założenia bibljoteki seminaryjnej. Widząc, że zakupno pojedynczych książek nie prędko i nie łatwo doprowadzi do celu, zwróciliśmy się do zagranicznych antykwarjatów z propozycją zakupienia całej bibljoteki filologicznej. Pozatem zaczęliśmy poszukiwania w miejscowych antykwarniach (Jolowicz, księgarnia św. Wojciecha) za wydaniami starszemi; ważniejsze nowsze monografje zamówiliśmy u nakładców zagranicznych. W ten sposób zdobyliśmy pierwsze książki.

W sierpniu 1919 r. dostaliśmy ofertę z księgarni O. Harrassowitza w Lipsku na bibljotekę po prof. Rudolfie Klussmannie, znanym bibljografie, za cenę 10,000 M. niem. Ofertę przyjęliśmy, i w listopadzie bibljoteka licząca blisko 2,000 dzieł, przeważnie starszych wydań i to klasyków łacińskich (Rudolf Klussmann odziedziczył bibljotekę po swym ojcu

Erneste, znanym wydawcy fragmentów Naeviusa i Tertulliana) była już w Poznaniu.

Kupno całej bibljoteki okazało się dla seminarjum bardzo korzystne, dlatego tem gorliwiej zaczęliśmy szukać drugiej bibljoteki, gdzieby grecka literatura była lepiej reprezentowana. Staraliśmy się kupić bibljotekę po prof O. Crusiusie; pertraktacje rozbiły się, bibljoteka została w Monachium. Wtedy przyszedł nam z pomocą były minister p. L. Ćwikliński, który łaskawie podjął się pośrednictwa w kupieniu bibljoteki po swym znajomym profesorze uniwersytetu wiedeńskiego Henryku Schenklu. Po wielu przeszkodach kupno doszło do skutku w maju b. r. za cenę 25,000 M. niem. Wysyłkę z Wiednia ułatwiło nam Poselstwo polskie w Wiedniu (prof. Edm. Parnes) tak, że od września bibljoteka jest już w Poznaniu.

Podobnie jak bibljotekę Klussmanna zbierał i bibljotekę Schenkla ojciec i syn: Karol i Henryk (obaj pod koniec życia byli profesorami filologji klasycznej w Wiedniu) — ojciec znany jako wydawca Ksenofonta, syn jako wydawca Epikteta. Bibljoteka ich liczyła przeszło 1200 dzieł, z których większość to wydania i monografje odnoszące się do literatury greckiej. W ten sposób obydwie bibljoteki uzupełniły się znakomicie nawzajem tak, że duplikatów pozostało zaledwie kilkadziesiąt (około 60).

Oprócz oprawionych dzieł obejmowała bibljoteka Schenkla pokaźny zbiór dyssertacji, programów i t. p. broszur filologicznych, razem przeszło 8,000 numerów. Ta część bibljoteki razem z wszystkimi programami gimnazjalnymi z całej Rzeszy niemieckiej, które dostaliśmy w darze z gimnazjum im. Marji Magdaleny w Poznaniu, umieszczona dziś w osobnym pokoju, skatalogowana systematycznie i alfabetycznie, stanowi doskonały aparat do specjalnych robót filologicznych.

Z czasopism filologicznych posiadamy w komplecie: Mnemosyne; Byzantinische Zeitschrift; Philologus (razem z Supplem. i Philol. Anzeig.); Sokrates; Bursian's Jahresberichte über d. Fortschritte d. class. Altertumswiss.; Eranos (Acta philol. Suecana); Oriens Christianus. Poza tem Zeitschrift für d. Gymnasialwesen (od r. 1857); Neue Jahrbb. für Philol. u. Paedag. (od r. 1831). Oprócz tego mamy z ważniejszych zbiorowych publikacji w komplecie: Dissertationes philol. Halenses (r. 1873—1913); Breslauer philol. Abhandlungen (r. 1886—1914); Leipziger Studien zur class. Philol. (r. 1878—1902); Acta seminarii philol. Erlangensis (r. 1881—1891); Dissertationes philol. Argentoratenses; Dissertationes philol. Vindobonenses; Transactions of the American Philological Association (r. 1869—1899).

W ten sposób przewożąc do kraju dorobek i warsztat pracy kulturalnej kilku obcych pokoleń założyliśmy w Poznaniu pokaźną bibljotekę filologiczną, która umieszczona także ładnie (w Collegium Maius — Zamek) i praktycznie (z katalogiem imiennym i rzeczowym) daje możność pracy nie tylko młodym adeptom filologji klasycznej (członkom seminarjum) ale — w miarę miejsca — wszystkim, dla których praca filologiczna obowiązkiem i rozkoszą.

Znający cenę dzisiejszą książek zapytają: skąd na to pieniądze? Wielkopolska, jej Naczelna Rada Ludowa i Ministerstwo na cele oświaty i środki do niej prowadzące nie szczędzą pieniędzy. Za to mają i mieć będą wielkie uznanie u wszystkich i prawdziwą wdzięczność.

*Poznań w październiku 1920 r.* *Jan Sajdak.*

## Koło Polskiego Tow. filologicznego w Poznaniu.

D. 11. października 1919 r. zebrało się w Poznaniu grono filologów klasycznych, aby zastanowić się nad założeniem Towarzystwa filologicznego. Obrady zebrania zagaił prof. Jan Sajdak wykazując, iż szczególnie w obecnej chwili reform najrozmaitszych jest wielka potrzeba zgrupowania się i wspólnej pracy — przedewszystkiem tu w Wielkopolsce. Kiedy w r. 1911 odbywali w Poznaniu swoje doroczne 51. zgromadzenie niemieccy filolodzy, nie przypuszczał chyba żaden z nich, że za lat 8 zacznie kwitnąć nowe życie „in der deutschen Provinz Posen" — życie, które oni gnębili na każdym kroku, przedewszystkiem w szkole Ale Nemesis dziejowa spełniła swoją rolę, i dziś w Wielkopolsce w miejsce niemieckich Schulmännerów gromadzić się i działać będą pedagodzy i filolodzy polscy. Ci ostatni mają tu piękne tradycje: Wannowski, Popliński, Cegielski, Małecki, Motty, Węclewski, Danysz, Graszyński, Ćwikliński, Morawski... nie wspominając o dawniejszych. Dziś kiedy granice kordonu przerwane, teren pracy powiększył się kilkakrotnie; ale sił nowych nie wiele nam przybyło. Dlatego czeka nas praca tem większa. A jeśli weźmiemy pod uwagę, że i bronić się musimy, bo zepchnąć chcą filologję klasyczną na szary koniec, filologję, która ma za sobą tysiąclecia rozwoju, to tem większa na każdego z nas spada odpowiedzialność. Dlatego złączyć się musimy do wspólnej pracy, nawzajem informować i pouczać.

Nawiązując do zasług Towarzystwa filologicznego i jego działalności w Małopolsce wspomniał prof. Sajdak jego założyciela i pierwszego prezesa prof. dra L. Ćwiklińskiego i w myśl ogółu zgromadzonych poprosił go, aby przyjął przewodnictwo. Wniosek założenia Towarzystwa przyjęto jednomyślnie. Zarazem uchwalono towarzystwo połączyć z Polskim Towarzystwem filologicznem jako jedno z Kół. Działalność Koła podana będzie w Sprawozdaniu z czynności Towarzystwa za r. 1919 i n. Tu wypada jednak wspomnieć, iż ku uczczeniu rocznicy założenia Uniwersytetu w Poznaniu (1. IV. 1919) staraniem Zarządu Koła a przedewszystkiem jego prezesa prof. dra Ćwiklińskiego, i dzięki finansowemu poparciu ze strony Uniwersytetu Poznańskiego i Ministerstwa W. R. i O. P. ogłoszono zbiór prac filologicznych w języku łacińskim p. t. „Symbolae Philologorum Posnaniensium", Posnaniae 1920, str. 1–80.

---

## W IMIĘ PRAWDY.

W artykule p. t. „Filologja klasyczna w Polsce" (Polska w kulturze Europejskiej, T. II. Kraków 1918, str. 126) pisząc o filologji w Warszawie podałem notatkę, iż prof. Ganschinietz, który z polecenia rządu niemieckiego wykładał na Uniwersytecie Warszawskim filologję klasyczną, jest niemcem. Z największą radością twierdzenie moje polegające na błędnej informacji odwołuję: prof. dr. Ryszard Ganszyniec studjował w Niemczech, ale był i jest polakiem, pochodzi z Górnego Śląska, i jest profesorem w Uniwersytecie Poznańskim.

*Jan Sajdak.*

---

## CORRIGENDA.

Str. 97 w. 20 czytaj: starał się przez własne wkładki...
„ 102 w. 27 zam. Ruchoma czytaj Rzekoma.
„ 103 w. 5 zam. konstytucji czytaj kontynuacji.
„ 107 w. 5 zam. ponownie czytaj podobnie.